

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Т.В. Кузнець, О.В. Лісовська, О.В. Скус, О.І. Джагунова

І С Т О Р І Я Т А К У Л Ь Т У Р А У К Р А Ї Н И

Навчально-методичний посібник
з підготовки до семінарських занять
та виконання контрольних робіт
для студентів заочного відділення
всіх спеціальностей

Умань – 2019

УДК 94(477)(075.8)

I-90

*Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол №1 від 29 серпня 2019 року)*

Рецензенти:

- Коляструк О. А.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
- Морозов А. Г.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
- Кривошея І. І.** – доктор іст. наук, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

I-90 **Історія та культура України** : навчально-методичний посібник з підготовки до семінарських занять та виконання контрольних робіт для студентів заочного відділення всіх спеціальностей / Т. В. Кузнець, О. В. Лісовська, О. В. Скус, О. І. Джагунова; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. – 180 с.

Навчально-методичний посібник курсу «Історія та культура України» укладено для студентів заочного відділення всіх спеціальностей. Посібник включає програму даної навчальної дисципліни, орієнтовну структуру курсу, тематику лекцій, плани семінарських занять, матеріали до тем з пропонованою літературою для самостійного їх вивчення, тематику ІНДЗ (рефератів), хронологічні схеми, питання для повторення курсу, рекомендовану літературу та електронні ресурси до курсу, історичні персоналії, коротку характеристику історико-культурних пам'яток архітектури та образотворчого мистецтва. У межах кожної теми виділено основну хронологію, що є обов'язковою для запам'ятовування, а також – опорний понятійно-термінологічний супровід.

Даний посібник найбільше прислужиться студентам неісторичних факультетів, які вивчають курс «Історія та культура України», а також рекомендується всім, хто цікавиться історією та культурою України.

УДК 94(477)(075.8)

- © Кузнець Т. В., 2019
© Лісовська О.В., 2019
© Скус О. В., 2019
© Джагунова О. І., 2019

ВСТУП

Реформування освіти передбачає гуманітаризацію навчального процесу на основі поглибленого вивчення історико-культурного надбання людства. Одне з головних завдань гуманітаризації – подолання диспропорції в співвідношенні професійної та гуманітарної підготовки спеціалістів. Особлива роль у вирішенні цієї проблеми належить курсу «Історія та культура України», який об'єднує систему й безліч способів глибокого пізнання складних питань культурно-історичного процесу у світі й в Україні.

Історія України охоплює віхи історичного шляху українського народу, який упродовж багатьох віків свого розвитку зробив значний внесок у світову цивілізацію. В останнє десятиріччя з'явилося чимало монографічних досліджень, навчальної літератури, наукових статей з різних проблем історії України, які переважно об'єктивно висвітлюють процес історичного розвитку населення України, увиразнюють самобутність українського народу, підтверджують безперервність державницьких процесів в Україні. Окремі положення вітчизняної історії продовжують залишатися дискусійними, змінюється перевага в позитивних і негативних оцінках діячів, знаходяться світлі грані у негативно оцінюваних подіях – і на все це необхідно звернути увагу в процесі вивчення курсу історії.

У підручниках з історії різні події висвітлюються з різним ступенем повноти, окремі з них подаються у схемах для звичайного запам'ятовування, а окремі огортаються ореолом героїки. Продовжує залишатись і неточність у хронології. До того ж, джерельна база української історії дотепер є неповною і ще тривалий час буде розширюватись. Чимало нововиявлених і опублікованих останнім часом документів суперечать усталеним оцінкам і стереотипам. Тому в студентські роки майбутніх вчителів чи науковців доцільно націлювати на найголовніші, найінформативніші і найоб'єктивніші наукові праці аби не засмічували пам'ять, аби під час навчання студенти набували здатність до самостійного вивчення документів, найновіших публікацій і аби в студентські роки майбутні учителі не пливли в потоці інформації, а виносили з нього найсуттєвіше і закладали надійний фундамент своєї майбутньої фахової діяльності.

Курс охоплює період з найдавніших часів до сьогодення. Він розглядає процес формування українського народу в контексті становлення європейської і світової цивілізації, містить найважливіші соціально-економічні, політичні та державотворчі події, етапи національно-визвольного та суспільно-політичного рухів, діяльність громадських організацій, політичних партій, видатних осіб, внутрішню та зовнішню політику України. Зміст курсу включає розгляд загальних теоретичних проблем культури

(теорію культури), історію культури та мистецтва України в контексті історії світової цивілізації, європейської культури й різнобарв'я напрямів у мистецтві, що формувалися понад півтора тисячоліття. Особливе місце посідає історія української національної культури: передумови її виникнення та етапи розвитку, особливості світогляду та менталітету українців, формування та поширення традицій народу, розвиток писемності, мистецтва, літератури.

Метою курсу є виклад історії українського народу та елементів його державності, тобто вивчення процесу політичного, соціально-економічного і культурного розвитку народу з найдавніших часів до сьогодення. Системний виклад історії українського народу спрямований на ознайомлення з найважливішими закономірностями та подіями вітчизняної історії в широкому контексті історії слов'янських народів, європейської й світової цивілізації.

Метою курсу «Історія та культура України» є прищеплення студентам здатності оволодіти сучасними методами історичного пізнання, історичним термінологічно-понятійним апаратом; зрозуміти сутність, природу та генезис історичних явищ, вміти здійснювати їх аналіз та узагальнення, з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки історичних подій і процесів; об'єктивно, виважено оцінювати роль народних мас, суспільних груп, громадських організацій та політичних партій, особи в історичному процесі, подіях і явищах вітчизняної історії; знати основні праці вітчизняних і зарубіжних істориків, присвячені дослідженню актуальних проблем історії України; опанувати новітні історичні концепції, володіти елементами наукового підходу до історії України, набути навичок критичного осмислення документів і роботи з першоджерелами; принципово важливе значення в межах опанування курсу «Історія та культура України» має формування у студентів громадянської позиції та патріотизму, історичної свідомості.

У процесі вивчення курсу «Історія та культура України» основну увагу важливо приділити осмисленню та аналізу таких теоретичних та конкретно-історичних проблем:

- предмет історії України, новітні методологічні засади вивчення курсу, основні наукові категорії і термінологічні поняття вітчизняної історії;
- закономірності та особливості розвитку первісного суспільства на території України, першопочатки українства;
- історичні передумови виникнення та основні етапи становлення Руси-України, її соціально-економічний розвиток та політичний устрій;
- особливості перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої; суспільно-політична організація

запорозького козацтва; причини, рушійні сили, хронологічні межі, періодизація Української національної революції XVII ст., її місце і роль у вітчизняній та європейській історії; формування Української гетьманської держави під керівництвом Б. Хмельницького;

- соціально-економічне та суспільно-політичне становище українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій, розвиток національно-визвольного руху; створення перших українських політичних партій і організацій;
- основні тенденції соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку України на початку XX ст.; стратегія і тактика українських та неукраїнських партій у визвольному русі; історичне значення Української революції 1917- 1920 рр.;
- особливості соціально-економічного та суспільно-політичного життя на українських землях у 20-30-х роках XX ст., суперечливий характер народногосподарських досягнень Радянської України, формування тоталітарного режиму;
- українське питання в політиці європейських держав напередодні та на початку Другої світової війни, окупація України військами Німеччини та її союзників; окупаційний режим в Україні в 1941-1944 рр.; Рух опору в Україні в умовах окупації; визволення України та наслідки війни; культура України в роки війни.
- сутність, особливості та наслідки соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в УРСР в післявоєнний період, в умовах десталінізації, поглиблення системної кризи радянського ладу, проголошеного курсу перебудови; перетворення в Західній Україні.
- успіхи та труднощі в становленні української державності; основні тенденції розвитку соціально-економічної та суспільно-політичної сфери українського суспільства; стратегічні орієнтири поступу України в XXI ст.; духовне життя суспільства та міжнаціональні відносини.

Завдання вивчення курсу зводяться до набуття студентами комплексу знань і умінь з історії та культури України з метою їх практичного використання у професійній та громадській діяльності. У ході вивчення даного курсу студенти мають засвоїти сутність основних процесів, явищ і фактів української історії та її культури, проблем етногенезу українського народу. Студенти повинні знати витoki становлення та розвитку української державності, набути знання про особливості соціально-економічних та політичних процесів в Україні. обов'язковими мають бути знання культурологічних проблем української історії, взаємовпливів культур. В

системі набутих знань мають бути проблеми місця історичних особистостей в суспільстві та їх впливу на перебіг історичних процесів. Обов'язковим є знання концептуальних підходів вітчизняної та зарубіжної історіографії до вивчення проблем історії та культури України.

Оволодіння такими знаннями дасть можливість сформуванню у студентів такі уміння: володіти та безпроблемно використовувати методи історичних досліджень; вільно оперувати категоріально-понятійним апаратом історії; всебічно розкривати суть та закономірності історичних явищ, розпізнавати їх ознаки, виокремлювати частини, стимулюючі та гальмуючі чинники, аналізувати і розуміти причини та наслідки; бачити та розуміти зв'язки між історичними подіями; формулювати об'єктивну оцінку історичним явищам та діячам; працювати з історичними документами.

Курс історії та культури України вивчається на перших курсах неісторичних факультетів. На його вивчення відводиться 120 годин. Розподіл годин на лекційні і семінарські заняття на різних факультетах здійснюється по-різному. Тому в посібнику подано орієнтовну структуру курсу, в межах якої можливо потрібна варіативність.

Вивчення змістових модулів упродовж семестру завершується підсумковою контрольною роботою. Завдання для контрольних робіт передбачають відтворення матеріалу вивченого як на аудиторних заняттях, так і в ході виконання завдань для самостійної роботи.

До посібника включено хронологічні схеми, тести підсумкового контролю по модулях для самоконтролю та питання для повторення курсу.

Окремим розділом представлений навчальний проект (Індивідуальне навчально-дослідне завдання – ІНДЗ). Там же названі критерії оцінювання знань студентів.

Посібник також містить перелік питань для повторення курсу, коротка інформація по історичних персоналіях і перелік пам'яток історії та культури України. Програма передбачає перевірку знань про основні політичні, соціально-економічні, культурні події, явища та процеси минулого, діяльність видатних історичних діячів, а також сформованості у студентів загальнопредметних історичних умінь.

Опис навчальної дисципліни «Історія та культура України»

Навчально-науковий інститут економіки та бізнес-освіти

Курс: Підготовка спеціалістів	Напрямок, спеціальність, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Загальна кількість годин: 120 Кількість кредитів, відповідних ECTS: 4 Модулів: 2 Змістових модулів: 4 Тижневих годин: 3	24241 – Готельно-ресторанна справа 24242 – Туризм 07373 – Менеджмент 075075 – Маркетинг 071071 – Облік і оподаткування 05051 – Економіка 07272 – Фінанси, банківська справа та страхування 07076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність Освітній ступінь: бакалавр	Обов'язкова Рік підготовки: 1 Семестри: 1 Лекції: 8 год. Семінарські заняття: 6 год. Самостійна робота: 90 год. Індивідуальна робота: 16 год. Види контролю - 1 семестр: іспит

Природничо-географічний факультет
Факультет початкової освіти

Курс: Підготовка спеціалістів	Напрямок, спеціальність, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Загальна кількість годин: 120 Кількість кредитів, відповідних ECTS: 4 Модулів: 2 Змістових модулів: 4 Тижневих годин: 3	014.07 Середня освіта. Географія 014.05 Середня освіта. Біологія 014.06 Середня освіта. Хімія 013 Початкова освіта Освітній ступінь: бакалавр	Обов'язкова Рік підготовки: 1 Семестри: 1 Лекції: 8 год. Семінарські заняття: 6 год. Самостійна робота: 90 год. Індивідуальна робота: 16 год. Види контролю - 1 семестр: іспит

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС. НАЗВА ТЕМИ ТА АНОТОВАНИЙ ЗМІСТ

МОДУЛЬ I. ДАВНЯ І НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Тема 1. Вступ. Еволюція людини і найдавніших цивілізацій на території сучасної України.

Формування держави у східних слов'ян (VI–X ст.).

Курс «Історія та культура України»: предмет і завдання. Методологія історії. Походження та основні етапи розвитку українського етносу. Джерела вивчення історії України. Вітчизняна та зарубіжна історіографія.

Найдавніше населення України. Палеоліт. Виникнення родового ладу. Мезоліт. Неоліт. Енеоліт. Трипільська культура. Розклад патріархально-родових відносин.

Перші держави на території України: Кіммерія, Скіфія, грецькі міста-держави, Сарматія. Гуни та готи.

Розселення стародавніх слов'ян. Розклад первіснообщинного ладу в слов'ян. Союзи племен та перші протодержави слов'ян в Україні. Заснування Києва. Розвиток феодальних відносин. Передумови утворення феодальної держави на Русі.

Тема 2. Русь - Україна (X – перша половина XII ст.).

Давньоруські князівства в XII – перша половина XIV ст.

Соціально-економічний та політичний розвиток Київської Русі.

Походи на Візантію. Поширення християнства. Войовнича політика Святослава. Розквіт Київської держави за часів князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Запровадження християнства на Русі. Боротьба Русі проти половців. Князювання Володимира Мономаха. Культура Русі-України.

Причини феодальної роздробленості Русі. Феодальні усобиці. Особливості розвитку руських князівств в умовах роздробленості.

Зміцнення Галицького князівства. Галицько-Волинська держава часів Романа Мстиславича та Данила Романовича.

Боротьба Русі проти завойовників у XIII–XIV ст. та її значення.

Історичне значення Русі-України та Галицько-Волинської держави.

Тема 3. Українські землі в складі Литовського князівства, Польщі, Угорщини та інших країн (друга половина XIV – перша половина XVI століття). Україна в другій половині XVI – першій половині XVII століть.

Захоплення Литовським князівством Волині, Чернігово-Сіверщини, Поділля, Київщини та Переяславщини.

Литовсько-Руське князівство – феодальна поліетнічна держава з елементами федеративного устрою і певною автономією українських та білоруських земель. Кревська унія (1385) та її персональний характер. Острівська угода (1392). Посилення влади литовських феодалів в Україні.

Загарбання Польщею Західного Поділля. Боротьба проти литовських і польських феодалів. Соціально-економічні відносини. Литовські Статути. Магдебурзьке право. Антифеодальні рухи.

Виникнення козацтва: територія, соціальний та національний склад, устрій.

Люблінська унія (1569) та її наслідки для українських земель. Національне гноблення. Церква в Україні. Брестська унія (1596) і боротьба православного духовенства з нею. Діяльність Петра Могили.

Козацтво у другій половині XVI – першій половині XVII ст. Запорозька Січ. Боротьба козаків з турками і татарами. Реєстрове козацтво. Політика П. Сагайдачного. Козацькі повстання першої половини XVII ст.

Тема 4. Українська національна революція (1648–1676 рр.).

Україна в другій половині XVII століття.

Національно-визвольна революція: періодизація, причини, хід. Початок повстання під проводом Б. Хмельницького. Селянська війна 1648–1653 рр. Формування української державності в умовах війни. Зовнішня і внутрішня політика козацького уряду. Відновлення війни з Польщею. Смерть Б. Хмельницького.

Боротьба за владу. Ю. Хмельницький, І. Виговський, П. Тетеря, І. Брюховецький. Андрусівська угода. Боротьба за гетьманську булаву на Правобережжі. П. Дорошенко. І. Самойлович. Підсумки селянської війни і революції.

«Вічний мир» і закріплення поділу України. Адміністративно-територіальний устрій Лівобережжя. Політика російського царизму щодо України та її культури.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Тема 5. Посилення феодально-кріпосницького і національного гніту в Україні в XVIII ст.

Ліквідація автономних прав України Російською імперією.

Гетьманування І. Мазепи. Українці у вигнанні. Пилип Орлик – гетьман в екзилі. Олешківська Січ.

Російська політика в Україні в першій половині XVIII ст. Гетьманування І. Скоропадського. Перша Малоросійська колегія. П. Полуботок. Відновлення гетьманства. Посилення гетьманської влади у часи Д. Апостола. Правління гетьманського уряду. Друге відновлення гетьманства. К. Розумовський і спроби реформ у Гетьманщині. Ліквідація гетьманства і утворення Другої Малоросійської колегії. Особливості розвитку Слобожанщини. Ліквідація Запорозької Січі: причини та наслідки.

Соціально-економічний розвиток Правобережжя. Полонізація. Гайдамаки. Антифеодальне визвольне повстання 1768 р. Західноукраїнські землі. Рух опришків.

Колонізація Південної України.

Поділи Речі Посполитої (1772, 1793, 1795) і доля українських земель.

Тема 6. Україна в період кризи феодально-кріпосницької системи і формування капіталістичного укладу в першій половині XIX ст.

Українські землі в першій половині XIX ст., їх адміністративно-територіальний устрій. Посилення гніту царизму на Україні.

Розвиток капіталістичних відносин і посилення розкладу феодально-кріпосницької системи. Селянські рухи та виступи найманих робітників.

Дворянські революціонери в Україні. Польське повстання 1830–1831 рр. на українських землях. Кирило-Мефодіївське братство: програмні документи, діяльність, значення.

Соціально-економічний та політичний розвиток західноукраїнських земель. Суспільно-політичний рух. «Руська трійця». Активізація національного руху в 1848–1849 рр.

Політика російського самодержавства в галузі культури та освіти в Україні (перша половина XIX ст.). Феномен Т.Г. Шевченка в українській та світовій історії.

Тема 7. Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперій в другій половині XIX ст.

Кримська війна та її вплив на розвиток українських земель. Російські реформи 60-70-х років XIX ст.. Еволюція капіталістичних відносин.

Земський рух. Народництво в Україні. Громади.

Польське повстання 1863 р. на Правобережній Україні. Посилення національно-культурного гноблення в Україні після 1863 р.: «Валуєвський циркуляр» (1863) та Емський указ (1876). Активізація національного руху.

Київська громада. Діяльність М. Драгоманова. Часописи «Громада» і «Киевская старина».

Робітничий рух в Україні. Поширення соціалістичних ідей і перші соціал-демократичні гуртки та групи.

Культурне життя в Україні другої половини ХІХ ст.

МОДУЛЬ ІІ. НОВІТНЯ І НОВІТНЯ СУЧАСНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Тема 8. Україна на початку ХХ століття (1900–1914 рр.). Україна в період Першої світової війни і Лютневої революції (1914 – лютий 1917 рр.).

Соціально-економічний розвиток України на початку ХХ ст. Розшарування селянства і зростання робітничого класу. Селянські виступи. Робітничі страйки.

Розвиток студентського і земсько-ліберального руху. Національний рух. Утворення політичних партій.

Україна в роки російської революції 1905–1907 рр. Український національно-визвольний рух в роки революції. Створення «Просвіт» та українських клубів. Українська думська громада в Державних Думах Росії.

Політичне становище на українських землях після поразки революції. Наступ політичної реакції. Аграрна політика П.А. Столипіна та її наслідки.

Українська культура початку ХХ ст.

Причини і характер Першої світової війни. Головні військові дії на території України. Політичні партії і течії в умовах війни. «Спілка Визволення України». Головна Українська Рада. Українські січові стрільці.

Господарська розруха. Назрівання революційної кризи. Лютнева революція.

Тема 9. Національно-визвольна революція та державне будівництво в Україні (1917–1921 рр.).

Створення та діяльність Української Центральної Ради. Війна з радянською Росією. Брестська угода та її наслідки для України.

Німецько-австрійська окупація. Квітневий переворот 1918 р. Українська держава П. Скоропадського: внутрішня та зовнішня політика.

Відродження УНР. Директорія та її політичний курс. Проголошення ЗУНР. Політичні перетворення на західноукраїнських землях. Українська Галицька Армія. Акт злуки УНР та ЗУНР.

Відновлення та падіння радянської влади в Україні в 1919 р. Політика «воєнного комунізму». Селянські повстанські рухи. Селянська армія Н. Махна.

Захоплення території України військами генерала А. Денікіна. Війська УНР та ЗУНР у боротьбі з денікінцями.

Боротьба за владу в Україні в 1920 р. Варшавська угода. Ризький мирний договір (1921). Підсумки і уроки української революції.

Тема 10. Україна в міжвоєнний період (1921-1939 рр.).

Західноукраїнські землі під владою іноземних держав.

Світ після закінчення Першої світової війни. Успіхи зовнішньополітичної діяльності УСРР. Перехід від політики «воєнного комунізму» до нової економічної політики. Національно-державне будівництво. Входження України до СРСР. Голод 1921–1922 рр. Відбудова народного господарства на засадах НЕПу.

Українізація: передумови, суть та наслідки.

Перехід від НЕПу до адміністративно-командних методів керівництва економікою. АКС у політичній та культурній сферах.

Причини, наслідки та національно-політичні аспекти голоду 1932–1933 років.

Економічний розвиток УРСР напередодні Другої світової війни. Репресії проти партійно-державних діячів та військових, їх вплив на суспільне життя республіки.

Західноукраїнські землі в 20–30-х роках. Соціально-економічне становище. Діяльність політичних партій. Створення та діяльність Української Військової Організації. Організація українських націоналістів напередодні Другої світової війни.

Крах Версальсько-Вашингтонської системи і загострення міжнародних відносин. Мюнхенська змова і справа Закарпатської України. Автономія Карпатської України. Українське питання в міжнародній політиці напередодні війни.

Наука, література, театр, музика, кінематограф, образотворче мистецтво в умовах тоталітарного режиму.

Тема 11. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 роки).

Західна Україна і геополітичні інтереси Німеччини та Радянського Союзу. Пакт Ріббентропа-Молотова. Радянська влада в Західній Україні.

Окупація України військами Німеччини та її союзників. Оборонні бої радянських військ в Україні. Оборона Києва, Одеси, Харкова. Бої на Донбасі та в Криму.

Проголошення ОУН Української держави у Львові та його наслідки.

Окупаційний режим в Україні в 1941-1944 рр

Рух Опору. Радянський партизанський рух і підпілля. Український націоналістичний рух ОУН-УПА.

Визволення України.

Наслідки війни для України. Початок відбудови народного господарства. Соціально-економічні перетворення в західних областях України.

УРСР на міжнародній арені. ООН і Україна.

Тема 12. УРСР в 1945–1991 рр.: від тоталітаризму до незалежності.

Перехід України до мирного будівництва. Відродження народного господарства. Голод 1946–1947 рр. Колективізація в західних областях республіки та її вплив на політичну ситуацію в краї. Загострення політичної боротьби. ОУН-УПА. Репресії та депортація населення західноукраїнських земель.

Суспільно-політичне життя. Культ особи Й.В.Сталіна та його вплив на життя республіки.

Смерть Й. Сталіна. XX з'їзд КПРС. Демократизація суспільно-політичного життя республіки. Економічний розвиток у 50–60-х роках.

Соціально-економічне становище УРСР в другій половині 60-х–наприкінці 80-х років. Пошуки шляхів прискорення розвитку економіки та реформування соціальної сфери. Економічні реформи та причини їх незавершеності. Наростання кризових явищ у соціально-економічному розвитку республіки, країни. Занепад економіки України. Чорнобильська трагедія.

Суспільно-політичне життя республіки. Національна політика в Україні. Русифікація. Політичні репресії 60–70-х років. Українські правозахисники. Українська Гельсінська Спілка (Група).

Культурне життя в Україні в другій половині 40–80-х рр. Нігілістичне ставлення до збереження національної самобутності.

Складність, протиріччя та незавершеність соціально-економічних перетворень доби перебудови. Суспільно-політична ситуація в республіці та СРСР наприкінці 80-х років. Декларація про державний суверенітет України. Формування нових політичних партій.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. НОВІТНЯ СУЧАСНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Тема 13. Українська держава в сучасну добу (від початку 90-х років і до сьогодні). Незалежна Україна та українська діаспора.

Спроби трансформації СРСР у 1991 році. Серпневі події у Москві і позиція українського керівництва. Проголошення незалежності України. Вибори президента України та референдум 1 грудня 1991 року. Державна символіка. Економічна криза в Україні, спроби її подолання. Проблеми реформування ВПК. Прогресуючий занепад сільського господарства.

Вибори Президента України 1994 та 1999 років. Внутрішньополітичні події в Україні (1998-2005 рр.) Партійно-політична система України. Економічна політика та становище в соціально-культурній сфері. Національне питання в сучасній Україні.

Міжнародна діяльність України в сучасних умовах. Відмова від статусу ядерної держави та її наслідки. Участь в ООН, Раді Європи.

Українці за кордоном: історія і сучасність. Взаємозв'язки між Україною та українською діаспорою. Духовне життя суспільства та міжнаціональні відносини.

Структура залікового кредиту курсу «Історія та культура України» для студентів факультетів неісторичних спеціальностей

Змістові модулі / Теми	Кількість годин, відведених на:				індивідуальну роботу
	лекції	семінарські заняття	самостійну роботу		
МОДУЛЬ I. Давня і нова історія України					
Змістовий модуль 1. Давня історія України					
Тема 1. Вступ. Еволюція людини і найдавніших цивілізацій в Україні. Формування держави у східних слов'ян (VI–X ст.)			6		
Тема 2. Русь – Україна (X – перша половина XII ст.). Давньоруські князівства в XII – перша половина XIV ст.	2	2	6		
Тема 3. Українські землі в складі Литовського князівства, Польщі, Угорщини та інших країн (друга половина XIV – перша XVI століття). Україна в другій половині XVI – першій половині XVII століть.			6		
Тема 4. Українська національна революція (1648–1676 рр.). Україна в другій половині XVII століття.	2	2	4		
Кількість годин на змістовий модуль 1	4	4	22		
Змістовий модуль 2. Нова історія України					
Тема 5. Посилення феодально-кріпосницького і національного гніту в Україні у XVIII ст. Ліквідація автономних прав України Російською імперією.			8		
Тема 6. Україна в період кризи феодально-кріпосницької системи і формування капіталістичного укладу в першій половині XIX ст.			8		
Тема 7. Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперій в другій половині XIX ст.			8		
Кількість годин на змістовий модуль 2			24		
Кількість годин на модуль I:					
МОДУЛЬ II. Новітня і новітня сучасна історія України					

Змістовий модуль 3. Новітня історія України				
Тема 8. Україна на початку ХХ століття (1900–1914 рр.). Україна в період Першої світової війни і Лютневої революції (1914 – лютий 1917 рр.).	1		8	
Тема 9. Національно-визвольна революція та державне будівництво в Україні (1917–1921 рр.).	1	2	6	
Тема 10. Україна в міжвоєнний період (1921-1939 рр.). Західноукраїнські землі під владою іноземних держав.			8	
Тема 11. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 роки).			6	
Тема 12. УРСР в 1945–1991 рр.: від тоталітаризму до незалежності.			8	
Кількість годин на змістовий модуль 3	2	2	36	
Змістовий модуль 4. Новітня сучасна історія України				
Тема 13. Українська держава в сучасну добу (від початку 90-х років і до сьогодні). Незалежна Україна та українська діаспора.	2		8	
Кількість годин на змістовий модуль 4	2	2	8	
Кількість годин на модуль II				
Реферат (ІНДЗ)				
Кількість годин	8	6	90	14

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЕКТ

(Індивідуальне навчально-дослідне завдання)

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) – вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується у процесі вивчення програмового матеріалу навчального курсу і завершується складанням підсумкового екзамену або заліку. ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, отриманих у процесі лекційних, семінарських, практичних та лабораторних занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Мета ІНДЗ – самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу, розвиток самостійної роботи.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) може бути оформленим у вигляді реферату.

Реферат (від. лат. реферо – доповідати) – короткий виклад (перед аудиторією або в письмовій формі) наукової праці, вчення, змісту книги тощо.

Реферат – це перша з письмових науково-узагальнюючих робіт, яку виконують студенти у ВНЗ. Під терміном «реферат» об'єднані два різних види робіт:

1. Рефератом називають короткий проблемний виклад змісту книги або статті, в яких виокремлюють головні ідеї дослідження.

2. Рефератом також називають короткий виклад наявних у науковій літературі концепцій з обраної наукової проблеми. Саме такий тип реферату і виконують студенти.

Студентський реферат – це найменш самостійний різновид письмової наукової роботи. Виходячи з визначення, він не може містити ніяких елементів новизни. Достатньо грамотно і логічно репрезентувати головні ідеї із заданої теми, які містяться в кількох джерелах, а також згрупувати їх за точками зору.

Підготовка реферату покликана:

- поглибити, систематизувати і закріпити знання з окремої або кількох тем;
- виробити первинні навички здійснення науково-дослідницької роботи;
- розкрити рівень підготовленості студента до самостійної роботи з

фаховою літературою, показати вміння орієнтуватися у виборі необхідних джерел для розкриття теми;

- виявити здібності студента робити самостійні висновки і теоретичні узагальнення, а також виявити своє ставлення до проблеми.

Етапи підготовки реферату:

- вибір теми;
- вивчення літератури і розробка плану реферату;
- оформлення реферату.

Обсяг: до 15 писаних сторінок.

Вимоги:

- реферат повинен складатися з плану, вступу, основної частини, висновків та списку використаної літератури;

- актуальність і оригінальність тематики, науковий і суспільний інтерес, який вона становить;

- для успішного виконання ІНДЗ обов'язковим є використання фахової літератури (публікацій документів, статей, монографій), що має виявити навички студентів до аналітичної роботи та показати їх обізнаність зі здобутками української історичної науки.

Зразок оформлення титульного аркушу реферату представлений в Додатку А.

Оформлення списку використаних джерел та літератури

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Монографії:	
один – три автори	Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во «Знання», 1991. – 240 с.іл. Русина О., Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Кліо. Українська історія в таємницях і курйозах XV – XVIII століття / Наук. ред. В. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – 311 с.
чотири автори	Державний екзамен з історії України та методики її викладання: довідник / ред. кол. Кузнець Т.В., Рогожа М.М., Скус О.В., Дудник О.В. – Умань: Візаві, 2013. – 385 с.
п'ять та більше авторів	Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років XX століття) / Монке С. Ю., Петренко А. І., Кузнець Т. В. та ін.: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний

	центр «Київський університет», 2001. – 266 с.
Багатотомні видання	Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України.– К.: В-во "Наукова думка", 2003. – Т.1: А–В. – 688 с.
Перекладні видання	Боплан, Гійом Левассер де. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. Пер. з фр., приміт. та передм. Я. І. Кравця. - Львів: Каменяр, 1990. - 301 с.: іл.
Стандарти	ДСТУ 3008-95. Документація. Звіти у сфері науки і техніки: Структура і правила оформлення. – Чинний від 23.02.1995. – К.: Держстандарт України, 1995. – 38 с.
Збірники наукових праць	Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України: Мова науки. Термінологія: Міжвід. зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1997. – 192 с.
Словники	Архівістика: Термінолог. словник / ГАУ при Кабінеті Міністрів України, УДНДІАСД; Авт.-упоряд.: К.Є. Новохатський (голова), С.Г. Кулешов, І.Б. Матяш та ін. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 1998. – 106 с.
Бібліографічні покажчики	Український історичний журнал: Систематичний покажчик (1987–2001 рр.) / Уклад.: Л.Я. Муха, І.Л. Островська, О.О. Заплотинська, А.В. Невмиржицька. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 263 с.
Складові частини:	
книги	Діброва С. С. Сталінський «великий перелом»: погляд із 80-х // Про минуле – заради майбутнього / Упорядник Ю. І. Шаповал; Редкол.: І. Ф. Курас та ін. – К.: Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. – С. 88–106.
збірника	Рибак І. В., Матвеев А. Ю. Колективізація та розкурлення на Поділлі і Південно-Східній Волині (кін. 20-х – сер. 30-х) в історико-краєзнавчих студіях // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки / Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції, 25–26 жовтня 2001 р. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – Т. 7 (9). – С. 590–594.
журналу	Мазепа В. Історіософські ідеї Івана Франка // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С. 18–32.
газети	Захарченко Р. Охматівська битва 1944 року // Маньківські

	новини. – 2005. – 18 червня.
енциклопедії	Короткий В. А. Антонович Володимир Боніфатійович // Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова), В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1: А–В. – С. 105–106.
Тези доповідей	Жданов І. О. Основні риси та особливості формування правосвідомості українського народу // Тези міжнародної конференція «Етносоціальні процеси на Середньому Подніпров'ї: минуле і сучасність». – Черкаси, 1999. – С.8–9.
Рецензії:	Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. – Т. 1: X – XV ст. / Упор. і передмова О. Сліпушко. – К.: Дніпро, 2001. – 632 с. Рец.: Горський В. Україна поза межами можливого, або як творяться міфологеми // Український гуманітарний огляд. – К., 2002. – Вип. 8. – С. 127–140.
Дисертації	Петренко О. П. Панський маєток на Східному Поділлі наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст.: соціально-економічні та етно-конфесійні відносини: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Київ, 2005. – 204 с.
Автореферати дисертації	Орлик В. М. Об'єднання Німеччини: передумови та етапи процесу (1989–1990 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т імені Т. Шевченка. – Київ, 1998. – 17 с.
Опубліковані документи	Доповідна записка Оргмасового відділу до правління Укрколгоспцентру про причини виходу селян з колгоспів України // Колективізація і голод на Україні, 1929–1933: Зб. док. і мат. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 525–531.
Неопубліковані (архівні) документи	Табель і відомості про промисловість й торгівлю в містах Подільської губернії (10 січня – 30 жовтня 1805) // Державний архів Вінницької області. – Ф. 227. – Оп. 1. – Спр. 404. – 234 арк.
Електронні документи	Порядок користування документами Національного архівного фонду України, що належать державі та територіальним громадам // www.archives.gov.ua/Low-base/Regulations/2003-07-08.php

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ З КУРСУ «ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ»

1. Трипільська культура на території України.
2. Подорож в загадкову Скіфію.
3. Грецькі поселення Північного Причорномор'я.
4. Походження українського народу.
5. Язичницькі вірування східних слов'ян.
6. Давньоруські князі Олег, Ігор, Ольга.
7. Київський князь Володимир Великий.
8. Великий київський князь Ярослав Мудрий.
9. Великий київський князь Володимир Мономах.
10. Хрещення Русі.
11. Галицько-Волинська держава: сторінки історії.
12. Князь Данило Галицький.
13. Здобутки і втрати Люблінської унії.
14. Берестейська церковна унія.
15. Дмитро Вишневецький на тлі ранньої історії козацтва.
16. Запорозька Січ: адміністративний устрій і господарство.
17. Військове мистецтво запорозького козацтва.
18. Культура запорозького козацтва.
19. Культура Русі-Україна.
20. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний.
21. Національний герой Самійло Кішка.
22. Б. Хмельницький – державотворець і полководець.
23. Українська козацька держава.
24. Гетьман І. Виговський.
25. Черкащина і Уманщина в роки національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.
26. Переяславська рада: реальність, вигадки та сучасні оцінки.
27. Гетьман Павло Тетеря.
28. Гетьман І Брюховецький.
29. Гетьман П. Дорошенко.
30. Гетьман Д. Многогрішний.
31. Гетьман І. Самойлович.
32. Гетьман Ю. Хмельницький.
33. Козацький ватажок Семен Палій.
34. Гетьманування І. Мазепи.
35. Зруйнування Запорозької Січі.
36. Останній кошовий – Петро Калнишевський.

- 37.Гетьман Пилип Орлик.
- 38.Гетьман Павло Полуботок.
- 39.Гетьман Данило Апостол.
- 40.Гетьманування Кирила Розумовського.
- 41.Чорноморське і Кубанське козацтво.
- 42.Ватажки Коліївщини: М. Залізняк та І. Гонта.
- 43.Рух опришків.
- 44.Києво-Могилянська академія.
- 45.Мислитель і письменник Григорій Сковорода.
- 46.Козацтво на Уманщині.
- 47.Бантис-Каменський в історії та культурі України.
- 48.Іван Котляревський та його «Енеїда».
- 49.Михайло Максимович – історик України.
- 50.Микола Гоголь і українська минувшина.
- 51.Наукові студії Ізмаїла Срезневського.
- 52.Декабристський рух в Україні.
- 53.Революція 1848-1849 рр. в Австрійській імперії та українці.
- 54.Польське повстання (1830-1831 рр.) на Правобережній Україні.
- 55.Микола Костомаров: людина, вчений, громадський діяч.
- 56.Політичний портрет Тараса Шевченка.
- 57.Кирило-мефодіївець Микола Гулак.
- 58.Кирило-мефодіївець Василь Білозерський.
- 59.Пантелеймон Куліш – вчений та громадський діяч.
- 60.Україна в Кримській війні 1854-1856 рр.
- 61.П.Чубинський – штрихи до історичного портрету.
- 62.Південно-Західний Відділ Імператорського Російського Географічного Товариства.
- 63.Михайло Драгоманов – мислитель, публіцист, борець.
- 64.Історичне товариство Нестора–літописця.
- 65.Громадівець та історик Володимир Антонович.
- 66.Народники на Україні.
- 67.Трудова еміграція українців у другій половині XIX ст.
- 68.Митрополит Андрій Шептицький.
- 69.Наукове Товариство імені Т.Шевченка.
- 70.Національний рух на західноукраїнських землях.
- 71.Микола Пирогов і Україна
72. Національне питання в Україні на початку XX ст.
- 73.Студентський рух в Україні на початку XX ст.
- 74.Діяльність Українських січових стрільців.

75. Трагедія українського народу в Першій світовій війні.
76. Культура України на початку ХХ ст.
77. Постать М. Грушевського в українській історії.
78. Володимир Винниченко – видатний український письменник, публіцист і політик.
79. Аграрна і національно-культурна політика гетьмана П. Скоропадського.
80. Гетьман П. Скоропадський.
81. Історичний портрет С.В.Петлюри.
82. НЕП: сутність, значення.
83. Культурне будівництво в 20-ті роки ХХ ст. в Україні.
84. Знищення української інтелігенції під приводом боротьби з «українським буржуазним націоналізмом».
85. Сталінський терор в армії та його трагічні наслідки.
86. Голодомор 1932–33 років в Україні: причини та наслідки.
87. Проголошення самостійності Карпатської України.
88. Україна в умовах окупації гітлерівською Німеччиною.
89. Створення та діяльність УПА (Української повстанської армії).
90. Наслідки Другої світової війни для України.
91. Масові репресії 1944 – початку 50-х років ХХ ст.
92. Діяльність УРСР на міжнародній арені після Другої світової війни.
93. Післявоєнна відбудова економіки України.
94. Голод 1946 – 1947 років, його причини і наслідки.
95. Збройна боротьба ОУН–УПА в західних областях України.
96. ХХ з'їзд КПРС. Засудження культу особи Й.В. Сталіна.
97. «Відлига» і духовне відродження України.
98. Дисидентський рух в Україні.
99. Міжнародне становище СРСР наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ ст.
100. Україна в умовах незалежності: здобутки і проблеми.

ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА № 1

КНЯЖА ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Мета: *Окреслити передумови утворення Давньоруської держави, розкрити суть теорій походження Київської Русі. Охарактеризувати політичний устрій, соціальну структуру, господарство Русі, показати роль одержавлення християнства для зміцнення держави та підвищення її культурного рівня. Переконатись, що феодальне дрібнення було закономірним наслідком феодального ладу. Проаналізувати наслідки монголо-татарської навали для Галицько-Волинської Русі. Висвітлити процес появи нового державного об'єднання – Галицько-Волинського князівства, яке стало центром політичного та економічного життя східного слов'янства. З'ясувати етапи державного розвитку та причини занепаду Галицько-Волинської держави.*

План

1. Передумови та виникнення Київської Русі.
2. Київська Русь в період політичної єдності.
3. Причини та наслідки розпаду Київської держави. Боротьба проти іноземних загарбників.
4. Галицько-Волинська держава - спадкоємиця та правонаступниця Київської Русі.

ІНДЗ

1. Скласти хронологічну таблицю історії Давньоруської держави.
2. Скласти хронологічну таблицю основних подій періоду існування Галицько-Волинської держави.

Реферати:

- Теорії походження Давньоруської держави. Державницька діяльність перших руських князів.

- Прийняття християнства та його значення для подальшого розвитку Київської Русі.
- Державотворча діяльність Володимира Великого.
- Розвиток літератури і мистецтва у Київській Русі.
- Реформаторська діяльність Ярослава Мудрого.
- Міжнародне становище Київської Русі у період її розквіту.
- Становище Київської Русі у період князювання Володимира Мономаха.
- Політичний портрет Данила Галицького.
- Роль Галицько-Волинського князівства в історії української державності.

Рекомендації для підготовки відповідей та короткий їх зміст

Вивчаючи **перше питання**, слід мати на увазі, що в історичній науці однією з центральних є проблема походження народу (етногенезу). Розкажіть про найбільш поширені теорії походження слов'янства в сучасній історичній літературі.

У яких писемних джерелах з'явилися перші згадки про ранньослов'янські племена? Які давні автори вже вживали етнонім «слов'яни»?

Важливо пам'ятати, що вирішальну роль у формуванні українського етносу відіграли міграційні процеси II – VII ст. Визначте територію, яку заселяли анти.

Держава антив проіснувала близько трьох століть (кінець IV – початок VIII ст.). Зверніть увагу на інтенсивність словенської експансії в цей період, адже анти проникли на Балкани, Верхній Дніпро, Донець та Дон. Чому розпався антський союз?

Необхідно дослідити процес формування великих союзів слов'янських племен дулібів, полян, волинян. Розкажіть про об'єднання окремих племен та їхніх союзів.

Далі варто розглянути осередки державності східних слов'ян у VIII – IX ст. Якими були соціально-економічні відносини східних слов'ян у цю

добу? Зверніть увагу на суттєві зміни, що відбулися в суспільному ладі слов'ян.

Проаналізувати передумови виникнення держави та об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва. Вокняжіння Олега в Києві показати як зміну місцевої київської князівської династії династією Рюриковичів.

Розгляд **другого питання** необхідно розпочати з визначення основних етапів розвитку Київської Русі, дати розгорнуту характеристику кожному з них. Зверніть увагу на те, що з другої половини IX й до кінця X ст. – це часи найбільшої експансії Київської Русі, виходу її на міжнародну арену, спроби вписатися в геополітичний простір, недостатньої консолідації держави, слабкої великокнязівської влади, нечіткої організації та централізації.

Під час висвітлення цього періоду особливу увагу слід приділити реформам княгині Ольги та їх значенню для зміцнення центральної князівської влади та подальшого розвитку держави.

Розглядаючи етап найбільшого піднесення та розквіту Київської Русі (кінець X – середина XI ст.) необхідно зупинитися на внутрішній та зовнішній політиці Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Особливу увагу доцільно приділити з'ясуванню причин прийняття християнства за візантійським взірцем та його значимості для подальшого розвитку Київської Русі.

При характеристиці соціальної структури Київської Русі виділіть окремі суспільні верстви: «Великий князь руський», двір, родина князя; залежні від нього «світлі князі»; бояри; дружинники; Віче; категорію міських жителів складали ремісники, служилі люди (чиновники), купці, духовенство; селяни поділялись на закупів, дворову челядь, смердів, рядовичів, холопів, чернь.

Охарактеризуйте сільське господарство (землеробство), розвиток ремесел і торгівлі в Київській Русі. Зверніть увагу, що її територія була вкрита мережею міжнародних торговельних шляхів. Розкажіть про становлення грошової системи.

Третє питання доцільно розпочати з огляду історичного процесу після смерті Ярослава Мудрого, так як саме тоді намітилась зміна форми правління в Давньоруській державі: одноосібна монархія еволюціонізувала у монархію федеративну. Варто охарактеризувати спроби Ярославичів стабілізувати ситуацію і забезпечити єдність держави. Володимир Мономах і Мстислав Володимирович тимчасово уповільнили відцентрові тенденції, але утримати єдність руських земель не вдалося їх наступниками. Серед низки чинників, котрі зумовили феодальну роздрібненість, виділити і охарактеризувати такі:

- 1) великі простори держави та етнічна неоднорідність населення;
- 2) зростання великого феодального землеволодіння з натуральним господарством в його основі;
- 3) відсутність чіткого незмінного механізму спадкоємності князівської влади;
- 4) зміна торговельної кон'юнктури, частковий занепад Києва як торгового центру, поява поліцентрії у зовнішній торгівлі;
- 5) посилення експансії степових кочівників.

Підкресліть позитивні і негативні фактори політичної роздрібненості Русі.

Відповідь на питання передбачає огляд процесу відокремлення і осібного розвитку окремих регіонів Давньоруської держави. Необхідно охарактеризувати також зміну статусу Києва і піднесення нових політичних та культурних центрів.

Готуючись, варто пам'ятати, що питання про роль монголо-татарського нашествия є складним і дискусійним. Слід охарактеризувати терміни «монголо-татарське нашествя» – «монгольське нашествя». Розповісти про битву на р. Калці 1223 року, про облогу і падіння Києва в 1240 році і про утворення Золотої Орди. Залежність від Золотої Орди показати у трьох площинах: економічній, політичній, військовій.

Під час відповіді на **четверте питання** доцільно пригадати, що Давньоруська держава розпалася на окремі князівства: Галицьке, Волинське, Новгород-Сіверське, Переяславське, Чернігівське та ін. Поступово роль Києва як політичного та економічного центру занепадає.

Могутнім суперником Галицького об'єднання було Чернігівське

князівство, яке протистояло планам володимиро-суздальських і смоленських князів встановити у Південній Русі свою гегемонію.

Розгляньте причини, що сприяли виникненню та піднесенню Галицько-Волинської держави (географічне розташування, зовнішня загроза, об'єднавча політика Романа Мстиславича).

Охарактеризуйте внутрішню політику Романа Мстиславича, важливою складовою якої було придушення боярської сваволі.

Варто зауважити, що князювання Романа в Галичі було складним і швидкоплинним (1199 – 1205 рр.), адже він об'єднав близькі природно й економічно, проте політично й соціально контрастні землі. Доцільно звернути увагу на те, що в Галичині через малоліття князів Данила і Василька на деякий час «вокняжився» боярин Володислав Кормильчич. Це єдиний випадок в історії Русі, коли князівський престол посіла особа, яка не належала до роду Рюриковичів.

Розкажіть про особливості політичного життя Галицько-Волинського князівства. Зупиніться на боротьбі Данила Романовича проти татарських поневолювачів. Зверніть увагу на об'єктивні причини розпаду держави Романовичів (вона залишилася недостатньо згуртованою, соціально-господарський стан різних її земель був неоднаковим).

Слід також ураховувати, що одним із вирішальних чинників розпаду держави Романовичів стало наростання феодалної роздробленості у Східній Європі. Ці процеси не обминули жодної давньоруської землі в XIII ст.

Відповідь доцільно завершити аналізом тих політичних інтриг і комбінацій, які зумовили захоплення Галицько-Волинських земель Литвою та Польщею.

Основна хронологія:

V – VII ст. – розселення східних слов'ян;

VI – VII ст. – поява міст у східних слов'ян;

VIII – IX ст. – формування східнослов'янської держави;

880-912 рр. – князювання Олега з роду новгородського князя Рюрика;

882 р. – вбивство Олегом київських князів Аскольда і Діра, вокняжіння на київському престолі Олега;

912-945 рр. – княжіння Ігоря;

945-969 рр. – регентство дружини Ігоря Ольги від імені малолітнього сина Святослава;

968-972 рр. – княжіння Святослава Ігоревича;

980-1015 рр. – княжіння Володимира Святославовича;

988 р. – хрещення киян, початок запровадження християнства на Русі;

1012-1037 рр. – будівництво Софіївського собору в Києві;

1015-1019 рр. – княжіння сина Володимира Святополка І Окаянного;

1019-1054 рр. – княжіння Ярослава Володимировича Мудрого;

1037 р. – Ярослав Мудрий заснував при Софіївському соборі першу бібліотеку на Русі;

1037-1039 рр. – Митрополит Іларіон написав і проголосив «Слово про Закон і Благодать»;

1050-ті рр. – виникнення Переяславського князівства;

1051 р. – заснування Києво-Печерської лаври;

1054-1068 рр. – княжіння Ізяслава Ярославича;

1072 р. – «Правда Ярославичів» (нова редакція збірника руських законів);

1073-1076 рр. – княжіння Святослава Ярославича;

1077-1078 рр. – повернення Ізяслава (з допомогою польського короля Болеслава II);

1078-1093 рр. – княжіння Всеволода Ярославовича;

1093-1113 рр. – княжіння Святополка Ізяславовича;

1097 р. – заснування Новгород-Сіверського князівства;

1097 р. – Любецький з'їзд, що являв собою спробу припинити чвари між князями і об'єднатися для боротьби із зовнішніми ворогами;

1113-1125 рр. – княжіння Володимира Мономаха;

1113 р. – Устав Володимира Мономаха (доповнення до «Руської правди»);

1113 р. – укладання літописцем Нестором «Повісті врем'яних літ»;

1125-1132 рр. – княжіння Мстислава Володимировича. Завершення періоду єдності на Русі;

1187 р. – вперше в літописі згадується назва «Україна»;

1199 р. – волинський князь Роман Мстиславович об'єднав Галицьку і Волинську землі; утвердження Галицько-Волинського князівства;

1201-1264 рр. – життя Данила Романовича Галицького;

1202 р. – Роман Мстиславович оволодів Києвом, об'єднавши всю Південно-Західну Русь;

1205 р. – Роман Мстиславович загинув біля польського міста Завихвоста під час походу на малопольського князя Лешка Білого;

1206 р. – монгольську державу очолив хан Чингісхан;

1215 р. – Данило і Василько Романовичі вокняжились на Волині;

1219-1228 рр. – князювання в Галичині новгородського князя Мстислава Удатного;

1223 р. – битва на р. Калка, що призвела до тяжкої поразки руських дружин;

1225 р. – перша спроба захопити галицькі землі (невдала);

1238 р. – Данило Романович вокняжився в Галичині; розгромив хрестоносців під Дорогочином;

1237-1238 рр. – похід орд хана Батия на північні князівства: Рязанське, Володимиро-Суздальське, Смоленське;

1239-1240 рр. – війська хана Батия захопили Переяслав і Чернігів;

1240 р. – оточено і взято Київ;

1241 р. – захоплено Галичину і Волинь. Втрачено всі три столиці – Київ, Галич, Володимир-Волинський;

1242 р. – створено державу – Золота Орда. Столиця – Сарай-Бату;

1245 р. – князь Данило добився права на князювання в Галичині та Волині, здобув у Золотій Орді «ярлик»;

1253 р. – Данила Галицького короновано папою римським Іннокентієм IV;

1256 р. – засновано м. Львів;

1259-1261 рр. – орди хана Бурундая вирушили на Галичину і Волинь. Зруйновано основні фортифікаційні укріплення руських князівств;
1323 р. – Литва захопила Берестейську та Дорогочинську землі;
1323-1340 рр. – князювання Юрія II (Болеслава Тройденовича – останнього Галицько-Волинського князя).

Опорні поняття та терміни:

ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО – політично-територіальне утворення на західних землях Південної Русі, що склалося в другій половині XI ст. навколо м. Володимира Волинського.

ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО – територіально-політичне утворення на заході Південної Русі з центром у м. Галичі. Сформоване на початку 1140-х років.

ЕТНОГЕНЕЗ – походження народів.

ДРУЖИНА – озброєні загони при князеві у Київській Русі.

ЗАКУПИ – люди, що з різних причин втрачали власне господарство і змушені були йти в кабалу до князя за купу (грошову позичку).

ЗОЛОТА ОРДА – середньовічна імперія під владою монголо-татарських ханів, заснована Батиєм в 40-х роках XIII ст.

ІЗГОЇ – категорії людей, що вийшли із свого звичайного соціального стану, позбавились засобів до існування.

КИЇВСЬКА ЗЕМЛЯ – адміністративно-територіальна область Давньоруської держави.

КНЯЗІВСТВО – державне утворення або територія на чолі з князем.

КОЛЕКТИВНИЙ СЮЗЕРЕНІТЕТ – спільне управління Давньоруською державою найбільш сильними і авторитетними князями з сімейства Рюриковичів за доби удільної роздробленості.

«РУСЬКА ПРАВДА» - давньоруське право, включає окремі норми «Закону Руського», правду Ярослава Мудрого, Правду Ярославичів, Устав Володимира Мономаха та ін.

РЯДОВИЧІ – селяни, які уклали з феодалом ряд (договір) і на його підставі працювали на феодала.

СМЕРДИ – більша частина селян, що мали приватне господарство, житло, земельні наділи, платили данину князю і були відносно вільними.

ХОЛОПИ – населення, що перебувало у повній власності феодала.

ЧЕЛЯДЬ – особи, що втратили своє господарство і працювали на феодала.

ЧЕРНІГІВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО – чернігівська князівська волость або вся Чернігово-Сіверська земля.

Література:

1. Аркас М. Історія України-Русі. – К., 1990. – С. 69-90.
2. Баран В. Археологічні культури та літописні племена напередодні утворення Київської держави // Історія в школах України. – 2003. - № 5. – С. 36-41.
3. Баран В.Д. Княжий Галич в історії України (до 880-річчя Данила Галицького) // Український історичний журнал (далі УІЖ). – 2001. - № 4. – С. 57-75.
4. Бойко О.Д. Історія України. – К., 2004. – С. 31-94.
5. Борисенко В.Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ століття. – К., 1996. – С. 22-37, 70-79.
6. Винокур І.С., Трубочанінов С.В. Давня і середньовічна історія України. – К., 1996. – С.115-140.
7. Відома і чута в усіх кінцях землі. – К., 1993. (Історичні портрети князів Володимира, Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха).
8. Вілкун Т. Літописні «бояри» і «чернь» на вічі (ХІІ-ХІІІ ст.) // Київська старовина (далі КС). – 2001. – № 3. – С. 40-55.
9. Готун І., Моця О. З життя киян часів Батия // КС. – 1993. - № 5. – С. 77-80.
10. Давня історія України. В трьох томах. – Т. 3. – К., 2000. – С. 61-190.

11. Давня історія України. У 2-х книгах / Під ред. Толочка П.П. – К., 1995. – Кн. 2. – С. 5-16; 198-205.
12. Денисенко В. Освіта і шкільництво у давній Русі-Україні // Пам'ять століть. – 2005. – № 2. – С. 15-25.
13. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – С. 117-136.
14. Залізник Л. Первісна історія України. – К., 1999. – С. 171-189.
15. Історія України в особах: Давньоруська держава. – К., 1996. – С. 5-127.
16. Історія України. Документи. Матеріали. – К., 2002. – С. 5-67.
17. Костомаров М.І. Князь Данило Романович Галицький // Наука і суспільство. – 1989. – № 9.
18. Котляр М. Полководці давньої Русі. – К., 1996. – 150 с.
19. Котляр М.Ф. Давньоруська держава кінця XI – початку XII століття (Від усобиць до стабілізації) // УІЖ. – 1997. - № 2. – С. 18-28.
20. Котляр М. Галицько-Волинська Русь у XIII ст. // КС. – 1999. – С. 3-15.
21. Котляр М. Галицько-Волинський ізвод у колі давньоруських літописів // КС. – 1999. - № 1. – С. 13-21.
22. Котляр М.Ф. Галицько-Волинське князівство // УІЖ. – 2000. - № 1. – С. 21-32.
23. Котляр М.Ф. Роман і Романовичі в історії України (до 880-річчя Данила Галицького) // УІЖ. – 2001. - № 4. – С. 57-75.
24. Котляр М.Ф. Бойові та похідні порядки галицького і волинського війська в XII – XIII ст. // КС. – 2004. - № 4.
25. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів, 1990. – С. 71-85.
26. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. – К., 1996.
27. Острась Е. Звідки пішла назва «Україна» // КС. – 2006. – № 1. – С. 56-64.
28. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 1. – К., 1992. – С. 66-270.

29. Пуцько В.Г. Про заснування Десятинної церкви у Києві // УІЖ. – 1990. - № 9. – С. 93-98.
30. Ричка В.М. За літописним рядком. – К., 1991. – 206 с.
31. Ричка В.М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації // УІЖ. – 2001. - № 2. – С. 23-34.
32. Ричка В.М. Про еволюцію назви «Русь» в етнополітичній історії України // УІЖ. – 1991. - № 2. – С. 86-89.
33. Ричка В.М. Шлюб і подружнє життя у київській Русі // УІЖ. – 1992. – № 1. – С. 131-142.
34. Толочко О. Коли перестала існувати «Київська Русь»? // КС. – 1992. - № 6. – С. 7-19.
35. Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. – К., 1998. – 352 с.
36. Толочко П.П. Київська Русь. – К., 1996. – С. 9-93.
37. Толочко О.П. Конституційний проект Романа Мстиславовича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження // УІЖ. – 1995. - № 4. – С. 22-37.
38. Толочко П. Русь-Мала Русь – руський народ у другій половині XIII – XVII ст. // КС. – 1993. - № 3. – С. 3-15.
39. Яковенко Наталя. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 21-26, 60-77.

ТЕМА № 2

КОЗАЦЬКА ДОБА

Мета: *Охарактеризувати передумови та з'ясувати причини появи козацтва. Розглянути історію Запорозької Січі, показати, що її існування перетворювало козацтво на головного захисника українського народу. Показати соціально-економічну ситуацію, що склалася на українських землях, які входили до складу Речі Посполитої. Це сприятиме визначенню спонукальних чинників до розгортання національної революції XVII ст. Розглянути основні етапи цієї революції, узагальнити їх підсумки та уроки. Акцентувати увагу на державотворчому процесі в Україні, виокремлюючи*

специфічні засади внутрішньої організації Української козацької держави. Розглянути процес інкорпорації українських земель Російською державою, з'ясувати територіальні та політичні трансформації, в результаті яких була знищена українська козацька державність, а українські землі були перетворені на околицю Російської імперії.

План

1. Передумови та причини виникнення козацтва. Запорозька Січ.
2. Національна революція XVII ст.
3. Українська козацька держава.
4. Україна в добу І.Мазепи. Діяльність уряду П.Орлика в екзилі.
5. Колоніальна політика Російської імперії щодо України у XVII-XVIII ст.

ІНДЗ

1. Скласти періодизацію основних періодів козацької історії.
2. Скласти хронологічну таблицю «Гетьмани України».

Реферати:

- Запорозька Січ – адміністративний устрій і господарство.
- Військове мистецтво запорозького козацтва.
- Дмитро Вишневецький на тлі ранньої історії козацтва.
- Б. Хмельницький – державотворець і полководець.
- Переяславська Рада: реальність, вигадки та сучасні оцінки.
- Гетьман Ю Хмельницький.
- Гетьман І. Виговський.
- Гетьман І. Брюховецький.
- Гетьман П. Тетеря.
- Гетьман П. Дорошенко.
- Гетьман Д. Многогрішний.
- Гетьман І. Самойлович.
- Гетьманування І. Мазепи.

- Гетьман Пилип Орлик.
- Гетьман Павло Полуботок.
- Гетьман Данило Апостол.
- Гетьманування Кирила Розумовського.

Рекомендації для підготовки відповідей та короткий їх зміст

Готуючи відповідь на **перше питання**, необхідно пригадати теорії походження козацтва, серед яких: «хозарська», «чорно-клобуцька», «черкаська», «татарська», «автохтонна», «болохівська», «бродницька», «уходницька», «захисна», «соціальна». Важливо зрозуміти, що кожна окремо взята теорія не може в повній мірі пояснити виникнення такого феномену, яким стало козацтво.

Означуючи коло причин появи козацтва, варто назвати ті чинники, які сприяли появі цього суспільного стану. Серед них такі: існування територіальних обширів зі сприятливими для життєдіяльності умовами; досвід освоєння південних українських земель уходниками, здобичниками, бродниками; природне прагнення до пошуків кращого життя, самоствердження. А причини появи козацтва корінилися в тих соціально-економічних і політичних умовах, які склалися на українських землях в кінці XV – на початку XVI ст. Серед них варто виділити такі: Польща і Литва ліквідували автономність українських земель; розширення феодального землеволодіння супроводжувалось обезземеленням козацтва і підштовхувало процес освоєння нових земель; посилення соціального, національного і релігійного гніту; зростання зовнішньої загрози і необхідність захисту від турецько-татарської агресії.

Термін «козак» вперше згадується в Початковій монгольській хроніці 1240 р., куди перейшов із тюркських мов у значенні «схильний до завоювання». У XIV ст. вживається в значенні «страж». Перша писемна згадка про українських козаків міститься у хроніці М. Бельського під 1489 роком.

Слід зупинитися також на висвітленні процесу створення Запорозької Січі і її характеристики. Близько 1552 (за ін. дан. 1554-55 чи 1556 р.) південніше від дніпрових порогів була створена військово-політична організація, основною функцією якої була відсіч нападів турків і татар. З часом вона перетворилася на державно-політичне утворення козацтва з демократичним устроєм. Кордони Запорозької Січі до кінця XVII ст. не були окреслені. Впродовж XVIII ст. її територія під назвою «Вольності Війська Запорозького» вже була чіткіше окреслена. Столицею Запорозької Січі було місто-фортеця, яке вісім разів міняло своє розташування. Дмитро Вишневецький (1516-1563) – перший з достовірно відомих козацьких гетьманів, як королівський стражник, на о. Хортиця побудував потужне укріплення, що стало прототипом Запорозької Січі.

За своїм характером Запорозька Січ була військово-демократичною республікою, вона мала ознаки державності, власну територію і військо, яке охороняло її кордони, свій уряд, який виконував законодавчі, виконавчі та судові функції, свою символіку (прапор і герб), скарбницю. Суттєвим доповненням до розповіді про державний устрій Запорозької Січі буде фрагмент про територіально-адміністративний поділ «Вольностей Запорозьких», про чисельність козацтва, про господарство, звичаї і традиції козаків. Усі ці відомості варто почерпнути із роботи Д.І. Яворницького «Історія запорозьких козаків».

У відповіді на **друге питання** необхідно акцентувати увагу на тому, що у середині XVII ст. ситуація на українських землях ускладнювалась відсутністю власної держави, масовим ополяченням української еліти тощо. Устрій, суспільні відносини, приватне життя – все підлягало глибокому спольщенню.

Після виокремлення причин революції XVII ст., варто зупинитись на характері та періодизації революції, а вже потім перейти до розгляду основних періодів:

I етап – лютий 1648 – серпень 1657 рр. Обіймає час найвищого піднесення національно-визвольних змагань;

II етап – вересень 1657 – червень 1663 рр. Включає період громадянської війни, що привело до поділу України на два гетьманства;

III етап – червень 1663 – вересень 1676 рр. Охоплює добу боротьби за возз'єднання Української держави.

При розгляді першого етапу слід детальніше зупинитись на постаті Б. Хмельницького, який став лідером національно-визвольної війни 1648 – 1657 рр.

Розповідаючи про розгортання повстання, необхідно висвітлити причини, які зумовили його початок, перебіг Жовтоводівської битви (19 квітня – 6 травня 1648 р.), Корсунської битви (15-16 травня 1648 р.), розгром повстанською армією польського війська в Гороховій Діброві. Охарактеризувавши Пилявецьку битву (6-13 вересня 1648 р.), підкреслити, що в результаті перемоги під Пилявцями було визволено Волинь і Поділля, і армія Хмельницького вирушила на Львів. Уперше склалися передумови для визволення усіх українських земель з-під іноземного гніту і для об'єднання їх у межах єдиної незалежної держави.

Зборівська угода (8 серпня 1649 р.) не вирішила протиріччя і суперечності між Україною та Польщею. Детальною має бути розповідь про Берестецьку битву (18-20 червня 1651 р.). Поразка в ній української армії зумовила укладення не вигідного для України Білоцерківського договору, який обмежував дію Зборівського. Відновлення Зборівського договору сталося після блискучої перемоги української армії у Батозькій битві (22-23 травня 1652 р.).

3 червня 1653 р. Б. Хмельницький запропонував Московії укласти військовий союз із згодою на васальні відносини. Усні домовленості в Переяславі та затверджені документи в Москві утворили систему норм, відомі як Переяславський договір 1654 року.

Потрібно наголосити, що з кінця 1655 року Московія, стурбована успіхами Швеції в Прибалтиці, пішла на зближення з Річчю Посполитою. 24 жовтня 1656 р. у м. Вільно між Річчю Посполитою і Московською державою було укладене перемир'я. Українська делегація не була допущена до переговорів. Укладене перемир'я Москви з Варшавою фактично розривало російсько-український військовий союз.

Невдоволений Віленською угодою, Б. Хмельницький розгорнув бурхливу дипломатичну діяльність. У червні 1657 р. до Чигирини прибуло шведське посольство з підтвердженням готовності до спільної боротьби проти Речі Посполитої. Але гетьман 27 липня 1657 року помер. Цими подіями закінчується перший період української національної революції.

Розповідь про другий період революції варто розпочати з того, що після смерті Б. Хмельницького І. Виговський до повноліття Ю. Хмельницького став виконувати гетьманські функції. Повноправним гетьманом Виговського проголошено 15 жовтня 1657 р. на раді у Корсуні. Ставши гетьманом, І. Виговський продовжував політику Б.Хмельницького, спрямовану на незалежнення України. 16 вересня 1658 р. у м. Гадячі була ухвалена угода І. Виговського з польським урядом – Гадяцький договір, за яким Україна на рівних правах мала входити до федерації з Польщею і Литвою як незалежне Велике князівство Руське. Після укладання Гадяцького договору (1658 р.) і Конотопської битви (1659 р.) протигетьманська опозиція почала діяти рішуче. В жовтні 1659 р. Іван Виговський зрікся гетьманської влади і виїхав до Польщі.

Після усунення І. Виговського від влади (1659 р.), на раді у Білій Церкві Ю. Хмельницького знову проголошено гетьманом України. Він укладає з Московією Переяславські статті 1659 року, які обмежувало суверенітет Гетьманщини. Тим часом у 1660 році розпочалася російсько-польська війна. Основні сили московської держави під командуванням В. Шереметьєва, українське військо Ю. Хмельницького і польське під орудою Ю. Любомирського 7 жовтня 1660 р. зустрілись біля Слободища, де 18

жовтня 1660 р. підписали Слободищенський трактат - обидві сторони присягнули на умовах Гадяцького договору з якого вилучили пункт про самостійне Руське князівство. Козацька рада в Корсуні схвалила Слободищенський трактат.

З укладенням Слободищенського трактату увиразнюється поділ Української держави між Польщею та Росією. Навесні 1662 р. наказним гетьманом Лівобережної України став Я. Сомко. Ю. Хмельницький зрікся влади і постригся у ченці під іменем Гедеона.

Віддаючи булаву, Ю. Хмельницький вказав на П. Тетерю як свого наступника. Ставши гетьманом, П. Тетеря прагнув об'єднання Правобережної і Лівобережної України під єдиною владою.

Третій період розпочинається в червні 1663 року. 17-18 червня 1663 р. на Чорній раді гетьманом України став І. Брюховецький. Відразу після обрання гетьманом він уклав з Московською державою Батуринські статті (листопад 1663 р.), які містили нові поступки царському уряду.

У Москві 11 жовтня 1665 р. гетьман І. Брюховецький підписав договір, відомий як Московські статті, які ще більше обмежували автономію українських земель.

У 1665 р. гетьманом Правобережної України став Петро Дорошенко. Слідуючи до поставленої мети – об'єднання обох частин України – гетьман П. Дорошенко випробував усі можливі політичні комбінації: лояльність щодо Польщі; війна з Польщею в союзі з кримськими татарами; протекторат Туреччини; угода з лівобережним гетьманом І. Брюховецьким; звернення за допомогою до Росії. Укріпивши свої позиції на початку літа 1668 р., він разом з І. Брюховецьким взяв участь в антимосковському повстанні. Біля Опішні в момент з'єднання військ обох гетьманів Лівобережні козаки вбили І. Брюховецького і Петро Дорошенко був проголошений гетьманом всієї України.

Восени 1669 р. гетьман П. Дорошенко уклав союзний договір з Туреччиною, і відразу розпочалася війна з Польщею, яка завершилася

укладанням Бучацького мирного договору (1672 р.), з яким Польща зрікалась претензій на Правобережну Україну.

У боротьбу за Правобережну Україну вступила Росія. Гетьманом усієї України було проголошено І. Самойловича. Гетьман П. Дорошенко восени 1676 р. віддав гетьманські клейноди. З падінням П. Дорошенка пов'язане закінчення національно-визвольної війни, так як Лівобережна Україна остаточно потрапила під владу московських царів, а на Правобережній Україні польською владою ліквідувались українські державні інституції.

У грудні 1668 р. на старшинській раді в Новгороді-Сіверському Д. Многогрішний був обраний гетьманом, а на початку березня 1669 р. на раді у Глухові це обрання було підтверджене. 16 березня 1669 р. гетьман уклав у м. Глухові договір з представниками московського уряду – Глухівські статті. Вони склалися із 27 пунктів і розпочалися із заяви про збереження «прав і вольностей», підтверджених за Богдана Хмельницького.

Іван Самойлович (? – 1690) був гетьманом Лівобережної України у 1672-1687 рр. У 1674 р. в результаті спільного походу на Правобережжя російської армії та лівобережних полків, 10 правобережних полків було об'єднано з Лівобережною Україною. Тоді ж у Переяславі Самойловича було проголошено гетьманом усієї України.

І. Самойлович брав участь у Чигиринських походах 1677-1678 рр. У 1687 р. очолив 50-тисячний козацький корпус, який з російською армією вирушив у похід на Крим. Звинувачений у зносінах з кримськими татарами, Самойлович був скинутий з гетьманства і засланий до Тобольська.

Третє питання доцільно розпочати з огляду Зборівського договору, який означав визнання польським урядом автономії козацької України на території трьох воєводств – Київського, Брацлавського і Чернігівського. На визволених землях, що обіймали близько 200 тис. км², – від Случі на заході до російського народу на сході і від басейну Прип'яті на півночі до степової смуги на півдні, - почала складатися нова військово-адміністративна і політична система, формувалася українська національна держава. Її офіційна

назва – Військо Запорозьке. У Гетьманщині склався самобутній адміністративно-територіальний устрій, в основі якого лежали традиції козацького самоврядування. Вона поділялась на полки і сотні. Державний устрій Гетьманщини характеризувався наявністю власного військово-адміністративного управління, єдиною податковою, судовою, фінансовою, військовою системою, повною свободою у зовнішніх зносинах. Вищу владу в державі представляли три інституції – Генеральна військова рада, гетьман і рада старшин. Усі посади центральної та місцевої адміністрації були виборними. Актами гетьманської влади були універсали, що мали в Україні загальнообов'язкове значення. Гетьманщина мала свій бюджет, фінансову систему та грошовий обіг; існувала широка система податків до Скарбу Військового. Суспільство Гетьманщини було диференційованим і поділялося на старшинсько-шляхетську еліту, козацтво і посполитих (міщанство, селянство).

Гетьманщина була значним політичним чинником на сході Європи, зокрема відігравала значну роль у боротьбі проти Туреччини.

На Правобережжі полково-сотенний устрій проіснував до 1714 р.; на Лівобережжі він зберігався до 1782 р. Столицями Гетьманщини по чергово були міста: Чигирин, Гадяч, Батурин і Глухів.

З укладенням Зборівського договору (1649 р.) Б. Хмельницький добився міжнародного визнання козацької державності з боку Речі Посполитої. Гетьману вдалося налагодити міждержавні зв'язки з Великим князівством Литовським, Молдовським князівством, Валахією, Угорщиною, Трансільванією, Австрією, Прусією, Швецією.

У **четвертому питанні** потрібно розповісти про постать І.Мазепи, який стає гетьманом спочатку Лівобережної України в липні 1687 р. та про підписання ним Коломацьких статей з Москвою. Охарактеризуйте причини і початок Північної війни (1700-1721 рр.), з'ясуйте її вплив на Україну. Не зайвим буде констатація того, що Україна насильно була втягнута у війну. З 1704 р. військові дії велися вже і на території Правобережної України.

У 1703р. військові дії розгорнулися навколо Львова. На початку серпня 1704 р. шведське військо генерала М.Стенбока вдруге підступило до Львова. Польсько-литовські війська, яким доручався захист Львова, не ввійшли в місто, а зайняли позицію поблизу Бродів. 5 вересня 1704 р. 17-тисячне шведське військо з Карлом XII розпочало облогу Львова. Після взяття міста, шведи відійшли до Замостя, а згодом – до Варшави.

У першій половині 1708 р. шведські війська повернули на Україну всупереч попереднім планам рухатись на Москву. 10 жовтня 1708 р. шведська армія рухалась до Стародуба, а згодом – до Новгород-Сіверського.

Потрібно пригадати, що у московсько-українських відносинах, не дивлячись до догідливу політику І.Мазепи, було чимало протиріч. У 1705 р. гетьман розпочав таємні переговори із союзником Швеції польським королем С.Лещинським, а навесні 1709 р. уклав угоду зі шведським королем, якою передбачалося відновлення незалежності України.

24 жовтня 1708 р. І.Мазепа повів козацькі полки назустріч Карлу XII. Шведські війська рухались до гетьманської резиденції м. Батурина, але російські загопи О.Меншикова випередили його і 2 листопада 1708 року оволоділи ним. Фортецю й місто було зруйновано й спалено, а всі заготовлені гетьманом І.Мазепою запаси знищено. Московські війська жорстоко розправились із мешканцями Батурина. За підтримку антимосковського виступу І.Мазепи запорозьким козацтвом, навесні 1709 р. була зруйнована Запорозька Січ.

Початок бойових дій під Полтавою відноситься до 1 квітня 1709 р. Битва розпочалася о 5 год. ранку 27 червня 1709 року. О 9-й годині обидві армії зійшлися в рукопашному бою, а до 11-ї години битва завершилася цілковитою поразкою шведів. Біля Переволочної Карл XII, І.Мазепа, К.Гордієнко і ще близько 50 старшин із загонами шведів і козаків (всього бл. 3 тис.чол.) переправились через Дніпро і відійшли у турецькі володіння.

Після смерті І.Мазепи, на козацькій раді 5 (16) квітня 1710 р. П.Орлик був обраний гетьманом і відразу визнаний шведським королем і турецьким

султаном. Прагнучи добитися визволення України з-під московської влади, П.Орлик уклав союзний договір зі Швецією (10.05.1710 р.) та Кримським ханством (23.01.1711 р.). Підтримуючи гетьмана П.Орлика, 8 листопада 1710 р. Туреччина оголосила війну Московській державі. Навесні 1711 р. гетьман з 16-тис. військом розпочав наступ на Правобережну Україну. Правобережні полки визнали владу П.Орлика. А лівобережний гетьман І.Скоропадський вислав проти П.Орлика військо, яке було розбите в бою під Лисянкою. На Лівобережній Україні розпочався виступ проти московської адміністрації. В кінці березня військо П.Орлика розпочало облогу Білої Церкви. У травні 1711 р. московські війська під командуванням Шереметьєва розпочали наступ. Українські війська і татарські загони були змушені відступати. Та в липні 1711 р. московська армія поблизу р. Прут була оточена турецькими військами. 12 липня 1711 р. поблизу Ясс між Московщиною і Туреччиною укладено Прутський мирний договір. Упродовж 1711-1714 рр. П.Орлик здійснював спроби організувати нову антимосковську коаліцію, але безуспішно.

В 1710 р. була прийнята Конституція Пилипа Орлика, яка діяла на частині території Правобережної України, де існував військово-територіальний полково-сотенний устрій, до 1717 року. В ній проголошуються головні принципи побудови гетьманської держави, оголошується панівний статус православ'я, визначаються кордони Гетьманщини (за Зборівським договором 1649 р.). Гетьман мав забезпечувати цілісність і непорушність кордонів Гетьманщини, а шведський король виступав протектором України. Окреслювалися взаємостосунки з Кримським ханством, визначався статус Запоріжжя.

Готуючи відповідь на **п'яте питання**, необхідно нагадати, що відразу після Переяславського договору 1654 р. в Україні почали з'являтися органи царської влади. Наступними договірними умовами між царським урядом і гетьманським управлінням робились поступки в бік розширення московської присутності в Гетьманщині. Переяславські статті 1659 р. (укл.

Ю. Хмельницьким), Батуринські 1663 р. і Московські 1665 р. (укл. І. Брюховецьким), Глухівські 1669 р. (укл. Д. Многогрішним), Конотопські 1672 р. і Переяславські 1674 р. (укл. І. Самойловичем), Коломацькі 1709 р. (укл. І. Мазепою) являли собою послідовні кроки до обмеження української автономії.

Завдяки діям гетьмана П. Скоропадського і вимогам козацтва, у 1620 р. в Україні було відновлено православну ієрархію. У 1685 р. митрополитом став Г. Святополк-Четвертинський (1685-1690), який прийняв посвяту в Москві, і який склав присягу на вірність та підпорядкував Київську Митрополію Московській Патріархії. У 1721 р. згідно з «Духовним Регламентом» Київська митрополія була формально ліквідована як автономна церковна область і стала звичайною єпархією Московського Патріархату.

За гетьманування П.Скоропадського розпочався форсований наступ царизму на українську автономію. Характерними рисами цього процесу були: обмеження влади гетьмана та контроль за нею; економічні обмеження; експлуатація демографічного потенціалу; культурні обмеження.

Потрібно підкреслити, що після смерті І.Скоропадського у 1722 р. царський уряд заборонив обрання нового гетьмана. Ще за життя гетьмана була створена Малоросійська колегія. Сенатським указом наказним гетьманом призначено Павла Полуботка (бл. 1660-1724 рр.). Козацька старшина, очолювана П.Полуботком, «докучала» цареві з проханням про вибори гетьмана та скаргами на президента Малоросійської колегії С.Л.Вельямінова, який взяв під свій контроль збір податків і заборонив Генеральній військовій канцелярії відправляти в полки універсали без його підпису. П.Полуботка у жовтні 1723 р. ув'язнено в Петропавловській фортеці, де він і помер.

Перша Малоросійська колегія являла собою центральний орган російської колоніальної адміністрації в Україні. Запроваджена указом Петра І від 16 травня 1722 р. Малоросійська колегія мала функції вищої судової інстанції, контролювала збирання податків, здійснювала нагляд за козацькою

старшиною, організовувала розквартирування російських військ на території Гетьманщини. Вона підміняла діяльність гетьманського уряду, її утворення фактично означало ліквідацію основних засад Переяславського договору 1654 р. і наступних договірних статей українських гетьманів з російськими царями.

Першого жовтня 1727 р. на раді у Глухові гетьманом обрано Данила Апостола (1654-1734 рр.), який очолював старшинський уряд упродовж 1727-1734 рр. Данило Апостол їздив у 1728 р. на коронацію царя Петра II, де й подав петицію про відновлення державних прав України на основі Березневих статей 1654 р. У відповідь на гетьманську петицію російський уряд видав т.зв. «Рішительні пункти» 1728 р., які значно обмежували гетьманську владу і політичну автономію Лівобережної України. Загалом, гетьманування Д.Апостола позначено прагненням гетьмана зменшити російський тиск на Україну.

Після смерті Д.Апостола 15 січня 1734 р. російський уряд знову заборонив обрання гетьмана. Для управління Гетьманщиною був створений спеціальний орган – «Правління гетьманського уряду», що діяв у 1734-1750 роках. Діяльність цього органу привела до посилення контролю і втручання з боку російського уряду у внутрішні справи Гетьманщини.

Далі варто охарактеризувати гетьманування К.Розумовського (1728-1803), який був останнім гетьманом України у 1750-1764 роках і став виразником прагнень освіченої і заможної частини українського суспільства щодо відновлення становища України часів Б.Хмельницького. Гетьманування К.Розумовського ознаменувало тимчасове уповільнення процесу російської експансії.

Спроба добитися визнання спадковості гетьманства стала офіційним приводом для зміщення К.Розумовського, так як його державницька позиція і заходи щодо зміцнення автономії України суперечили централістській політиці російського уряду. Катерина II примусила К.Розумовського подати

рапорт про відставку і 10 листопада 1764 р. вийшов указ про скасування гетьманства.

Після скасування гетьманства у 1764 р. управління Лівобережною Україною перейшло до Другої Малоросійської колегії і її президента, графа П.Рум'янцева-Задунайського, який був у ранзі генерал-губернатора. Було взято жорсткий курс на централізацію і русифікацію. Друга Малоросійська колегія була скасована за указом 20 серпня 1781 року.

Розглядаючи Гетьманщину як складову частину Російської імперії та намагаючись уніфікувати систему управління державою, російський уряд вирішив повністю ліквідувати автономію України. Як вже відзначалося, 10 листопада 1764 р. було ліквідоване гетьманство на Лівобережній Україні. Наказом Катерини II від 28 липня 1767 р. було ліквідоване слобідське козацтво, а на його території утворено Слобідсько-Українську губернію з центром у Харкові.

У відповідності з «Учреждением о губерниях» (1775 р.), доповненим у 1780 р. на Лівобережній Україні і Слобожанщині запроваджувалась загальнодержавна система адміністративно-територіального устрою – поділ на намісництва. Указом «Про новий поділ держави на губернії» (1796 р.) намісництва ліквідувались.

Таким чином, колоніальна політика Російської держави щодо України характеризувалася тотальним потужним і прогресуючим обмеженням українських прав і вольностей, посилення тенденції централізації та уніфікації державного устрою.

8 квітня 1783 р. Катерина II видала маніфест «Про включення до Російської держави Кримського краю, півострова Таманія і цілого Кубанського краю». На землях колишнього Кримського ханства 2 лютого 1784 р. було створено Таврійську область з центром у Сімферополі.

За умовами Карловецького мирного договору (1699 р.) Правобережна Україна знову відходила до Речі Посполитої. Та залежність Польщі від сильних європейських держав визначила її долю в останній чверті XVIII ст.

У Речі Посполитій зросла політична анархія, зміцнилася влада магнатів, посилювався національно-релігійний гніт українців, білорусів. Спроби реформ у 2-й половині XVIII ст. зазнали протидії частини магнатів та шляхти, яких підтримувала Росія, Австрія, Прусія (Барська та Торговицька конфедерації). У 1772, 1793 і 1795 роках Австрія, Росія та Прусія здійснили три поділи Речі Посполитої, внаслідок чого вона перестала існувати як держава.

В ході першого поділу Польщі доля правобережних українських земель не вирішувалася. А за другим поділом Речі Посполитої, затвердженим сеймом у м. Гродно в 1793 році, все Правобережжя, окрім Волині, було включене до складу Росії. Волинь було приєднано до Росії в ході третього поділу Речі Посполитої у 1795 р. Під владою Російської держави опинилися Литва, Білорусь, Волинь, Київщина, Поділля.

Основна хронологія:

- 1489 р.** – перша писемна згадка про козаків у хроніці М. Бельського;
- 1552-1556 рр.** – створення Запорозької Січі на о. Мала Хортиця;
- 1552-1557 рр.** – Хортицька Січ;
- 60-ті роки XVI – 1593 р.** – Січ на о. Томаківка (Томаківська Січ);
- 1593-1638 рр.** – Січ на р. Базавлук (Базавлуцька Січ);
- 1638-1652 рр.** – Січ на Микитинському Розі (Микитинська Січ);
- 1652-1709 рр.** – Січ на р. Чортомлик (Чортомлицька Січ);
- 1709-1711 рр.** – Кам'янська Січ;
- 1711-1734 рр.** – Січ в Олешках (Олешківська Січ);
- 1734-1775 рр.** – Січ на р. Підпільній (Нова Січ);
- 1572 р.** – складено перший козацький реєстр (реєстрове козацтво);
- 1578 р.** – реформування козацтва Стефаном Баторієм;
- січень 1638 р.** – ухвалена «Ординація Війська Запорозького Реєстрового»;
- 1595-1657 рр.** – життя та діяльність Б. Хмельницького;
- 19 квітня – 6 травня 1648 р.** – Жовтоводівська битва;
- 15-16 травня 1648 р.** – Корсунська битва;

6-13 вересня 1648 р. – Пилявецька битва;
9-23 жовтня 1648 р. – облога Львова;
28 жовтня – 14 листопада 1648 р. – облога Замостя;
23 грудня 1648 р. – триумфальний вступ Хмельницького в Київ;
10 липня – 8 серпня 1649 р. – облога Збаража;
початок серпня 1649 р. – Зборівська битва;
8 серпня 1649 р. – Зборівський договір;
1649-1782 рр. – Українська козацька держава;
18-20 червня 1651 р. – Битва під Берестечком;
18 вересня 1651 р. – Білоцерківський договір;
22-23 травня 1652 р. – Батозька битва;
жовтень-листопад 1653 р.– Жванецьке протистояння;
8 січня 1654 р. – Переяславська рада;
січень-березень 1654 р. – Переяславський договір;
19-22 січня 1655 р. – Дрижипільська (Охматівська) битва;
1657-1659 рр. – гетьманування Івана Виговського;
16 вересня 1658 р. – Гадяцький договір;
червень 1659 р. – Конотопська битва;
1659-1663 рр. – гетьманування Ю. Хмельницького;
17 жовтня 1659 р. – Переяславський договір;
18 жовтня 1660 р. – Слободищенський трактат;
1663-1665 рр. – гетьманування П. Тетері;
11 жовтня 1665 рр. – укладено Московські статті;
1665 – 1676 рр. – гетьманування П. Дорошенка;
18 жовтня 1672 р. – укладено Бучацький мирний договір;
1667-1672 рр. – гетьманування Д. Многогрішного;
16 березня 1669 р. – укладено Глухівські статті;
1672-1687 рр. – гетьманування І. Самойловича;
1676 р. – падіння уряду П. Дорошенка і завершення національно-визвольної війни;

1687-1709 рр. – гетьманування І.Мазепи;
18 серпня 1700 р. – початок Північної війни 1700-1721 рр.;
11 жовтня 1672 р – 26 травня 1642 р. – життя Пилипа Орлика;
27 червня 1709 р. – Полтавська битва;
1710-1714 (1742р.) рр. – гетьманування Пилипа Орлика;
5 квітня 1710 р. – обрання гетьманом П.Орлика і прийняття Конституції;
12 липня 1711 р. – Прутський мирний договір;
6 листопада 1708 р. – 1722 р. – гетьманування Івана Скоропадського;
1722-1724 рр. – гетьманування Павла Полуботка;
1722-1727 рр. – діяльність Першої Малоросійської колегії;
1727-1734 рр. – гетьманування Данила Апостола;
28 серпня 1728 р. – ухвалено «Рішительні пункти»;
1734-1750 рр. – діяльність «Правління гетьманського уряду»;
1743 р. – складено проект кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ»;
1750-1764 рр. – гетьманування Кирила Розумовського;
10 листопада 1764 р. – указ Катерини II про ліквідацію гетьманства в Україні;
1764-1781 рр. – діяльність Другої Малоросійської колегії;
1782-1783 рр. – остаточна ліквідація української козацької державності;
8 квітня 1783р. – маніфест про приєднання Криму до Росії;
1772 р. – перший поділ Речі Посполитої;
1793 р. – другий поділ Речі Посполитої;
1795 р. – третій поділ Речі Посполитої.

Опорні поняття та терміни:

ВЕЛИКИЙ ЛУГ – заплава Дніпра, що протягалася по обидва його боки від о. Хортиця на 100 км при ширині від 3 до 25 км. Загальна площа – понад мільйон десятин землі. Цей комплекс дніпровських плавнів складався із двох масивів: Кінських плавнів і Базавлугу.

ГЕНЕРАЛЬНА ВІЙСЬКОВА РАДА – найвищий орган управління в козацькій Україні.

ГЕТЬМАН – командувач. В Україні XVI-XVIII ст. – керівник козацького війська. У Польщі і Литві так називали головнокомандувачів. Головний гетьман (великий), його заступник (польний).

ГЕТЬМАНЩИНА – українська козацька держава (1649-1764 рр.). Офіційна назва Війська Запорозьке.

КІШ – центральний орган управління Запорозькою Січчю.

КЛЕЙНОДИ – відзнаки та атрибути влади козацької старшини. До клейнодів належали: корогва, бунчук, булава, пернач, печатка, литаври і каламар.

КОНФЕДЕРАЦІЇ ШЛЯХЕТСЬКІ – політичні союзи, які організовувались королем і сеймом Речі Посполитої для досягнення певних політичних цілей. Згодом їх почали організовувати окремі особи (Барська, Торговицька).

КОШОВА СТАРШИНА – військово-адміністративне керівництво Запорозької Січі. До неї входили: військова старшина та військові служителі. Щороку обиралися на загальній козацькій раді.

КУРІНЬ – 1) основна адміністративно-господарська та військово-організаційна одиниця Запорозької Січі з курінним отаманом на чолі, мала власну назву, формувалась за земляцьким принципом; 2) продовгувата дерев'яна споруда, що слугувала житлом для запорожців.

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА 1654 р. – військова рада, скликана Б. Хмельницьким 8 січня 1654 р. у Переяславі у зв'язку з прийняттям російського протекторату.

ПОЛК – у козацькому війську – військова одиниця, а в Гетьманщині – адміністративно-територіальна одиниця.

ПОРОГИ ДНІПРОВІ, ДНІПРОВСЬКІ ПОРОГИ – виступи гранітів і гнейсів у руслі Дніпра між Дніпропетровськом і Запоріжжям. Найбільших

порогів було 9 – Кодацький, Сурський, Лоханський, Звонецький, Ненаситець, Вовнігівський, Будильський, Лишній, Вільний.

ПРАВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА – західна частина Гетьманської держави на правому березі Дніпра. Назва виникла після Андрусівського договору 1667 р.

УНІВЕРСАЛ – публічно-правовий акт, маніфест вищої державної влади.

Література:

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991. – С. 41-162.
2. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К., 1991. – С. 5-209.
3. Беляков Г.Ф., Белякова О.Г. Польська історична література про українське козацтво // Український історичний журнал (далі УІЖ). – 1991. – № 5. – С. 73-79.
4. Боплан Г. Опис України. – К., 1990.
5. Борисенко В.Й., Заремба С.З. Україна козацька. – К., 1993.
6. Величко С. Літопис. – К., 1991. – Т. 1.
7. Володарі гетьманської булави. – К., 1994.
8. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К., 1994. – 539 с.
9. Горобець В. Від союзу до інкорпорації: Українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. – К., 1995.
10. Горобець В. Гадяцька угода 1658 р. в контексті міжнародних відносин // Київська старовина (далі КС). – 1999. - № 1. – С. 46-61.
11. Горобець В. Павло Полуботок // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 215-225.
12. Горобець В. Данило Апостол // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 225-235.
13. Горобець В.М. Московський договір гетьмана І. Брюховецького 1665 року // УІЖ. – 2003. - № 6. – С. 39-52.

14. Горобець В.М., Струкевич О.К. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // УІЖ. – 1997. – № 1. – С. 22-43.
15. Горобець В. Українська козацько-гетьманська держава // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 5-31.
16. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. 7, 8.
17. Гурбик А.О. Виникнення Запорозької Січі (хронологічний та територіальний аспект) // УІЖ. – 1999. – № 6. – С. 3-17.
18. Гуржій О.І. Гетьман Іван Скоропадський // УІЖ. – 1998. - № 6. – С. 77-90.
19. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення право. – К., 1996. – 222 с.
20. Дашкевич Я. Козацтво на великому кордоні // УІЖ. – 1990. – № 12.
21. Денисенко А. Козацький гетьман Байда Вишневецький // КС. –1992. — № 1. – С. 70-74.
22. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик. – К., 1991.
23. Леп'явко С.А. Українське козацтво на державній службі (початковий період) // УІЖ. – 1999. – № 3. – С. 57-62.
24. Мельник Л. Гетьман Пилип Орлик – Запорожжя у 20-х – на початку 30-х років XVIII ст. // Пам'ять століть. – 1998. - № 6. – С. 45-53.
25. Мельник Л.Г. Правління Гетьманського уряду (1733-1735) // УІЖ. – 2001. - № 5. – С. 81-90.
26. Мицик Ю.А. Два публіцистичні трактати про причини національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. // УІЖ. – 1999. - № 6. – С. 122-125.
27. Павленко Сергій. Міф про Мазепу. – Чернігів, 1998. – 346 с.
28. Полководці Війська Запорозького. – К., 1998.
29. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 1. – К., 1992. – С. 455-518.

30. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. 2. – С. 10-211.
31. Сергієнко Г.Я. Біля витоків українського козацтва і Запорозької Січі // УІЖ. – 1992. – № 12. – С. 123-132.
32. Смолій В. Іван Мазепа // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 171-183.
33. Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті // УІЖ. – 1991. – № 5. – С. 61-73.
34. Смолій В.А. Богдан Хмельницький: особистість у контексті епохи // УІЖ. – 1995. - № 4. – С. 3-14.
35. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція 1648-1676 рр. Кризь призму століть // УІЖ. – 1998. - № 1-3.
36. Смолій В., Степанков В. Переддень Руїни (1650-1670 рр.) // КС. – 1993. - № 6. – С. 2-17.
37. Смолій В.А., Степанков В.С. Гетьман Петро Дорошенко // УІЖ. – 1992. – № 7. – С. 84-103.
38. Степанков В. Богдан Хмельницький // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 31-47.
39. Степанков В. Іван Виговський // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 57-71.
40. Стороженко І. Організаційні структури козацтва, що передували утворенню першої Запорозької Січі // КС. – 2004. – № 2. – С. 23-35.
41. Стороженко І. Перша Запорозька (Базавлуцька) Січ кінця XVI – першої половини XVII ст. Генеза та еволюція // КС. – 2005. – № 1. – С.35-60.
42. Струкевич О. Кирило Розумовський // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 251-261.
43. Струкевич О.К. Про остаточне знищення гетьманства на Україні та заснування другої Малоросійської колегії // УІЖ. – 1993. - № 7-8.
44. Чухліб Т.В. Богдан Хмельницький очима сучасників // УІЖ. – 1995. - № 4. – С. 121-128.

45. Чухліб Т.В. Особливості зовнішньої політики І. Самойловича та проблема міжнародного становища гетьманату в 1672-1686 рр. // УІЖ. – 2005. № 2. – С. 48-63.
46. Чухліб Т.В. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної української держави: причини, укладення, наслідки // УІЖ. – 2003. - № 1. – С. 68-81.
47. Щербак В.О. Джерела формування українського козацтва // УІЖ. – 1994. – № 2-3. – С. 75-84.
48. Щербак В.О. Запорозька Січ як фактор консолідації українського козацтва до середини XVII ст. // УІЖ. – 1995. – № 5. – С. 66-72.
49. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Львів, 1991. – Т. 2. – С. 6 – 359.
50. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. – Т. 3. – С. 27-316; 340-367; 368-380.

ТЕМА №3

УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ

1917-1921 рр.

Мета: *Охарактеризувати події і явища української історії початку ХХ ст., які доречно розглядати з погляду українського національного відродження, що становило основу історичного процесу того періоду в усіх сферах: соціально-економічній, політичній, національно-етнічній, духовно-культурній. Розглянути особливості соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку українських земель на поч. ХХ ст. З'ясувати причини назрівання революційної кризи, проаналізувати хід революції 1905-1907 рр. Охарактеризувати діяльність українські партій та рухів в умовах посилення національного гноблення. Розглянути події Першої світової війни на українських землях, щоб переконатися, що вона стала справжнім лихом для українського народу. Проаналізувати діяльність Центральної Ради, дати характеристику її*

універсалам. Розглянути українську державність в умовах німецько - австрійської окупації, з'ясувати причини краху української монархічної ідеї і гетьманської влади. Висвітлити суспільно-політичну сутність Директорії: її внутрішню і зовнішню політику. Охарактеризувати ідею соборності українських земель і Акт Злуки УНР та ЗУНР.

План

1. Україна на початку ХХ століття.
2. Українські землі в роки Першої світової війни.
3. Доба Центральної Ради.
4. Українська Держава П. Скоропадського.
5. Директорія УНР.
6. Причини поразки та уроки національно-демократичної революції 1917-1921 рр.

ІНДЗ

1. Скласти таблицю «Українські національні партії» (назва партії, час утворення, провідні діячі, програмні цілі).
2. Скласти хронологічну таблицю основних подій Української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.

Реферати:

- Створення та діяльність політичних партій в Україні на початку ХХ ст.
- Національно-визвольний рух в Україні у період першої російської революції.
- Політичне становище в Україні після поразки революції 1905-1907 рр.
- Аграрна політика П.Столипіна в Україні, її політичні та економічні наслідки.
- Трагедія українського народу в Першій світовій війні.
- Діяльність Українських січових стрільців.
- Становище культури в Україні на початку ХХ ст.

- Політична ситуація в Україні після повалення самодержавства.
- Постать М.Грушевського в українській історії.
- Культурні здобутки України періоду Гетьманату.
- Акт злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. як крок до реалізації ідеї соборності України.
- С.Петлюра – державний діяч України.
- Політика «воєнного комунізму» та селянський повстанський рух в Україні.

Рекомендації для підготовки відповідей та короткий їх зміст

При розгляді **першого питання**, слід звернути увагу на те, що на початку ХХ ст. Україна переживала бурхливий розвиток промислового виробництва, що перетворило її в один з найбільш розвинутих в промисловому відношенні районів Російської імперії. Однією з характерних рис капіталістичної системи в Україні була поява нових промислових районів, а в них – великих, технічно добре оснащених підприємств, на яких працювали тисячі робітників. Доречно наголосити, що економічний розвиток регіонів був нерівномірним. Найвищий рівень індустріального розвитку спостерігався на Півдні та Сході України, а на Правобережжі продовжувало домінувати сільське господарство.

Необхідно зазначити, що швидкий розвиток капіталістичної промисловості сприяв подальшому інтенсивному розвитку капіталізму в аграрному секторі. Земля перетворювалась на товар і переходила від дворян-поміщиків до представників інших станів – купців та заможних селян. До 1905 року українські поміщики розпродали близько третини своїх земель. Незважаючи на це, поміщицьке землеволодіння продовжувало залишатись провідним у сільському господарстві. Існування поміщицьких латифундій, малоземелля та розорення основної маси селянства, важкий податковий тягар, політичне безправ'я та національне гноблення загострювали соціальні суперечності на селі.

Активізувався робітничий рух: від економічної боротьби робітники приходили до боротьби політичної. Зростала активність студентської молоді, посилювався опозиційний рух ліберальної буржуазії.

Варто відмітити, що особливості економічного та соціального розвитку України, глибокі соціальні суперечності привели до появи політичних партій та суспільних організацій, які намагались виступати виразниками інтересів різних верств населення. Треба мати на увазі, що політичне самовизначення різних класів і соціальних груп відбувалось нерівномірно, тому й політичні партії різних станів утворювались неодноразово.

Поряд з культурно-просвітницькою діяльністю в українському національно-визвольному русі на початку ХХ ст. формуються і справжні політичні партії, які діяли в межах України і виступали від імені різних соціальних верств українського суспільства. Найбільш значними політичними партіями України були: РУП (Революційна Українська партія), Українська демократична партія (УДП) та Українська Радикальна партія (УРП). Необхідно розкрити діяльність загальноросійських партій – РСДРП, есерів, анархістів та інших та їх вплив в Україні. Зверніть увагу на те, що українські партії були малочисельними, недостатньо згуртованими і організованими. У національному питанні переважна більшість із них (крім Народної української партії) обмежувалась вимогами автономії України. Значно більший вплив у Наддніпрянській Україні та Сході мали загальноросійські партії.

Відповідь слід розпочати з розповіді про економічну кризу, яка охопила Російську імперію на початку ХХ ст. Саме це ще більш ускладнило і без того непросте становище усіх верств суспільства, посилювало антиурядові настрої, що й привело до революції. Потрібно детально зупинитись на революційному русі робітників, збройних виступах в армії і на флоті, повстанні селян. Слід звернути увагу на те, що під тиском революційних подій царизм змушений був послабити національне гноблення і зняти обмеження щодо використання та розвитку

української мови, літератури, друку та ін. У роки революції 1905-1907 активізувалась діяльність як українських товариств так і окремих громадських діячів України, які відстоювали право вільного розвитку української культури, рівні права української мови з російською тощо.

Зверніть увагу на те, що могутній натиск революційних сил змусив Миколу II піти на серйозні поступки: 17 жовтня 1905 року він підписав Маніфест, яким запроваджувались у країні свободи слова, друку, зборів, організацій та ін. Крім того, Микола II згодився скликати Думу – вищий орган законодавчого характеру. Таким чином, цар поступався частиною своєї влади, яка була пов'язана з прийняттям нових законів. Формально Маніфест перетворював самодержавний лад Росії на конституційно-монархічний.

Зверніть увагу на діяльність «Української думської громади» в I і II Державних Думах. Основними її вимогами було: надання Україні політичної автономії в складі Росії, впровадження української мови в школах, судах, місцевих адміністративних установах, амністія політв'язнів, свобода слова, друку тощо. Головне питання тогочасного українського суспільства – аграрне – думська громада сформулювати не змогла, насамперед тому, що єдиної думки з цієї проблеми серед її членів не було. Серед членів громади не було єдності, її роздирали внутрішні суперечності.

Розгін царизмом II Державної Думи і впровадження нового виборчого закону від 3 червня 1907 року означали кінець революції і початок періоду політичної чорносотенної реакції, що увійшла в історію під назвою столипінської.

Потрібно зазначити, що після поразки революції царизм посилив соціальне гноблення та почав жорстокі репресії проти активних учасників революційних подій. Більшість із завойованих у роки революції свобод, які стосувались мови, літератури, видавничої справи, були втрачені. Дітям було заборонено навчатися в школах рідною мовою, закривалися

«Просвіти», українські клуби, газети та журнали. Російський уряд заборонив святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. П. Столипін розсилав циркуляри, які містили настанови боротися з «ідеєю відродження старої України і устрою на національно-територіальних засадах».

Ведучи нещадну боротьбу з революційним рухом, П. Столипін розумів, що цей рух породжений об'єктивними причинами і усунути їх можна лише за допомогою реформ. Охарактеризувавши реформи Столипіна, потрібно зазначити, що спроби уряду задовольнити селян реформами виявились марними, адже недоторканим залишалось поміщицьке землеволодіння, яке викликало ненависть з боку переважної більшості сільського населення. Та й поява багатих «хуторян» лише розпалювала заздрість та озлоблення. Таким чином соціальне напруження на селі продовжувало зростати.

Період реакції довго не протримався. Репресії призвели до зворотного результату: з середини 1910 року в Російській імперії склалася нова ситуація, революційний рух пішов на підйом.

Даючи відповідь на **друге питання**, варто зазначити, що Перша світова війна, яка спалахнула в Європі влітку 1914 року, стала справжнім випробуванням для українського народу. Україна стала об'єктом і плацдармом жорстокої боротьби імперіалістичних держав.

Слід звернути увагу на причини розв'язання Першої світової війни. З метою переділу світу наприкінці XIX – на початку XX ст. оформилось два угруповання – Четверний союз і Антанта. Із самого початку війни територія України стала театром воєнних дій, де з обох сторін брали участь численні армії. Таким чином, український народ, який не мав власної державності, був втягнутий (проти власної волі) у світову війну.

Аналіз діяльності різних політичних сил в Україні в умовах Першої світової війни дає можливість зробити сумний висновок: в українському суспільстві не було єдності ні щодо питання про ставлення до війни, ні

щодо питання про майбутнє української державності. Війна розколола українські політичні сили і ослабила національний рух.

4 серпня 1914 року у Львові з ініціативи емігрантів-надніпрянців було створено Союз визволення України (СВУ), який опублікував відозву «До українського народу в Росії», в якій доводив, що самостійна Україна стане твердинею для Європи проти експансії Росії.

Воєнні дії Першої світової війни розпочалися бойовими операціями в Галичині. Далі потрібно охарактеризувати воєнні події на території України в хронологічній послідовності: Галицьку битву, Горлицьку наступальну операцію, Брусиловський прорив, бойовий шлях Січових стрільців.

Аналізуючи розвиток воєнних подій Першої світової війни на території України можна зробити висновок, що вона стала для українців справжньою трагедією. Українці, не маючи власної державності, розділені кордонами, змушені були воювати один проти одного в арміях інших держав, які ігнорували українські національні інтереси.

Потрібно відмітити, що на початку 1917 року Російська імперія опинилася на межі краху. Зростала недовіра народних мас до державних органів влади, які погано контролювали ситуацію і демонстрували свою нездатність поліпшити ситуацію на фронті і в тилу. Більша частина підприємств країни не працювала, що спричинило зростання безробіття. Почалися перебої з постачанням продовольства (хліба) в містах. Країну охопила інфляція, стрімко зростали ціни. Звичним явищем стали антиурядові виступи селян, солдат, робітників. Невдоволення економічними труднощами, викликані Першого світовою війною, прискорили падіння самодержавства. 27 лютого 1917 року цар Микола II зрікся престолу. Лютнева буржуазно-демократична революція перемогла. Влада перейшла до рук Тимчасового комітету Державної Думи, який, у свою чергу, сформував новий Тимчасовий уряд країни.

Перемога революції відкрила широкі можливості для легалізації діяльності політичних партій, створення різноманітних громадських організацій. Важливою подією в політичному житті України стало створення Української Центральної Ради (УЦР). Спочатку вона відіграла роль Київської міської організації і в перші тижні свого існування переживала процес організаційного та ідейного становлення. Як революційний парламент вона була визнана Українським Національним Конгресом (6 – 11 квітня 1917) і з того часу очолила національно-визвольний рух, стала ініціатором відродження державності України.

Для відповіді на **третє питання** потрібно з'ясувати, які політичні сили були представлені в Центральній Раді. Варто схарактеризувати їх програмні вимоги щодо подальшої долі української державності.

Аналізуючи основні етапи діяльності Центральної Ради, зверніть увагу на такі моменти: обнародування I Універсалу (проголошення курсу на здобуття автономії України), переговори з Тимчасовим урядом і видання II Універсалу, внутрішня і зовнішня політика Центральної Ради. Зверніть увагу на стосунки між Центральною Радою і Тимчасовим урядом влітку і на початку осені 1917 року. Розкрийте сутність виданої Тимчасовим урядом «Тимчасової інструкції для Генерального секретаріату Тимчасового уряду на Україні». Хоча Центральна Рада і мала значну підтримку з боку населення України, уже в 1918 році на владу в країні претендували і інші політичні сили. Навесні в Україні почалися масові виступи робітників, солдат, селян, які вимагали негайно вирішити соціальні проблеми, припинити війну. В різних регіонах України, в містах і селах почали виникати нові органи влади, які не підпорядковувались Центральній Раді – Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Ці органи перебували під впливом різних політичних партій: есерів, меншовиків, більшовиків.

Далі слід розповісти про прихід до влади в Петрограді більшовиків (25 жовтня (7 листопада) 1917 року). Розкрийте зміст III Універсалу Центральної Ради. Обґрунтуйте висновок, що проголошення Української Народної Республіки стало визначною історичною подією, яка знаменувала відродження Української державності в ХХ ст. Спробуйте довести неминучість конфлікту між Центральною Радою і більшовицьким Раднаркомом. Внаслідок агресії більшовицької Росії в грудні 1917 року в Харкові було проголошено утворення Української Радянської Республіки. Таким чином, в Україні з'явилося два уряди: Генеральний секретаріат з Центральною Радою в Києві і більшовицький Народний секретаріат у Харкові. Харківський уряд, спираючись на підтримку більшовиків Росії, відразу оголосив про відміну всіх указів Центральної Ради і почав збройну боротьбу за владу (зупиніться на цьому докладніше). Розкрийте основні події першої війни між УНР і Радянською Росією, агресія якої прикривалась Харківською більшовицькою владою. Зверніть увагу, що ситуація ускладнювалась тим, що до цього часу авторитет Центральної Ради в суспільстві остаточно впав, тому що вона по суті не проводила обіцяних і декларованих III Універсалом соціально-економічних перетворень. Опору в масах вона практично втратила, навіть у Києві підтримки не мала, оскільки влітку та восени 1917 року відчувала спротив Тимчасового уряду і не мала реальних важелів влади, а в грудні 1917 року зазнала агресії з боку більшовицької Росії, втративши протягом місяця майже всю Лівобережну Україну. До того ж вона відкладала вирішення нагальних питань, насамперед аграрного, до закінчення Першої світової війни. Не останню роль відіграло й те, що на чолі Центральної Ради стояли автономісти, які сподівалися, що «демократична» Росія надасть Україні державність.

Проголошення Радянської влади в Україні розколело українське суспільство на два непримиренних ворожих табори. Подальші події набули характеру громадянської війни – нової національної трагедії, в ході якої в

котрий раз гинули українці. Чи не першими жертвами цієї війни стали старшокласники-гімназисти, яких Центральна Рада кинула захищати станцію Крути від радянських військ. З 500 захисників у живих лишилися одиниці. 300 киян-робітників загинули під час повстання проти Центральної Ради на заводі «Арсенал». До кінця громадянської війни кількість жертв зростає до кількох мільйонів.

У цих умовах в ніч на 12 січня 1918 року Центральна Рада спромоглася зробити рішучий крок і проголосила незалежність України (IV останній Універсал Центральної Ради). Дайте коротку характеристику змісту та визначте історичне значення IV Універсалу. Радянська Росія, підписавши сепаратний мир з країнами Четвертого союзу, була змушена офіційно визнати незалежність Української Народної Республіки. Більшовики покинули Україну і знайшли притулок у Росії. Таким чином, перша спроба встановити Радянську владу в Україні зазнала поразки.

Але і Центральна Рада не багато виграла від союзу з німцями. Марними виявилися сподівання на допомогу Німеччини та Австро-Угорщини (після підписання Брест-Литовського мирного договору). Нові союзники втручались у внутрішні справи УНР, а Центральна Рада втрачала реальну владу в країні, скомпрометувавши себе співробітництвом з окупантами.

Відповідь на **четверте питання** розпочніть з 29 квітня 1918 року – останнього дня у діяльності Центральної Ради. Із санкції німецької адміністрації в Україні відбувся державний переворот і влада перейшла до рук П. Скоропадського, який був проголошений гетьманом України.

П. Скоропадський залучив до своєї влади не лише українські політичні сили, а й російських монархістів, які не були зацікавлені в існуванні незалежної України, а бачили її як плацдарм для відновлення «єдиної і неподільної Росії». Сам гетьман П. Скоропадський, постійно маневруючи між цими двома політичними силами, зробив остаточний вибір на користь небільшовицької Росії, проголосивши 14 листопада 1918 року грамоту «До всіх українських громадян», у якій закликав до створення федерації

України з небільшовицькою Росією і відновлення «Великої Росії». При цьому він навіть був згоден відмовитися від суверенітету Української держави.

Підводячи підсумок даного питання, можна зазначити, що Українська Держава часів Гетьманату мала найбільш чіткі обриси держави, хоч і не зуміла остаточно визначити свої кордони, прийняти Конституцію, створити власні збройні сили. Водночас це була держава, в якій переплелися характерні риси монархічної, республіканської та диктаторської форм правління. Внутрішня політика Гетьманату не могла не викликати масового незадоволення населення. П. Скоропадський у своїй політиці опирався на підтримку поміщиків, буржуазію, заможних селян, але не задовольняв інтересів та вимог широких верств населення. У таких умовах навіть безперечні досягнення уряду в міжнародних відносинах і сфері освіти та культури дуже мало впливали на авторитет режиму.

П'яте питання слід розпочати з революції в Німеччині. Варто наголосити на тому, що представники українських національних сил соціалістичної орієнтації, 14 листопада 1918 року утворили Директорію на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою. Головним завданням Директорії була підготовка збройного повстання проти гетьманської влади. У повстанському русі брали участь значні сили українського суспільства, яких не задовольняв режим Гетьманату: робітники, селяни, ліберальна і соціалістична інтелігенція, партії, рухи, представники національних меншин. Опираючись на всі антигетьманські сили, Директорія перейшла в рішучий наступ проти гетьмана. Повстанський рух охопив майже всю Україну. Втративши підтримку німецького командування, під тиском збройної опозиції П.Скоропадський склав свої повноваження, а його уряд передав владу Директорії по всій Україні. 14 грудня 1918 року війська Директорії увійшли до Києва. Новий орган влади оголосив гетьмана «поза

законом», всі декрети гетьмана були анульованими, а уряд гетьмана розпущений.

Добу Директорії можна схарактеризувати як невдалу спробу відродити Українську Народну Республіку і утворити єдину незалежну Соборну Україну в досить несприятливих зовнішньополітичних умовах.

У відповіді на **шосте питання** потрібно означити, як розвивались події на західноукраїнських землях після розпаду Австро-Угорської монархії. Зверніть увагу на те, що в умовах поразки австро-німецького блоку у Першій світовій війні, під тиском національно-визвольної боротьби поневолених народів Австро-Угорська імперія розпалася на кілька незалежних держав. З'явилась можливість заявити про своє прагнення утворити власну державу і в українців на західноукраїнських землях. Розкажіть про умови утворення та діяльність Українського генерального військового комісаріату (УГВК) та Української Національної Ради. За таких обставин була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Невдовзі було підписано угоду про об'єднання ЗУНР і УНР в «єдину незалежну Українську Народну Республіку». Уроки боротьби українського народу за утворення власної держави переконливо свідчать про те, що значних політичних і соціальних результатів можна було досягти тільки за умов єдності соціального і національного рухів. І навпаки, їх роз'єднаність та використання у своїй боротьбі третіх, інколи навіть зовнішніх сил, сприяли розгортанню громадянської війни, іноземної інтервенції, захопленню сусідніми державами частини українських земель і врешті, поразці національно-визвольної революції.

Основна хронологія:

1900 р. - утворення в Харкові Революційної української партії. Вихід програми РУП - брошури М. Міхновського «Самостійна Україна»;

1902 р. - утворення Української народної партії;

Літо 1904 р. – остаточний розкол Революційної української партії. Відокремлення Української соціал-демократичної спілки («Спілки»);

9 січня 1905 р. – «Кривава неділя» - розстріл мирної демонстрації робітників царськими військами в Петербурзі. Початок першої російської революції;

14-25 червня 1905 р. – повстання на броненосці «Потьомкін»;

7-12 жовтня 1905 р. – Всеросійський загальний політичний страйк;

17 жовтня 1905 р. – Маніфест Миколи II про проголошення «конституційних свобод»;

15-16 листопада 1905 р. – повстання на крейсері «Очаків» у Севастополі та повстання саперів у Києві;

грудень 1905 р. – збройні повстання робітників в ряді промислових міст України;

грудень 1905 р. – утворення Української соціал-демократичної робітничої партії на базі РУП;

27 квітня – 8 липня 1906 р. – період діяльності I Державної Думи та української думської громади;

9 листопада 1906 р. – початок столипінської аграрної реформи. Указ П. Столипіна, який дозволяв селянам виходити з общини;

20 лютого-3 червня 1907 р. – період діяльності II Державної Думи та української думської громади;

3 червня 1907 р. – розпуск II Державної Думи та видання закону про вибори до III Державної Думи. Поразка революції і початок політичної реакції в Росії;

1908 р. – утворення міжпартійного об'єднання – Товариства українських поступовців (ТУП);

серпень 1914 р. – початок Першої світової війни. Утворення Головної української ради у Львові та Союзу Визволення України;

18 - 21 вересня 1914 р. – Галицька битва;

квітень 1915 р. – початок наступу австро-німецьких військ у Галичині;

травень 1915 р. – утворення у Відні Загальної Української Ради;

травень-червень 1916 р. – «Брусилівський прорив»;

березень 1917 р. – демократична революція в Росії, зречення Миколи II від влади;

17(4) березня 1917 р. – утворення Української Центральної Ради;

19-21(6-8) квітня 1917 р. – Всеукраїнський національний конгрес, визнання легітимності Центральної Ради;

23(10) червня 1917 р. – обнародування I Універсалу Центральної Ради;

28(15) червня 1917 р. – створення Генерального секретаріату Центральної Ради на чолі з В.Винниченком;

16(3) липня 1917 р. – проголошення II Універсалу Центральної Ради;

14(1) листопада 1917 р. – перехід влади в Києві до Центральної Ради;

20(7) листопада 1917 р. – прийняття Центральною Радою III Універсалу: відновлення української державності, проголошення Української Народної Республіки;

17(4) грудня 1917 р. – відкриття I Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів у Києві;

24-25 (11-12) грудня 1917 р. – проголошення Радянської влади в Україні;

25(12) січня 1918 р. – прийняття Центральною Радою IV Універсалу. Проголошення незалежності Української Народної Республіки;

9 лютого (27 січня) 1918 р. – укладення мирного договору між УНР та країнами Четвертного союзу;

3 березня 1918 р. – підписання Брестського мирного договору між Радянською Росією і країнами Четвертного союзу, визнання Росією УНР;

29 квітня 1918 р. – останнє засідання Центральної Ради. Ухвала Конституції УНР. Вибори Президента України. Розгін Центральної Ради, проголошення гетьманом України П. Скоропадського;

5-12 липня 1918 р. – I з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України у Москві. Створення КП(б)У, як обласної організації РКП(б);

13 листопада 1918 р. – проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР);

13 листопада 1918 р. – анулювання Радянською Росією умов Берестейського миру;

13-14 листопада 1918 р. – створення Директорії на чолі з В. Винниченком для організації збройної боротьби з режимом П. Скоропадського, падіння режиму П. Скоропадського;

22 січня 1919 р. – відновлення Української Народної Республіки, акт злуки УНР і ЗУНР;

лютий 1919 р. – Петлюра очолив Директорію;

6-10 березня 1919 р. – III Всеукраїнський з'їзд рад у Києві. Утворення УСРР, прийняття Конституції УСРР;

1 червня 1919 р. – укладення «військово-політичного союзу» радянських республік, утворення єдиної для всіх республік Червоної армії;

16-18 липня 1919 р. – приєднання Галичини до Польської держави за підтримки країн Антанти;

25 квітня 1920 р. – початок польсько-радянської війни;

28 жовтня 1920 р. – укладення перемир'я між РСФРР, УСРР, БСРР і Польщею та припинення радянсько-польської війни;

листопад 1920 р. – звільнення Криму від білогвардійських військ Врангеля;

28 грудня 1920 р. – підписання союзного «робітничо-селянського» договору між РСФРР і УСРР.

Опорні поняття та терміни:

АКТ ЗЛУКИ УНР ТА ЗУНР – проголошення об'єднання двох українських державних утворень: УНР і ЗУНР в єдину соборну незалежну українську державу, яке відбулося 22 січня 1919 р. у Києві. Незважаючи на те, що в силу деяких причин внутрішнього та зовнішнього характеру об'єднати українські землі не вдалося, цей акт був і залишається символом

споконвічного прагнення українського народу до об'єднання в єдиній державі.

АНЕКСІЯ – насильницьке приєднання (захоплення території іншої держави або народності).

АНТАНТА – військово-політичний блок Англії, Франції та Росії. Утворився в 1904 – 1907 роках. В період Першої світової війни до коаліції Антанти увійшло понад 25 держав, в тому числі США, Японія, Італія та ін.

БІЛЬШОВИЗМ – течія політичної думки і політична робітничка партія в Росії, Лівоекстремістська, тоталітарна організація, що намагалась захопити владу в Росії. Формально проголошуючи право на самовизначення поневолених Росією народів, фактично виступала за збереження імперії. Утворилась у 1903 році в результаті боротьби російських революційних марксистів на чолі з В. Леніним з поміркованими російськими соціал-демократами на чолі з Ю. Мартовим (меншовиками). Найбільш радикальна революційна партія в Росії.

ВЕЛИКОДЕРЖАВНИЙ ШОВІНІЗМ – крайня форма націоналізму, ідеологія та політика урядів панівної нації в багатонаціональних державах. Спрямована на поневолення та переслідування інших націй, їх мов, культур, вірувань тощо. Великодержавний шовінізм став у Російській імперії офіційною ідеологією.

«ВОЄННИЙ КОМУНІЗМ» – економічна політика радянського уряду в умовах громадянської війни і господарської руїни 1918-1920 років. Найважливішими складовими політики були: націоналізація усієї великої, середньої і більшої частини дрібної промисловості, продрозкладка; повна заборона приватної торгівлі; впровадження карткової системи; загальна трудова повинність; встановлення контролю за промисловим виробництвом та розподілом. Підпорядковуючи суспільні, групові та індивідуальні інтереси населення державним інтересам, більшовики розраховували здійснити швидкий перехід до соціалізму.

ГЕТЬМАНСЬКИЙ ПЕРЕВОРОТ – державний переворот, здійснений 29 квітня 1918 року у Києві прихильниками генерала П. Скоропадського за підтримки німецького командування. Внаслідок перевороту було розігнано Центральну Раду, а Українську Народну Республіку - ліквідовано.

ГОЛОВНА РУСЬКА РАДА (ГУР) – міжпартійна організація, утворена 2 серпня 1914 року з представників трьох галицьких партій. Очолив організацію К.Левицький. Складалася з 15 осіб. Рада закликала до боротьби проти царської Росії, і до сприяння перемозі Австро-Угорщини та її союзників у Першій світовій війні. У травні 1915 року ГУР перетворилась на Загальну Українську Раду.

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА – організована збройна боротьба за державну владу між політичними силами, соціальними групами однієї країни, найбільш гостра форма класової боротьби.

ДИРЕКТОРІЯ – тимчасовий революційний орган, утворений у ніч з 13 на 14 листопада 1918 року на засіданні Українського Національного Союзу для організації та керівництва повстанням проти гетьмана П. Скоропадського. Після усунення останнього - верховний орган влади УНР, який складався з п'яти членів.

ЕСЕРИ – російська соціалістична партія, найбільш масова та впливова в Росії на початку ХХ ст. Утворилася шляхом об'єднання колишніх народницьких гуртків та груп. Виступала як захисник інтересів селянства. Програма есерів передбачала встановлення демократичної республіки, загальне виборче право, демократичні свободи.

КАДЕТИ – члени конституційно-демократичної партії в Росії (офіційна назва - Партія народної свободи). Основна партія ліберальної буржуазії Росії. Головні програмні вимоги: конституційна монархія, громадянські свободи, збереження поміщицького землеволодіння, законодавче вирішення «робітничого питання» тощо. В роки Першої світової війни підтримували політику царизму.

ТРЕСТ – одна з форм монополістичних об'єднань, у межах якого учасники втрачають виробничу, комерційну, часто і юридичну самостійність. Реальна влада в трестах зосереджується в руках правління або головної компанії.

ТРОЇСТИЙ СОЮЗ – військово-політичний союз Німеччини, Австро-Угорщини та Італії. Виник у 1882 році.

СИНДИКАТ – одна з форм монополістичного об'єднання, у якій розподіл замовлень, закупівля сировини та реалізація виробленої продукції здійснювалась через єдину збутову контору. Учасники синдикату зберігали виробничу, але втрачали комерційну самостійність. В Росії та Україні на початку ХХ ст. існували синдикати «Продамет», «Продвагон», «Продвугілля» та ін.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА – заснована у Києві громадсько-політична організація, яка під впливом революційних подій в Україні перетворилась у лідера національно-визвольного руху. З листопада 1917 року (після проголошення III Універсалу та Української Народної Республіки) виконувала роль вищого законодавчого органу України. Існувала до 29 квітня 1918 року.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА (1918-1919) – збройний конфлікт між Західноукраїнською Народною Республікою та Польською державою.

УНІВЕРСАЛИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ – акти законодавчого характеру, що визначали зміни державно-правового статусу українських земель колишньої Російської імперії. Українська Центральна Рада видала 4 Універсали.

ЧЕТВЕРТНИЙ СОЮЗ – військово-політичний блок Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Туреччини, що протистояв у роки Першої світової війни країнам Четвертої угоди - Великобританії, Франції Росії та Італії (Антанти). Утворився після розпаду в 1915 році Троїстого союзу, коли Італія перекинулася на бік Антанти.

Література:

1. Бойко О. Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. // УІЖ. - 1997. - №6. – С. 14-24.
2. Боровик М. Анархістський рух в Україні у 1917-1921 рр. // УІЖ. – 1999. - №1. – С. 3-18.
3. Буравченков А. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 р.) // УІЖ. – 2004. - №3. – С. 134-137.
4. Врублевський В. До створення Української Академії Наук // УІЖ. - 1993. - №1. - С. 29-40.
5. Верстюк В. Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України // УІЖ. – 1997. – №5. – С. 17-25.
6. Верстюк В. Українська Центральна Рада: період становлення // УІЖ. – 2007. - №2. – С. 23-47.
7. Гетьман Павло Скоропадський. Спомини. - К., 1992. – 112с.
8. Гошуляк І. Про причини поразки Центральної Ради // УІЖ. – 1994. - №1. – С. 31-45.
9. Гошуляк І., Капелюшний В. Українська революція і державність (1917-1920 рр.): Науково-бібліографічне видання // УІЖ. – 2002. - №2. – С. 135-141.
10. Гошуляк І. Питання соборності українських земель на Брест-Литовській мирній конференції // УІЖ. – 2004. - №2. – С. 15-31.
11. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ століття. - К.: Генеза, 1996.- С. 95-165.
12. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918) // УІЖ. – 1993. - № 4-6. - С. 80-93.
13. Історія України в особах: ХІХ-ХХ ст. - К., 1995. - С. 188-222; 222-234, 261-281, 289-311.
14. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: довідник з історії України. – К., 1993. – С. 123–164.
15. Кудлай О. Боротьба навколо прийняття «Тимчасової інструкції Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» на ІV сесії

Української Центральної Ради // УІЖ. – 1997. – №5. – С. 80 – 86.

16.Кудлай О. Переговори Центральної Ради і представників Тимчасового уряду (28-30 червня 1917 р.) // УІЖ. – 1999. – №6. – С. 43 – 54.

17.Кудлай О. Діяльність Народного Міністерства внутрішніх справ УНР // УІЖ. – 2005. – №2. – С. 90 – 105.

18.Кульчицький С. Центральна Рада. Утворення УНР // УІЖ. – 1992. – №5. – С. 71 – 89; №6. – С. 73 – 95.

19.Кульчицький С. Українська Держава часів гетьманщини // УІЖ. – 1992. – №7. – С.6 – 80.

20.Кульчицький С. Російська (Русская) революція 1917 р.: реальність і міф // УІЖ. – 2007. – №2. – С. 4–23.

21.Лозовий В. Аграрна політика Директорії УНР // УІЖ. – 1997. – №2. – С.68–75.

22.Лозовий В.С. Пошук Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР // УІЖ. –2000. –№5. –С. 32–38.

23.Лозовий В. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. У 2-х т., 3-х ч. // УІЖ. – 2007. – №2. – С. 222–225.

24.Макарчук С. Січові стрільці: що стоїть за легендою? // Наука і суспільство. – 1990. – №3. – С.20–24.

25.Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С. 64 – 412.

26.Наумов С. Створення Революційної Української партії // УІЖ. – 2006. – №2. – С. 49 – 59.

27.Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А. Слюсаренко, В. Гусєв, В. Дрожжин та ін. – К., 2000. – С. 10 – 241.

28.Пиріг Р., Проданюк Ф. Павло Скоропадський: штрихи до політичного портрета // УІЖ. – 1992. – №9. – С. 91–105.

29.Пиріг Р. Центральна Рада й німецьке військове командування в Україні: проблеми взаємовідносин (лютий – квітень 1918 р.) // УІЖ. – 2007. – №2. – С. 47–63.

30.Проблеми української революції 1917-1920 рр. (Матеріали «круглого столу» // УІЖ. – 2003. – №4. – С. 3–46.

31.Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка, в добу української революції // УІЖ. – 1994. – №6. – С.15 – 26.

32.Солдатенко В. Українська революція доби Центральної Ради: аналіз досвіду періодизації // УІЖ. – 1997. – №3. – С. 3–26.

33.Солдатенков В. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 роки). – К., 1999.

34.Солдатенко В. Центральна Рада та українізація армії // УІЖ. – 1992. – №6. – С. 26 – 40.

35.Солдатенко В. Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження історії Української революції // УІЖ. – 1999. – №2. – С. 27 – 48.

36.Струкевич О. Інституція гетьманства у політико-культурному сприйнятті старшинської еліти Української Гетьманщини // УІЖ. – 2002. – №4. – С. 49–60.

37.Турченко Ф. Утворення Української Центральної Ради: джерела та їх інтерпретація // УІЖ. – 2007. – №2. – С. 63–78.

38.Україна в ХХ столітті (1900–2000): 36. документів і матеріалів / Упоряд.: А. Слісаренко, В. Гусев, В. Король та ін. – К., 2000. –С. 56–75.

39.Харитонов В. Лютнева революція в Росії - феномен світової історії ХХ ст. // УІЖ. – 2001. – №1. – С. 3–15.

40.Хміль І. Вплив III Універсалу на посилення національно-визвольного руху в регіонах України // УІЖ. – 2004. – №2. – С. 3 – 15.

41.Шевченко В. Проблема ринкових аграрних відносин в Україні друг. полов. ХІХ – поч. ХХ. ст. в історіографії // УІЖ. – 2007. – №5. – С. 188 – 205.

42.Щербак М. Царська охранка у боротьбі проти революційного руху на

Україні (1895 – 1917 pp.) // УІЖ. – 1990. – №2. – С. 40 – 49.

43. Якименко М. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861 – 1918 pp.) // УІЖ – 1996. – №1. – С. 3 – 14.

44. Яневський Д. Директорія УНР як міф // УІЖ. – 2000. – №1. – С. 115–123.

45. Янковська О. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917–1920 pp.) // УІЖ. – 2005. – №2. – С. 105–118.

ТЕМА №4

УКРАЇНА ЗА ДОБИ ТОТАЛІТАРИЗМУ

Мета: *Висвітлити процес створення СРСР та означити права УСРР в складі союзної республіки. Розглянути процес втілення нової економічної політики, з'ясувати її наслідки. Зрозуміти, що ліквідація української інтелігенції здійснювалась під приводом боротьби з «українським буржуазним націоналізмом». Проаналізувати причини та хід колективізації сільського господарства УСРР, що призвела до голоду 1932-1933 років. З'ясувати наслідки сталінського терору в армії для боєздатності СРСР напередодні другої світової війни. З'ясувати причини і характер Другої світової війни, розглянути радянсько-німецький пакт про ненапад, що допоможе вияснити питання про початок Великої Вітчизняної війни. Розглянути окупаційний режим, рух опору та визволення українських земель від Німеччини та її союзників. Підсумовуючи наслідки Другої світової війни, охарактеризувати післявоєнну відбудову і подальший розвиток України в 1945 – середині 50-х років. З'ясувати особливості соціально-економічних і політичних процесів в республіці, розглянути періоди «застою» та «перебудови» в Україні, їх суть та наслідки.*

План

1. Українські землі в 20 – 30-ті роки ХХ ст.
2. Друга світова війна і Україна.
3. Повоєнна відбудова.
4. Україна в умовах десталінізації (1956–1964 рр.).
5. Наростання застійних явищ (1965–1985 рр.).
6. Україна в період перебудови (1985 – серпень 1991 рр.)

ІНДЗ

1. Охарактеризуйте тоталітарну систему в Україні, використовуючи схему:

Ознаки тоталітаризму	Прояви тоталітаризму в Україні
1. Монополія на владу	
2. Монополія в ідеології	
3. Монополія в економіці	
4. Контроль у культурі	
5. Репресивні заходи	

2. Охарактеризуйте дисидентський рух в Україні. Заповніть таблицю.

Представники дисидентства	Мета діяльності	Форми діяльності	Історичне значення

Реферати:

- Неп: сутність, значення.
- Знищення української інтелігенції під приводом боротьби з «українським буржуазним націоналізмом».
- Сталінський терор в армії та його трагічні наслідки.
- Голодомор 1932-33 років в Україні: причини та наслідки.
- Проголошення самостійності Карпатської України.
- Україна в умовах окупації гітлерівською Німеччиною.
- Створення та діяльність УПА (Української повстанської армії).

- Наслідки Другої світової війни для України.
- Масові репресії 1944 – початку 50-х років.
- Діяльність УРСР на міжнародній арені після Другої світової війни.
- Голод 1946 – 1947 років, його причини і наслідки.
- Збройна боротьба ОУН-УПА в західних областях України.
- XX з'їзд КПРС. Засудження культу особи Й.В. Сталіна.
- «Відлига» і духовне відродження України.
- Дисидентський рух в Україні.

Рекомендації для підготовки відповідей та короткий їх зміст

Розгляд **першого питання** варто розпочати з висвітлення подій громадянської війни, яка закінчилась перемогою більшовиків і затвердженням на більшій частині України (452 тис. км², з населенням 25,5 млн. осіб) Радянської влади. Західні частини України (Волинь, Галичина, Підляшшя, Холмщина, Посяння, Лемківщина) відповідно до Ризького мирного договору 1921 року відійшли до Польщі. Північна Буковина та Ізмаїльщина належали Румунії. Закарпаття перебувало в складі Чехословаччини. Поза межами УСРР проживало понад 7 млн. українців. Крім того, більше 3 млн. українців опинились у прикордонних з УСРР районах Російської Федерації.

Відразу після закінчення громадянської війни Українська СРР формально існувала як суверенна держава з власною назвою, кордонами, зовнішніми зв'язками (мала своїх дипломатичних представників у 15 країнах), але лише до 1923 р. З Радянською Росією та іншими радянськими республіками УСРР ще з часів громадянської війни мала «воєнно-політичний союз».

Юридичне оформлення СРСР остаточно завершилося в 1924 році з прийняттям Конституції СРСР. У травні 1925 року IX Всеукраїнський з'їзд рад затвердив зміни в Конституції УРСР і, таким чином, остаточно закріпив входження республіки до складу СРСР.

При розгляді питання зазначте, що після закінчення громадянської війни внутрішнє становище в Україні було надзвичайно складним і важким. Воєнні дії протягом семи років завдали економіці УРСР величезної шкоди. Внаслідок збройної боротьби, терору, епідемій та вимушеної еміграції населення України скоротилось на 3-4 млн. осіб.

Одним з незаперечних висновків є той, що внаслідок політики «воєнного комунізму» господарський розпад ніде не досяг такого величезного розміру, як в Україні. Тобто наслідки «господарювання» більшовиків виявились значно тяжчими, ніж наслідки бойових дій.

Разом з економічними труднощами республіка переживала серйозні проблеми політичного характеру – гостру політичну кризу. У таких умовах у березні 1921 року відбувся X з'їзд РКП(б), який прийняв рішення «Про заміну продрозкладки натуральним податком». Тим самим більшовицький уряд відмовився від політики «воєнного комунізму» і почав запроваджувати в країні нову економічну політику (неп).

Головною метою непу було заспокоєння селян, примирення їх з Радянською владою, виведення країни з глибокої соціально-економічної кризи, відродження економіки і підвищення матеріального добробуту народу. Визнавалась можливість і необхідність використання товарно-грошових відносин. За визначенням більшовицьких лідерів, неп – це шлях до соціалізму через державний капіталізм при збереженні твердої і монопольної політичної влади більшовиків. Більшовицька влада доклала великих зусиль, щоб тимчасово повернути країну на рейки ринкової економіки, щоб не втратити владу.

Основні складові непу: перехід від обов'язкової праці до системи вільного найму робочої сили; від карткового розподілу до ринкової торгівлі; від інфляційного паперового карбованця до конвертованого карбованця; від нарядів-замовлень до стимулювання випуску необхідної суспільству продукції економічними засобами, децентралізація керівництва підприємствами, переведення їх на госпрозрахунок,

організація кредитно-фінансової системи та ін. Неп передбачав часткове повернення до ринкових відносин, різних форм власності, економічних методів управління народним господарством. Нова економічна політика сприяла відродженню народного господарства за історично короткий термін.

Варто звернути увагу на рішення XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 року), який проголосив про початок політики «коренізації», основною метою якої було сприяння розвитку мови і культури всіх народів, які населяли СРСР. З метою зміцнення свого впливу в республіках більшовицька партія вимушена була розмовляти з населенням його мовою і ширше залучати до партійної та державної роботи представників місцевого населення. В Україні політика «коренізації» дістала назву «українізації». Українізація передбачала задоволення окремих національних інтересів українського народу, насамперед впровадження української мови в державі та культурні установи, видавничу справу в освіту, розвиток національної за формою (але радянської за змістом) культури. В республіці створювались відповідні умови для культурного розвитку національних меншин, що проживали на території України. Культурне відродження охопило різні сторони національного життя і особливо відбилось на розвитку освіти, літератури, науки і мистецтва. Зверніть увагу на досягнення в справі ліквідації неписьменності своїх громадян, в розвитку системи загальноосвітніх шкіл, в підготовці кваліфікованих кадрів робітників і спеціалістів.

До 1930 року кількість українських шкіл зросла в республіці до 85%, 75% державних установ республіки було переведено на ділове спілкування і діловодство українською мовою, 90% газет та журналів і більше половини книжок видавалося українською мовою. З 35 до 54% зросла кількість українців серед службовців держапарату.

Розглядаючи це питання, слід чітко зрозуміти, що українізація здійснювалась в жорстких рамках, дозволених московським центром.

В питанні потрібно висвітлити перехід від принципів нової економічної політики до адміністративно-командних методів господарювання, поступове перетворенням СРСР на тоталітарну державу.

З другої половини 20-х років починається широкомасштабна індустріалізація народного господарства СРСР і УРСР. Індустріалізація була необхідна, оскільки мала вирішити життєво важливу для країни задачу: перетворити СРСР із відсталого в економічному відношенні країни в передову сучасну індустріальну державу, незалежну від інших країн. Це було особливо актуально в умовах ворожого капіталістичного оточення і постійної воєнної загрози.

Необхідно підкреслити, що індустріалізація сприяла перетворенню України в могутню індустріальну державу. В першій п'ятирічці з 1500 великих підприємств, що будувались у Радянському Союзі, на Україну припадало 400 новобудов (26,7 %), у другій із 4500-1000 (22,2%). У результаті Україна випередила за рівнем розвитку галузей важкої промисловості більшість західноєвропейських країн. Вона посіла друге місце в Європі за виробництвом машин (після Англії) і виплавою чавуну (після Німеччини). Але, не зважаючи на такі значні економічні досягнення, за рівнем життя залишилась далеко позаду.

Соціальні наслідки індустріалізації були не зовсім втішними: повільно розвивалась легка і харчова промисловість (не вистачало коштів), що негативно відбивалося на добробуті населення. Розвиток індустрії відбувався за рахунок викачування коштів і ресурсів із села.

Завершаючи розгляд четвертого питання, зверніть увагу на те, що політика прискореної індустріалізації призвела до важких соціально-політичних наслідків. Саме в той час відбувся перехід від нової економічної політики до командно-адміністративної економіки. З індустріалізацією пов'язаний початок масових репресій в країні. Так званих «ворогів народу», «шпигунів» звинувачували в провалах реалізації планів, аваріях. Згадайте Шахтинську справу 1928 року. Ніхто в світі не

сплатив таку високу ціну за створення сучасної економіки, яку змушений був сплатити український народ.

Відповідаючи на питання про здійснення програми суцільної колективізації в Україні, треба насамперед зупинитися на висвітленні рішень Політбюро ЦК ВКП(б) з цього питання: про темпи колективізації, про ліквідацію куркульських господарств в районах суцільної колективізації та ін.

Шляхом здійснення колективізації сталінський режим розраховував підпорядкувати сільське господарство державі, ліквідувати дрібнотоварний селянський уклад, який, на думку більшовицького керівництва, становив постійну загрозу Радянській владі, бо був за своїм характером капіталістичним.

Як і індустріалізація, колективізація проводилась форсованими, а відтак – насильницькими методами. Щоб запобігти опору заможних селян, в Україні була здійснена акція з ліквідації куркульства.

Таким чином, внаслідок колективізації було підірвано сільськогосподарське виробництво, фізично знищено найбільш кваліфіковану працездатну частину селянства, що негативно вплинуло на подальший розвиток сільського господарства. Одним з найжорстокіших злочинів сталінізму проти українського селянства був організований голод 1932–1933 років.

Зверніть увагу на трагічні наслідки суцільної колективізації для України. Вона, по-перше, підірвала сільськогосподарське виробництво. Так, рівень 1928 року з виробництва зерна і поголів'я худоби вдалось остаточно перевищити лише в 50-х роках. По-друге, колективізація ліквідувала економічну самостійність селянства, яке фактично знову було закріпачене. По-третє, масове насильницьке залучення селян до колгоспів сприяло встановленню тоталітарного режиму. І, нарешті, політикою колективізації влада відбила в селянина почуття господаря, позбавила селян почуття матеріальної зацікавленості в результатах своєї праці.

Суцільна форсована колективізація призвела до загальної дезорганізації та деградації сільського господарського виробництва.

В цей час в Україні в цілому було подолано неписьменність, широко здійснювалась підготовка спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою. Але культурний розвиток проходив в умовах становлення адміністративно-командної системи, культу особи Сталіна, повної ідеологізації усього суспільства, масових репресій, переслідувань інакомислячих, особливо інтелігенції.

Становлення тоталітарного режиму відбувалось наприкінці 20 – початку 30-х років. Сталінський режим встановив власну монополію на владу, на ідеологію, на керівництво економікою і всім життям країни. Усунувши від влади, заборонивши діяльність інших політичних партій, більшовики, по суті, узурпували владу в країні і встановили повний контроль над усіма громадськими організаціями та об'єднаннями.

Профспілки та комсомол стали опорою комуністичного режиму. Під контролем влади працювали засоби масової інформації, заклади освіти та культури. Таким чином режим маніпулював свідомістю населення, перетворюючи його у слухняне знаряддя своєї політики.

Складовою частиною сталінського режиму став терор, що з кінця 20-х років набув значного розмаху. По Україні, починаючи з 1929 року, масові репресії прокотилися трьома могутніми хвилями. Перша хвиля охопила період 1929–1931 років і була пов'язана з примусовою колективізацією, масовим розкуркуленням та розправою із заможним селянством, ліквідацією Української автокефальної церкви, судовим процесом над «Спілкою визволення України». Друга хвиля (1932-1934) – це насамперед голодомор і так звані «чистки» партійних і державних органів, пов'язані з убивством С. Кірова. Третя хвиля (1936-1938) – це так званий Великий терор, який охопив весь СРСР, усі нації і соціальні групи. Була ліквідована майже вся верхівка ЦК КП(б)У і уряду УРСР, внаслідок масових репресій та фізичного знищення командного складу

була послаблена Червона армія (напередодні страшної війни, що наближалась).

У роки репресій було зруйновано і закрито тисячі храмів, переслідувались представники українського духовенства і рядові віруючі. У 1930 році була офіційно розпущена Українська православна автокефальна церква. А Україна втратила значну частину інтелектуальної еліти нації, і ці втрати стали незворотними.

Політика «українізації» була оголошена націоналістичною контрреволюцією, почалось зрощення шкіл, установ, видавничої справи тощо. Представників національної інтелігенції звинувачували в «буржуазному націоналізмі», звільняли від посад, засуджували (часто до страти) за участь в неіснуючих «підривних» «націоналістичних організаціях». Потрібно охарактеризувати становище західноукраїнських земель в складі Польщі, Румунії та Чехословаччини в 20 – 30-х роках ХХ ст. Слід зупинитись на відмінностях соціально-економічного і політичного розвитку даних територій.

Відповідь на **друге питання** вимагає вивчення становища України напередодні Другої світової війни. Українські землі були роз'єднані і перебували в складі чотирьох держав. Яких? Уряди цих держав намагались утримувати ті українські території, які вже були їм підвладні, і приєднати нові. Так, Угорщина домагалася повернення Закарпатської України. У вирішення українського питання втручались Англія, Франція і США, прагнучи таким чином задовольнити власні геополітичні інтереси. З другої половини 30-х років на українські землі стала активно претендувати Німеччина, що боролася за «життєвий простір». Більшість українських земель входила до складу СРСР. Сталінський режим, як і до цього уряд царської Росії в роки Першої світової війни, намагався приєднати західноукраїнські землі. Таким чином, боротьба за українські землі стала важливим дестабілізуючим фактором політичного життя Європи.

Внаслідок Мюнхенського пакту (дайте коротку характеристику цієї угоди) почалося розчленування Чехословаччини. 11 жовтня 1938 року Закарпаття отримало від уряду Чехословаччини право на самоврядування. Уряд краю очолив А.Волошин. Він негайно приступив до перетворення Закарпаття на автономну українську державу. Але 14 березня 1939 року в край увійшли угорські війська. 15 березня уряд А. Волошина символічно проголосив незалежну республіку – Карпатську Україну, але її територія незабаром повністю була окупована Угорщиною при мовчазній згоді нацистської Німеччини.

Найбільш активну дипломатичну боротьбу за вирішення українського питання на свою користь здійснювала фашистська Німеччина, яка виношувала плани створення «Великої України» під своїм контролем. Але радянське керівництво змусило Гітлера від своїх планів на деякий час відмовитись, відкривши, таким чином, шлях до укладення радянсько-німецького договору.

23 серпня 1939 року СРСР та Німеччина підписали «Пакт Ріббентропа-Молотова», де йшлося не лише про ненапад, а насамперед про розподіл сфер впливу обох держав. Що являв собою таємний протокол договору між СРСР і Німеччиною? (28 вересня 1939 року радянсько-німецький воєнно-політичний альянс був підтверджений новим договором – «Про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною»). Яке місце в ньому відводилося західноукраїнським землям? Маючи гарантії нейтралітету СРСР, Гітлер 1 вересня 1939 року напав на Польщу, поклавши початок Другій світовій війні. Назвіть причини і визначте характер Другої світової війни. Коли і за яких обставин радянські війська вступили на територію Західної України? Схарактеризуйте його. Ця акція була „визвольним походом» чи агресією СРСР? Як у сучасній історичній літературі оцінюється процес включення західноукраїнських земель до складу СРСР? За якими напрямками здійснювалася політика «радянізації» Західної України у довоєнний період? Назвіть основні позитивні та негативні наслідки

приєднання західноукраїнських земель до Радянської України у складі СРСР. Порівняйте політику СРСР та Царської Росії щодо західних українських земель у роки Першої та Другої світових воєн. Спробуйте пояснити, чому дуже швидко більшість західних українців (які ще недавно покладали великі надії на возз'єднання з УРСР і радо зустрічали Червону Армію) зневірилися у радянському режимі і стали боротися проти нього.

Незважаючи на неоднозначність і суперечливість усіх процесів, які відбувались в західноукраїнських землях, об'єднання у межах однієї держави більшості українських етнічних територій стало надзвичайно важливою подією, важливим кроком у розв'язанні українського питання, насамперед на користь СРСР.

Яка стратегічна ситуація склалася напередодні радянсько-німецької війни? Проаналізуйте співвідношення військових сил СРСР і Німеччини та становище на радянсько-німецькому кордоні напередодні війни? Чи мало угруповання радянських військ оборонний характер? Чому напередодні радянсько-німецької війни найбільше угруповання радянських військ знаходилось в Україні?

Далі варто розпочати із висвітлення подій 22 червня 1941 року, коли нацистська Німеччина напала на СРСР. Почалася Велика Вітчизняна війна. Чому німецьким військам у перший місяць війни вдалося захопити значну частину території України? Схарактеризуйте сутність і причини прорахунків військово-політичного керівництва СРСР. У період з червня по жовтень 1941 року Червона Армія зазнавала однієї поразки за іншою. Дайте загальну характеристику бойових дій на Південно-Західному і Південному фронтах наприкінці 1941 року. До кінця 1941 року німці окупували майже всю Україну. Катастрофічною поразкою закінчилась наступальна операція радянських військ під Харковом у травні 1942 року. У боях загинуло три армії, а 250 тис. радянських бійців потрапило до фашистського полону. 22 липня 1942 року після захоплення німцями м. Свердловська Ворошиловградської області вся територія України була

окупована. Початковий період війни виявився трагічним для Радянського Союзу.

Радянські війська і у тих тяжких умовах чинили героїчний опір ворогу, знищуючи значні сили загарбників, зірвали гітлерівський план «блискавичної війни». З 7 липня по 26 березня радянські війська захищали Київ; з 5 серпня по 16 жовтня 1941 року – йшли жорстокі бої за Одесу: 250 днів (з 30 жовтня 1941 року по 4 липня 1942 року) тривала оборона Севастополя

З початку війни урядом була проведена величезна робота по мобілізації сил і організації опору ворогу. Які заходи вживалися щодо мобілізації сил на відсіч німецькій агресії? Розкрийте зміст директиви «Партійним і радянським організаціям прифронтових областей». Країна перетворилася на єдиний воєнний табір, де все життя підпорядковувалось одній меті – розгрому агресора. Розкрийте сутність гасла «Все для фронту, все для перемоги!» Наведіть приклади героїчного опору радянських військ і трудового подвигу народу, завдяки яким було зірвано план блискавичної війни, розвіяно міф про непереможність німецької армії і підготовлено умови для майбутньої перемоги. Радянське командування отримало час для накопичення резервів і підготовки планів контрнаступу. У перші дні війни були створені надзвичайні органи. Вже 22 червня 1941 року утворилася Ставка Головного командування під керівництвом С.Тимошенка.

Згодом Ставку (тепер уже Верховного Головного Командування) очолив Й. Сталін. 30 червня був утворений Державний Комітет оборони (ДКО) на чолі зі Сталіним, що сконцентрував у своїх руках усю державну, господарську та військову владу в країні. Розглядаючи це питання, зверніть увагу на те, що в умовах війни сталінський режим продовжував керувати країною звичайними тоталітарними методами: залякуванням, насильством та репресіями, депортаціями цілих народів.

Потрібно відмітити про встановлений в Україні німцями жорстокий окупаційний режим, основною метою якого було зломити опір місцевого населення. Які плани виношувала нацистська верхівка? У чому полягала сутність окупаційного режиму? Згідно з расовою доктриною нацистів, усі слов'яни були людьми другого сорту, і їхня роль зводилася до того, щоб служити німецькій расі. Гітлер вважав Україну першочерговим об'єктом німецької колоніальної експансії. Сюди планувалося переселити німецьких колоністів. Українці підлягали частковому знищенню або витісненню за межі України. Частина населення передбачалося використати на некваліфікованих роботах. До чого призвела б реалізація цієї політики? Справжній геноцид здійснювався проти єврейського народу.

За роки війни фашисти закатували на українській землі понад п'ять мільйонів осіб, у тому числі майже 1,9 млн. радянських полонених і близько мільйона євреїв. (Згадайте трагедію Бабиного яру в Києві і Дробицького яру в Харкові). З України до Німеччини на каторжні роботи було вивезено 2,4 млн. юнаків і дівчат. Каральними загонами СС було спалено 250 населених пунктів, часто разом з їх жителями. В роки окупації в Україні існувало понад 50 гетто і понад 180 великих концентраційних таборів. В Німеччину з України вивозились сировина, матеріальні цінності, витвори мистецтва тощо.

Звичайно, необмежений кривавий терор не міг довго залишатися безкарним. Незабаром після приходу німців активізувався підпільний і партизанський рух. У своєму розвитку партизанський рух пройшов кілька етапів, від зародження до широкого розгортання та активізації боротьби з окупантами. Чому перші партизанські загони і диверсійні групи зазнали поразки від німців у перший рік війни? Розкажіть про розгортання в Україні бойових дій партизанських формувань під командуванням О.Федорова, С.Ковпака, О.Сабурова, М.Наумова та ін. У травні 1942 року при Ставці Верховного Головнокомандування було створено Центральний штаб партизанського руху. В червні почав діяти Український

штаб партизанського руху. Він налагодив координацію дій партизанських загонів з операціями Червоної Армії. У 1943 році партизанський рух перетворився на справжній другий фронт; для боротьби з партизанами німецьке командування змушене було відкликати з фронту до 120 тис. солдатів і офіцерів.

На Волині та Поліссі в жовтні 1942 року Організація Українських Націоналістів (ОУН) заснувала Українську повстанську армію (УПА). Схарактеризуйте дії ОУН-УПА в умовах німецької окупації. Керівники УПА проголосили тактику боротьби на два фронти – проти німців та Радянської влади. Лише у жовтні-листопаді 1943 року УПА провели 47 бойових дій проти німців і 54 – проти радянських партизанів. Головною метою УПА проголосила відродження української державності.

Готуючи відповідь, необхідно наголосити, що переломним моментом війни стала Сталінградська битва. Дайте коротку характеристику подій на Сталінградському фронті. Розгром німців під Сталінградом поклав початок контрнаступу Червоної армії і визволенню українських земель від німецько-фашистських загарбників. Влітку 1943 р. Гітлер спробував перехопити стратегічну ініціативу. Однак розпочатий ним наступ на Курській дузі провалився. Радянські війська перейшли в контрнаступ і 23 серпня 1943 року зайняли Харків.

У вересні-жовтні Червона армія прорвала лінію німецької оборони на Дніпрі і 6 листопада вступила до Києва. Розкрийте значення битви за Дніпро. Дайте загальну характеристику бойових дій за визволення України в 1943 році.

1944-1945 роки – це завершальний етап Великої Вітчизняної війни, результатом якого було визволення України від фашистських агресорів і повний розгром гітлерівської Німеччини. На завершальному етапі по всьому фронту здійснювались наступальні операції силами усіх чотирьох Українських фронтів. Україна від Полісся до Чорного моря була суцільним театром воєнних дій. У січні-лютому 1944 року в районі

Корсунь-Шевченківського радянські війська оточили і знищили 80-тисячне угруповання ворога. Ця перемога відкрила шлях на Правобережжя. У лютому-березні радянські війська звільнили Луцьк, Проскурів, Чернівці, Вінницю, Тернопіль, форсували Південний Буг і вийшли на державний кордон з Румунією. В липні 1944 року у ході Львівсько-Сандомирської операції було звільнено Львів. У жовтні 1944 року в результаті успішної Карпато-Ужгородської операції було звільнено Закарпаття.

Успішно розгортався наступ і на півдні України. 10 квітня 1944 року ворога вибили з Одеси, а 9 травня було визволено Севастополь. В жовтні 1944 року завершилось звільнення всієї території України. На завершальному етапі війни посилилась боротьба в тилу німецьких військ: зростає кількість і посилюється активність партизанських загонів, підпільних організацій, що брали участь в усіх битвах цього періоду війни, руйнували німецькі комунікації, знищували склади, здійснювали глибокі рейди по тилах ворога тощо.

На завершальному етапі війни активізувався процес об'єднання українських земель. На Тегеранській (1943) та Ялтинській (1945) конференціях лідерів держав антигітлерівської коаліції розглядалось питання про повоєнні кордони, у тому числі і України. Розкажіть, як проходили територіальні розмежування між Україною, Польщею, Чехословаччиною, Румунією. Які землі були повернуті Україні? Значення цих подій важко переоцінити: вперше за багато століть усі українці отримали можливість і право жити в межах однієї держави.

8 травня 1945 року підписанням акта про беззастережну капітуляцію Німеччини війну в Європі було закінчено. Схарактеризуйте значення і причини перемоги у війні з фашизмом. 2 вересня 1945 року акт про капітуляцію підписала і мілітаристська Японія. Закінчилась Друга світова війна.

Потрібно відмітити, що народ України дав збройним силам Радянського Союзу 6 млн. осіб. Кожний другий з них загинув на фронті. Українці боролися проти гітлерівської Німеччини у складі американської, канадської армій, в загонах руху Опору в різних європейських країнах. Чимало українців було серед військового керівництва СРСР, серед них – С. Тимошенко, Р.Малиновський, А.Єрьоменко, П.Рибалко, І.Черняхівський та ін. Великий внесок у зміцнення обороноздатності СРСР зробили вчені України, тисячі українських лікарів допомагали пораненим на фронті і в тилу. Евакуйовані з України промислові підприємства забезпечували діючу армію військовою технікою та боєприпасами.

У роки війни Україна зазнала значних втрат. Цілком чи частково було зруйновано понад 700 міст та 28 тис. сіл. 10 млн. людей залишились без даху над головою. Загальні збитки економіки України сягали до 40% її довоєнного рівня. Україна втратила п'яту частину населення. Які уроки мало винести людство з цієї війни? Це розповідь про розгром фашистської Німеччини та її союзників привів до докорінних змін у Європі та в усьому світі. Яких? Разом з тим зріс авторитет Радянського Союзу та УРСР на міжнародній арені. Тоді, після закінчення війни ні у кого не викликало сумніву, що саме завдяки героїчній боротьбі радянських народів було зламано хребет фашистській Німеччині. Україна була визнана як суб'єкт міжнародного права і брала участь у вирішенні багатьох питань післявоєнного устрою світу. Схарактеризуйте діяльність української дипломатії при заснуванні Організації Об'єднаних Націй, в роботі ЮНЕСКО та інших впливових міжнародних організацій. Завдяки чому стало можливим членство України як окремої держави в ООН та в інших міжнародних організаціях? Серед інших причин виділіть той безумовний факт, що на членстві України та Білорусії в ООН наполягав Й.Сталін, який прагнув таким чином посилити вплив Радянського Союзу на вирішення проблем повоєнного світу.

У самому ж СРСР право України на самостійні міжнародні відносини було скоріше формальним, бо монополія на зовнішню політику належала ЦК ВКП(б) і особливо Сталіну.

У відповіді на **третє питання** варто охарактеризувати соціально-політичне та економічне життя України, як і усієї країни, яке в післявоєнні роки було наповнене суперечностями. Радянські люди зробили великий внесок у перемогу над фашизмом, але війна призвела до серйозних демографічних, економічних та політичних змін (втрат та здобутків). Серед втрат найболючішими та найдорожчими були людські. За війну населення республіки скоротилось на 14,5 млн. осіб. Величезними були і матеріальні втрати. Наведіть приклади. Після звільнення України від окупантів залишилося лише близько 19% промислових підприємств, інші лежали в руїнах. Ще більш ускладнювали ситуацію посуха 1946 року і зумовлений нею голод. Назвіть основні причини голоду 1946-1947 років. Чи можна було запобігти загибелі більше ніж 800 тис. осіб? Порівняйте причини і наслідки голоду 1932-1933 і голоду 1946-1947 років. Відбудова народного господарства України розпочалась відразу ж після звільнення її територій від окупантів. Насамперед відбудовувалась важка промисловість, енергетика, транспорт. У відбудову цих галузей виділялось 88% капіталовкладень. Для порівняння, на відбудову сільського господарства виділялось усього 7% вкладень, хоч втрати цієї сфери економіки в роки були величезними. В результаті посилювалися диспропорції в розвитку економіки на користь галузей військово-промислового комплексу. Відбудувати народне господарство України допомагали всі республіки СРСР. Відбудували українську економіку за рахунок коштів державного бюджету, репарацій з Німеччини, використання примусової праці військовополонених, робітників, колгоспників, інтелігенції. В той же час, треба констатувати, що відбудова народного господарства відбувалась в умовах загального патріотичного піднесення, ентузіазму населення. Зруйноване в роки війни було

відбудоване ціною неймовірних зусиль, самовідданої праці мільйонів людей (наведіть приклади трудового героїзму робітників, колгоспників та інтелігенції України при відбудові зруйнованого війною господарства).

Героїчні зусилля народу дали свої плоди: вже у 1948 році українці відчували реальне поліпшення життя, але довоєнного рівня вдалося досягти лише на початку 50-х років. Зверніть увагу на те, що на відміну від країн Західної Європи відбудова народного господарства України, як і всього СРСР, відбувалась на застарілій технічній базі, без впровадження нових технологій, на фоні поглиблення командно-адміністративних методів керівництва економікою. Уже в той час почали створюватися передумови технологічного відставання як України так і СРСР в цілому від розвинутих країн Заходу. До того ж відбудова народного господарства здійснювалась в умовах «холодної» війни, країни Заходу припиняли або обмежували торгівлі відносини з СРСР, порушували умови поставок. Розраховувати можна було лише на власні сили.

Характеризуючи політичні наслідки війни, треба звернути увагу на те, що саме в той час відбулось повне і остаточне об'єднання етнічних українських земель. В результаті територія УРСР збільшилась на 110 тис. км², а населення – майже на 7 млн. чол. Були встановлені і гарантовані нові кордони з Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною і Румунією. Схарактеризуйте зміни в національному складі населення України, що відбулися в роки Великої Вітчизняної війни та повоєнне десятиліття. Чим можна пояснити зростання чисельності росіян в Україні? Значно зросло політичне та економічне значення республіки в складі СРСР. В той же час політичне життя в Україні було затьмарене збройною боротьбою в західних регіонах України. Саме там Радянська влада зіткнулася з ворожим ставленням Української греко-католицької церкви і сильним впливом ідей націоналізму серед населення. Розкажіть про трагічні наслідки польсько-радянської операції «Вісла». Схарактеризуйте дії ОУН-УПА і НКВС. Назвіть основні причини поразки УПА.

У розвиток західних областей України вкладались великі кошти. Цей напрям роботи був визнаний пріоритетним. Західним областям в першу чергу направлялось обладнання, сільськогосподарська техніка, будівельні матеріали. До 1951 року промисловість цього регіону України виросла майже на 230% порівняно з 1945 р. і становила 10% промислового виробництва усієї республіки. Розвивалась освіта. У 1950 році у вищих навчальних закладах Західної України навчалось близько 33 тис. студентів.

Для реалізації політики радянзації в Західну Україну були направлені працівники партійного апарату, правоохоронних органів, державної безпеки, культури, освіти з інших регіонів України.

У **четвертому питанні** потрібно відмітити, що перемога у Великій Вітчизняній війні сприяла зростанню самоповаги і самооцінки радянського народу, який чекав демократичних змін у суспільстві. Окремі представники партійних і урядових структур розуміли необхідність демонтажу тоталітарно-репресивної системи і пом'якшення морально-психологічного клімату в суспільстві. Натомість сталінський режим посилив контроль над суспільством, посиливши ідеологічний тиск і духовне оброблення народних мас і здійснюючи прямі репресії проти інакомислячих. Удар сталінської каральної машини був спрямований насамперед проти інтелігенції. Чому? Відповідаючи на це запитання, дайте оцінку ідеологічній кампанії (під керівництвом секретаря ЦК ВКП(б) А.Жданова) щодо «наведення порядку» в галузі науки, літератури, культури та мистецтва. Чим могло закінчитися для видатних діячів науки і культури України звинувачення в «ідеологічних помилках»; «українському буржуазному націоналізмі»?

5 березня 1953 року помер Й.Сталін. До влади в партії і державі прийшло «колективне керівництво», в якому зміцнював свої позиції М.С.Хрущов. У вересні 1953 року його було обрано Першим секретарем ЦК КПРС. Саме М.Хрущов став ініціатором здійснення нової політики, яку пізніше стали називати «хрущовською відлигою».

У 1954 р. на честь 300-річчя Переяславської угоди указом президії Верховної Ради СРСР Кримська область була приєднана до території УРСР. Розкрийте значення цього акта для України.

У лютому 1956 року відбувся XX з'їзд КПРС. Найважливішим питанням з'їзду було питання про культ особи Й.Сталіна та його наслідки. Розпочався процес десталінізації суспільного життя в країні. Дайте загальну характеристику хрущовської «відлиги» в культурному житті та її наслідків для України.

Зверніть увагу на роль і місце інтелігенції в цьому процесі. Одним із наслідків десталінізації суспільства стала реабілітація невинно репресованих людей, реабілітація і повернення з місць заслання цілих народів.

Таким чином, процес десталінізації відбувався як процес ліквідації найбільш негативних проявів та наслідків тоталітарного режиму, а не суті самого режиму. Численні проблеми суспільства, породжені сталінізмом, так і не були вирішені. Не були засуджені злочинні методи колективізації та пов'язані з цим масові депортації селян і голодомор 1932-1933 років, масові виселення жителів Західної України, хоча сам факт виселення цілих народів був визнаний незаконним, деякі народи не отримали дозволу на повернення до рідних місць: татари, німці та ін. Не всі жертви сталінського терору були реабілітовані, багато з них залишались «ворогами народу». Громадянські права порушувались і в період десталінізації. Керівництво, яке на словах засуджувало сталінізм, на практиці часто користувалось сталінськими методами. Паралельно з реабілітацією сталінських жертв здійснювалися нові політичні репресії. Для підтвердження цього факту слід згадати Закон «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 року, який містив статтю «антирадянська агітація і пропаганда».

Демократизація сприяла розширенню прав республік СРСР, у тому числі і України. У чому це проявлялось?

Зверніть увагу, що усі заходи здійснювалися «з дозволу» і під контролем московського центру, який згодом повернув собі командні функції в управлінні республіками. В цей же час почалось проведення глибоких змін в економіці. Чим була викликана необхідність проведення реформ? У чому вони полягали.

Як вони проводилися? Чому пошуки нових методів управління економікою не увінчались успіхом? У чому полягає і чим пояснюється обмеженість і непослідовність реформ 50-х – першої половини 60-х років? Відповідаючи на це питання, зверніть увагу на те, що, починаючи реформи партапарат зробив усе, щоб вони не торкнулися основ суспільно-політичної системи.

У чому полягала суперечність культурного життя в Україні в часи «відлиги»? Хто такі «шістдесятники»?

Сам М. Хрущов був переконаний, що радянська система в СРСР є історично виправданою і справедливою, прогресивною, з великим майбутнім. На його думку, просто необхідно було позбавитися сталінських методів керівництва, наслідків культу особи, тобто провести десталінізацію.

Повної демократизації суспільства не відбулося. Розвінчавши культ особи Сталіна, сам Хрущов був не проти створення культу власної особи. Тоталітарний режим зберігся, хоч і в дещо зміненому вигляді.

Процес десталінізації, розпочатий М.С.Хрущовим, викликав до життя рух дисидентів, які вимагали розширення громадянських, релігійних і національних прав громадян СРСР. Дайте характеристику цьому процесу. Розкажіть про зародження правозахисного руху в Україні. Зверніть увагу, що саме в роки відлиги з'явилось покоління людей, які вперше поставили під сумнів офіційно декларовані комуністичні цінності та ідеали на фоні низького рівня життя населення. Поступовий відхід від тоталітаризму формував нову суспільну свідомість, нові погляди на майбутнє країни.

П'яте питання варто розпочати з періоду другої половини 60-х–початку 80-х років, який є одним із найсуперечливіших періодів історії радянського суспільства, яке отримало назву «епоха застою». В жовтні 1964 р. на пленумі ЦК КПРС М.С. Хрущова звільнили від обов'язків Першого секретаря ЦК і Голови Ради Міністрів СРСР. До влади прийшла консервативна частина партійної верхівки на чолі з Л.І. Брежневим – прибічниками неосталінізму. На зміну «відлизи» прийшла реакція. Всі господарські та адміністративно-партійні реформи М.Хрущова було згорнуто.

В 1965 р. були розпочаті чергові економічні реформи. Але й вони закінчились крахом. Чому? В результаті країна продовжувала розвиватися дуже повільно, екстенсивним (що це таке?) шляхом. Щоправда дещо зріс життєвий рівень людей. Було досягнуто воєнно-стратегічного паритету зі США. Проте гонка озброєнь виснажила державу. Зміцнилась безгосподарність і корупція, набула поширення «тіньова» економіка. Все більш відвертим став розрив між словами і справами керівництва країни. Дайте загальну характеристику цьому періоду життя країни. Хто несе за це відповідальність? З'ясовуючи причини гальмування реформ 60-х років, зверніть увагу на те, що вони (як і попередні хрущовські) не мали – комплексного характеру, не охоплювали всіх сфер життя, не були соціально спрямованими, до того ж вводилися «зверху» і не були підтримані народом, не стали його справою. У радянському суспільстві поширювались настрої конформізму, соціального нігілізму, аморальності, пияцтва, стрімко знижувався рівень культури та освіченості.

Посилення ідеологічного тиску прискорило формування дисидентського і правозахисного руху. Розкажіть про програми і цілі правозахисників. Дайте характеристику діяльності Української Гельсінської Групи. Нове брежнівське керівництво взяло курс на реанімацію сталінізму. Що таке «неосталінізм» і які його наслідки для України? За що московське керівництво зняло з посади Першого

секретаря ЦК КПУ П.Шелеста? Порівняйте політику В.Щербицького і П.Шелеста стосовно Москви.

Відповідь на **шосте питання** потрібно розпочати з початку 80-х років, так як внаслідок введення Радянських військ в Афганістан, різко загострилась міжнародна обстановка. Розпочався новий, космічний, етап гонки озброєнь. Радянське суспільство дедалі глибше втягувалося в соціально-економічну та ідеологічну кризу.

Проаналізуйте причини кризи тоталітарної системи. Зверніть увагу на те, що, мабуть, найбільшим гальмом економічного розвитку була відсутність зацікавленості працівників у результатах своєї праці через відчуження їх від засобів виробництва, від права розпоряджатись виробленою продукцією. До того ж у 70-80-х роках стало зрозуміло, що радянська система не витримує конкуренцію з західною системою, яка базується на ринковій економіці та демократії СРСР, а з ним і Україна неухильно сповзала в тяжку економічну кризу. Це було настільки очевидним, що навіть серед вищих ешелонів партійного державного керівництва почали формуватися реформаторські сили.

Зупинити наростання кризових процесів спробувало нове радянське керівництво на чолі з М. Горбачовим. У 1985 році було проголошено курс на перебудову радянської системи. У чому полягала офіційна концепція «перебудови»? На здійснення яких завдань вона спрямовувалась? Яка її кінцева мета?

Однією з найважливіших причин «перебудови», яку розпочав у 1985 р. М.Горбачов, була необхідність зменшити тягар гонки озброєнь, яка заводи́ла Радянський Союз в економічну прірву. Перебудова починалася під традиційним гаслом «прискорення соціально-економічного розвитку». У 1987 році було розроблено програму радикальної реформи управління економікою. У чому полягала суть цієї програми? Чи була вона перспективною? Чи можна було реформувати економіку, не торкаючись політичної системи? Темпи зростання національного доходу

продовжували знижуватися. Назвіть причини дестабілізації економіки та загострення соціальних проблем.

Трагедією народу став вибух 26 квітня 1986 року на Чорнобильській АЕС. Причиною цієї найбільшої атомної катастрофи в історії людства була низька якість проектування, виготовлення та обслуговування техніки. Які наслідки цієї катастрофи для України і для всього людства?

Що таке «гласність» і «демократизація»? Чи можна ототожнювати гласність періоду перебудови з повною свободою слова, а демократизацію – зі справжньою демократією? Які наслідки для українського визвольного руху мали демократизація суспільства і послаблення політичного контролю та ідеологічної цензури? Розкажіть про діяльність неформальних організацій та політичних партій і рухів.

Зверніть увагу на те, що в українському суспільстві доби «перебудови» зростав інтерес до „білих плям української та радянської історії», відновився процес „десталінізації». У чому це проявлялось?

Основна хронологія:

8-16 березня 1921 р. – X з'їзд РКП(б). Перехід до Нової економічної політики (непу);

жовтень 1921 р. – церковний собор у Києві прийняв рішення про створення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ);

літо 1921-1923 рр. – голод в Україні;

30 грудня 1922 р. – I з'їзд Рад СРСР. Утворення СРСР;

17-25 квітня 1923 р. – XII з'їзд РКП(б), проголосив початок політики «коренізації», що поклала початок «українізації»;

31 січня 1924 р. – прийнята II з'їздом Рад СРСР Конституція СРСР;

27 січня – 3 лютого 1929 р. – створення Організації Українських Націоналістів (ОУН) на конгресі у Відні;

зима 1930 р. – початок масової, суцільної колективізації сільського господарства, політика розкуркулення, початок масового терору в Україні;

зима 1932-весна-літо 1933 р. – голодомор в Україні;

21 січня 1934 р. – постанова XII з'їзду КП(б)У про перенесення столиці УРСР з Харкова до Києва;

25-30 січня 1937 р. – прийняття нової Конституції СРСР, затвердження Надзвичайним XIV Всеукраїнським з'їздом Рад нової Конституції УРСР;

15 березня 1939 р. – проголошення самостійності Карпатської України;

23 серпня 1939 р. – підписання договору між СРСР і Німеччиною про ненапад, а також таємної угоди про розмежування сфер інтересів у Східній Європі;

1 вересня 1939 р. – початок Другої світової війни;

17 вересня 1939 р. – перехід радянськими військами польського кордону. Початок радянізації Західної України;

вересень 1939 р. – підписання радянсько-німецького договору про дружбу та кордони;

червень 1939 р. – інкорпорація Бессарабії та Північної Буковини до складу Радянського Союзу;

30 червня 1939 р. – ухвалення Українськими національними зборами у Львові Акта про відновлення Української держави;

липень – вересень 1941 р. – оборона Києва;

жовтень – липень 1941 р. – оборона Севастополя;

20 червня 1941 р. – створення Українського штабу партизанського руху (УШПР);

жовтень 1942 р. – утворення Української Повстанської Армії (УПА);

18 грудня 1942 р. – Визволення першого українського населеного пункту – с. Півнівки Міловського р-ну Ворошиловградської (Луганської) обл.;

1942 р. – рейд партизанського формування С. Ковпака з Путивля до Карпат;

листопад 1943 р. – Київська наступальна операція, внаслідок якої визволено Київ;

липень 1944 р. – утворення Української Головної Визвольної Ради (УГВР);

28 жовтня 1944 р. – визволення радянськими військами Закарпатської України;

6 травня 1945 р. – прибуття української делегації до Сан-Франциско на установчу конференцію ООН;

9 травня 1945 р. – перемога збройних сил СРСР над фашистськими військами гітлерівської Німеччини;

6 травня 1945 р. – прибуття української делегації до Сан-Франциско на установчу конференцію ООН;

26 червня 1945 р. – підписання Статуту Організації Об'єднаних Націй за участю Української РСР;

29 червня 1945 р. – підписання угоди між СРСР і Чехословаччиною про возз'єднання Закарпатської України з УРСР;

1946 – 1947 рр. – голод в Україні;

квітень 1947 р. – операція «Вісла» – депортація українського населення Холмщини та Лемківщини до Західної Польщі;

грудень 1949 р. – звільнення М. Хрущова з посади першого секретаря ЦК КП(б)У, обрання на цю посаду Л. Мельникова;

5 березня 1950 р. – загибель командуючого УПА Р. Шухевича (Т. Чупринки);

5 березня 1953 р. – помер Й. Сталін;

червень 1953 р. – звільнення Л. Мельникова з посади першого секретаря ЦК КП України, призначення на цю посаду О. Кириченка;

19 лютого 1954 р. – передача Криму зі складу РСФСР до складу УРСР рішенням Президії Верховної Ради СРСР;

лютий 1956 р. – XX з'їзд КПРС. Доповідь М. Хрущова «Про культ особи і його наслідки»;

травень 1957 р. – проголошення М. Хрущовим надпрограми у тваринництві;

15 жовтня 1959 р. – вбивство в Мюнхені агентом КДБ С. Бандери;

лютий 1960 р. – пуск першого атомного реактора в Україні;

січень 1961 р. – суд у Львові над членами Української робітничо-селянської спілки (УРСС), створеної Л. Лук'яненком;

липень 1963 р. – звільнення М. Підгорного з посади першого секретаря ЦК КПУ, призначення на цю посаду П. Шелеста;

14 жовтня 1964 р. – Пленум ЦК КПРС, звільнення М. Хрущова з посади Першого секретаря ЦК. Обрання на цю посаду Л. Брежнєва;

травень 1972 р. – звільнення П. Шелеста з посади першого секретаря ЦК КПУ, обрання на цю посаду В. Щербицького;

літо 1974 р. – звернення політичних в'язнів Прибалтики, України та Кавказу до Верховної Ради СРСР з вимогою відновлення національних прав неросійських республік;

осінь 1975 р. – відмова групи українських політичних в'язнів (В.Чорновіл, І.Світличний та ін.) від радянського громадянства;

жовтень 1976 р. – утворення Української Гельсінської групи на чолі з М. Руденком;

11 листопада 1978 р. – директива колегії Міністерства освіти УРСР про «Удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах республіки»;

квітень 1985 р. – проголошення на Пленумі ЦК КПРС курсу на перебудову;

26 квітня 1986 р. – аварія на Чорнобильській АЕС;

вересень 1989 р. – установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову;

жовтень 1989 р. – прийняття Верховною Радою УРСР Закону про мови в УРСР;

березень 1989 р. – вибори до Верховної Ради УРСР;

16 липня 1991 р. – ухвала Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України;

24 серпня 1991 р. – проголошення Верховною Радою України Акта про державну незалежність України;

1 грудня 1991 р. – проведення референдуму про незалежність України. Обрання Президентом України Л. Кравчука.

Опорні поняття та терміни:

АВТОРИТАРНИЙ РЕЖИМ – антидемократична система політичної влади, яка зазвичай поєднується з елементами особистої диктатури.

АГРЕСІЯ – будь-яке незаконне застосування збройних сил однієї держави проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави або народу.

АНТИГІТЛЕРІВСЬКА КОАЛІЦІЯ – союз держав та народів, що боролися в роки Другої світової війни проти агресивного блоку Німеччини, Італії, Японії та їхніх сателітів. Ядро коаліції – СРСР, США, Великобританія.

«ВІДЛИГА» – вперше застосований радянським письменником І. Еренбургом термін щодо часу керівництва М.Хрущова (період десталінізації і потепління політичного і суспільного життя в СРСР і Україні)

«**ВОЄННИЙ КОМУНІЗМ**» – економічна політика більшовиків періоду громадянської війни (1918-1920). Основними складовими політики були: націоналізація усієї великої, середньої промисловості і більшості дрібних підприємств; максимальна централізація керівництва промисловим виробництвом і розподілом (впровадження карткової системи); продрозкладка; заборона приватної торгівлі; загальна трудова повинність; зрівнялівка в оплаті праці.

ВОЛОНТАРИЗМ – діяльність, що не зважає на об'єктивні закони історичного процесу, ґрунтується на свавільному рішенні осіб, що її здійснюють.

ГЕОПОЛІТИКА – політична концепція, згідно з якою політика держави (насамперед зовнішня) зумовлюється географічними факторами (положенням країни, її природними ресурсами, кліматом тощо). У минулому використовувалась для виправдання зовнішньої експансії. У сучасній літературі термін геополітика використовується для визначення певного впливу географічних факторів на зовнішню політику держави.

ГЕНОЦИД – діяльність, спрямована на знищення (повністю чи частково) цілих груп населення за расовими, національними, етнічними чи релігійними ознаками, а також умисне створення умов, розрахованих на повне або часткове фізичне знищення всіх груп. Визнаний одним із найтяжчих злочинів проти людства.

ГЕТТО – частина міста, що виділялась у середині віки в країнах Західної і Центральної Європи для ізолюваного проживання євреїв. В роки Другої світової війни гетто були створені нацистами в деяких містах Східної Європи (у тому числі і в Україні) і перетворені в «табори знищення» євреїв. Термін «гетто» інколи використовується для визначення району міста, де живуть дискриміновані національні меншини.

ГЛАСНІСТЬ – необхідний елемент демократизації, який передбачає відкритість, доступність інформації для громадського ознайомлення і обговорення; контроль за діяльністю організацій та окремих осіб.

ДЕПОРТАЦІЯ – примусове виселення (в судовому або адміністративному порядку) особи чи народу з місця постійного проживання і поселення його на новому місці з обмеженою свободою пересування.

ДЕСТАЛІНІЗАЦІЯ – процес ліквідації наслідків сталінізму, започаткований після смерті Й. Сталіна.

ДИСИДЕНТИ – назва учасників руху проти тоталітарного режиму в соціалістичних країнах в кінці 1950 – середині 80-х років. У різних формах виступали за дотримання прав і свобод людини і громадянина (правозахисники), протестували проти введення радянських військ у Чехословаччину (1968) і Афганістан (1979). В Україні в 60-х роках дисиденти акцентували увагу переважно на порятунку нації, її духовної культури та мови. У 70-х роках дисиденти України створили Українську Гельсінську Групу (Українська Гельсінська Спілка).

ДІАСПОРА – постійне перебування (добровільне чи примусове) частини народу на території іншої держави, за межами країни проживання даного народу.

КОНФОРМІЗМ – пристосування, пасивне сприйняття існуючого порядку, панівної ідеології, відсутність власної позиції, безпринципність і безумовне визнання авторитетів.

МЮНХЕНСЬКА ЗМОВА 1938 – договір, підписаний у Мюнхені 29-30 вересня 1938 року прем'єр-міністром Великої Британії Н.Чемберленом, прем'єр-міністром Франції Е.Деладьє, фашистськими диктаторами Гітлером та Муссоліні (Італія). Угода передбачала відторгнення від Чехословаччини і передачу Німеччині Судетської області, а також задоволення територіальних вимог до Чехословаччини з боку Угорщини та Польщі.

НАЦИЗМ – одна з назв німецького фашизму.

ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ — вид збройної, часто диверсійної боротьби мас за свободу і незалежність своєї батьківщини (або за соціальні перетворення), яка відбувається на території, що зайнята ворогом.

ПЛЮРАЛІЗМ — наявність різних позицій, думок, які відображають різноманітні інтереси соціальних груп і політичних рухів суспільства.

ПРОЦЕС «СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ» – судовий процес в Україні над представниками української інтелігенції, яких звинувачували в належності до опозиційної до Радянської влади організації – «Спілки визволення України». Процес відбувався в березні-квітні 1930 року в Харкові. За вироком суду до різних термінів ув'язнення було засуджено 45 відомих діячів української науки і культури.

П'ЯТИРІЧКИ – п'ятирічні плани економічного та соціального розвитку СРСР, складова частина директивного централізованого планування. Були впроваджені в СРСР наприкінці 1928 року. У ході виконання п'ятирічні плани неодноразово змінювалися (головним чином у напрямі скорочення). Усього за 1928-1990 роки було прийнято 12 п'ятирічних планів.

РЕПАРАЦІЇ – у міжнародному праві різновид матеріальної міжнародно-правової відповідальності. Полягає у відшкодуванні державою-агресором нанесених нею збитків іншій державі у грошовій або іншій формі.

РЕФЕРЕНДУМ – всенародне голосування, яке проводиться у зв'язку з прийняттям нової конституції, інших важливих законів, або внесення змін до них.

ТЕРОР – політика залякування, придушення політичних противників насильницькими засобами, аж до фізичного знищення.

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА – кримінальна економіка, грошовий обіг у якій відбувається за межами державної фінансової системи.

ТОТАЛІТАРИЗМ (ТОТАЛІТАРНИЙ РЕЖИМ) – одна з форм тоталітарної держави, що характеризується її повним (тотальним) контролем над усіма сферами суспільного життя.

УКРАЇНІЗАЦІЯ – форма коренізації радянської влади в УРСР, яка передбачала передусім освоєння та поширення на державному рівні, в культурно-освітніх та наукових закладах української мови, підготовку необхідних спеціалістів та кадрів із представників корінної національності, перебудову культури в Україні на ідеологічних принципах марксизму.

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ (УПА) – збройно-політична формація, що діяла в Україні в 1942-1952 роках і вела боротьбу проти тоталітарних режимів - фашистського та комуністичного.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА – форма державного устрою, яка ґрунтується на зверхності верховної влади єдиної держави над адміністративно-територіальними одиницями, на які вона поділена.

ФАШИЗМ – відкрито терористична диктатура, що ґрунтувалась на принципах шовінізму-расизму.

«ХОЛОДНА ВІЙНА» – термін, що визначав відносини між США, СРСР та їх союзниками від закінчення Другої світової війни до кінця 90-х років.

ХОЛОКОСТ – загибель значної частини єврейського населення Європи від рук німецьких нацистів на захоплених фашистами територіях у 1933-1945 роках.

ШІСТДЕСЯТНИКИ – умовна назва групи молодих літераторів, митців і вчених України (і СРСР), які в період десталінізації (початок 60-х років) та

хрущовської відлиги сприяли демократизації суспільно-політичного життя в республіці. Своїми творами і активною громадською діяльністю намагались підняти національну свідомість, відродити українську мову та культуру.

Література:

1. Акт проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР // Газети від 28 серпня 1991 р.
2. Бакіров Н. За право на самовизначення: Проблема права націй на самовизначення в контексті минулого і сучасного кримських татар // Політика і час. – 1995. – №5. – С.66–72.
3. Безотосний М. Опір сталінізму в Україні (1920-1930-ті рр.) // УІЖ. – 1993. – №2 – 3. – С. 97 – 104.
4. Бойко О. Д. Історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 1999. – С.380–542.
5. Борисьонк О. Обговорення проблем українізації вищим партійним керівництвом у 1922–1923 рр. // УІЖ. – 2000. – №4. – С. 90 – 99.
6. Борисов В. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921-1932 рр. // УІЖ. – 1999. – №2. – С. 76-80.
7. Веселова О. Увічнення пам'яті жертв голоду-геноциду 1932-1933 рр. в Україні // УІЖ. – 2004. – №2. – С. 50–68.
8. Веселова О. Висвітлення голоду 1932-1933 рр. у збірниках документів та матеріалів // УІЖ. – 2003. – №5. – С. 101–125.
9. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. - К., 1990. – 606 с.
10. Грабовський С., Ставряні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. – К., 1995. – С. 346–376.
11. Гриневич Л. Сталінська «революція згори» та голод 1933 р. як фактори політизації української спільноти // УІЖ. – 2003. – №5. – С. 50–65.
12. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації

XIX–XX ст. – К., 1996. – С. 166–320.

13. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. – К., 1991.

14. Джамільов М. Петро Григоренко та кримсько-татарський національний рух // Політична думка. – 1994. – №4. – С. 251–266.

15. Єфіменко Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932–1938) // УІЖ. – 2000. – №2. – С. 82 – 93; №4. – С. 37 – 47.

16. Єфіменко Г. Радянська модернізація 1920–1930-х рр. // УІЖ. – 2002. – №5. – С. 3–24.

17. Журба М. Селянська кооперація радянської України і Міжнародний кооперативний альянс (20-ті роки XX ст.) // УІЖ. – 2001. – №2. – С. 61–74.

18. Зайцев Ю.Д. Дисиденти: опозиційний рух 60–80-х рр. // Сторінки історії України. – К., 1992. – С. 195–236.

19. Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20 – 30-і роки). – К., 1991. – 96с.

20. Ковалюк В.Р. Західна Україна на початку другої світової війни // УІЖ. – 1991. – №9. – С. 30–42.

21. Коваль В. М. 1941-й рік. Проблема історичної пам'яті // УІЖ. – 2001. – №3. – С. 69–91.

22. Коваль В.С. Невідомий варіант плану «Барбароса» // УІЖ. – 1996. – №3. – С. 41–53.

23. Коваль М.В. Друга світова війна та історична пам'ять // УІЖ. – 2000. – №3. – С. 3–21; №4. – С. 3–19.

24. Коваль М.В. ОУН-УПА: між «третім рейхом» і сталінським тоталітаризмом // УІЖ. – 1994. – №2–3. – С. 94–130.

25. Коваль М.В. Український народ у Великій Вітчизняній війні (1941–1945) // УІЖ. – 1990. – №3. – С. 88–95.

26. Кожухало І.П., Шаповал Ю.І. М.С.Хрущов на Україні: сторінки історії // Про минуле заради майбутнього. – К., 1989. – С. 356–370.

27. Колективізація і голод на Україні: 1929–1933. Збірник документів і

матеріалів. – К., 1993. – 739 с.

28. Конституція України. – К., 1996.

29. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: довідник з історії України. – К., 1993. – С. 185 – 197, 204, 208, 217 – 225.

30. Кульчицький С., Саксудов С. Втрати населення України від голоду 1933 р. // УІЖ. – 1991. – №2. – С. 3–10.

31. Кульчицький С. Між двома війнами (1921 – 1941) // УІЖ. – 1991. – №9. – С.3 – 9.

32. Кульчицький С. Опір селянства суцільній колективізації // УІЖ. – 2004. – №2. – С. 31–50.

33. Кульчицький С. Закономірності еволюції радянської влади // УІЖ. – 2007. – №6. – С. 181–218.

34. Кульчицький С. Голод 1932 р. у затінку голодомору 33 // УІЖ. – 2006. – №6. – С. 77–98.

35. Липинський В. Концепція та модель освіти в УРСР у 20-ті рр. // УІЖ. – 1999. – №5. – С. 3–15.

36. Лисенко О. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ ст. // УІЖ. – 2000. – №6. – С. 29–50.

37. Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах). – Том III Новітній час (1914 – 2004) Книга перша. – К., Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – С. 367 – 828.

38. Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах). – Том III Новітній час (1914 – 2004) Книга друга. – К., Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – С. 3 – 580.

39. Марочко В. Про діяльність Міжнародної комісії для розслідування голоду в Україні 1932–1933 рр. // УІЖ. – 1993. – №10. – С. 47–53.

40. Нікольський В. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні // УІЖ. – 2001. – №2. – С. 74–89.

41. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А.. Слюсаренко, В. Гусев, В. Дрожжин та ін. – К., 2000. – С. 244 – 615.

42. Олійник М. Політика державних і партійних органів України щодо

- приватних підприємств у період непу // УІЖ. – 2001. – №1. – С. 16–29.
43. Панченко П.П. Деформації в розвитку українського села у 80-х – на початку 90-х років // УІЖ. – 1992. – №1. – С.18–29.
44. Романцов В.О. Деякі актуальні аспекти демографічної ситуації в Україні у 1945–1990 рр. // УІЖ – 1992. – №10–11. – С.34–47.
45. Русначенко А.М. Український національний фронт – підпільна група 1960-х рр. // УІЖ. – 1997. – №4. – С.81–94.
46. Савельєв В.Л. 50–80-ті: час пошуків і втрачених можливостей // Про минуле заради майбутнього. – К., 1989. – С.164–178.
47. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1992. – С. 351 – 462.
48. Україна в Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних документів. Т.2 (1941–1942). / Упорядкування Володимира Косика. – Львів, 1998.
49. Україна в Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних документів. Т.3 (1942–1943). / Упорядкування Володимира Косика. – Львів, 1999.
50. Україна в ХХ столітті (1900 – 2000): Зб. Документів і матеріалів / Упоряд.: А. Слюсаренко, В. Гусєв, В. Король та ін. – К., 2000. – С. 77 – 344.
51. Тронько П. Т. В. В. Щербицький (1918–1990) // УІЖ. – 2003. – №1. – С.109–117.
52. Фон Хаген Маркс. Проблеми сталінізму і переосмислення радянського минулого // УІЖ. – 1994. – №1. – С. 88 – 101.
53. Шаповал Ю. І. В. В. Щербицький: особа політика серед обставин часу // УІЖ. – 2003. – №1. – С.118–129.
54. Шаповал Ю. Сталінізм і Україна // УІЖ. – 1990. – №12; 1991. – №3 – 4.
55. Шаповал Ю. У ті трагічні роки (Сталінізм на Україні). – К., 1990. – 142 с.
56. Шипович М. Радянське керівництво та літературно-мистецька інтелігенція України: 20 – 30-ті роки // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 95 – 102.
57. Шитюк М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні // УІЖ. – 2001. – №3. – С. 128 – 142.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Студентам заочної форми навчання необхідно виконати одну домашню контрольну роботу.

Контрольна робота являє собою елементарне дослідження, її завдання – викласти отримані знання із зазначеної проблеми шляхом системного ознайомлення з основними історичними джерелами та спеціальною літературою, навчитися аналізувати історичний матеріал, робити самостійні висновки.

Виконання контрольної роботи необхідно розпочинати з ознайомлення з матеріалами до обраної теми, вказаними у списку рекомендованої літератури. Тому, перш за все, необхідно скласти наукову бібліографію з проблеми та список джерел і літератури з теми роботи.

Після цього починається новий етап - робота над джерелами і літературою. Починати слід з вивчення спеціальної наукової літератури. Це дає можливість студенту ознайомитись з рівнем розроблення в історичній літературі вибраної ним теми. До того ж, починати вивчення літератури необхідно з найновіших робіт, а потім поступово перейти до праць, які вийшли друком раніше.

Виняткове значення для написання роботи мають джерела. Тому, чим ширша залучена документальна база, тим переконливішими будуть висновки і якість самої роботи.

На наступному етапі необхідно розробити план майбутньої роботи (простий чи складний - за бажанням і міркуванням автора контрольної роботи). План роботи складається залежно від тих питань, які досліджуються, як правило, він включає в себе такі пункти: 1) вступ; 2) розділи, де висвітлюється основний зміст контрольної роботи (їх може бути декілька); 3) висновки; 4) список використаних джерел і літератури; 5) інколи ілюстрований додаток документів, таблиць, схем, карт, фотографій та ін.

Однією з найскладніших частин контрольної роботи безумовно є вступ,

у якому визначається *актуальність теми*, формулюються *мета та завдання* роботи, подається стислий *історіографічний огляд* літератури з означеної теми. При цьому, недостатньо обмежуватися лише переліком авторів чи назвами книг, а слід стисло охарактеризувати значення тієї чи іншої праці, яка згадується для розкриття проблеми.

Кожна контрольна робота складається з розділів, які, у свою чергу, можуть поділятися на параграфи. Тут викладається *основний матеріал теми* згідно з планом. Виклад змісту має бути логічним, послідовним та лаконічним. Слід уникати повторень, нечітких формулювань.

Висновки повинні відповідати основному змісту роботи, бути конкретними і виглядати як підсумкові відповіді на питання плану контрольної роботи.

Список літератури оформляється відповідно до нормативних вимог: в алфавітному порядку, з наведенням усіх вихідних даних джерела (див. список рекомендованої літератури).

Обсяг контрольної роботи – 24 аркуші зошита.

Теми контрольних робіт

Тема 1. КИЇВСЬКА РУСЬ-ДАВНЬОРУСЬКА ДЕРЖАВА

План

1. Східні слов'яни та їх перші державні утворення.
2. Основні етапи розвитку Київської Русі, її політичний устрій, соціально-економічне життя та суспільна організація.
3. Історичне значення Київської Русі.

Тема 2. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (XIV - поч. XVII ст.)

План

1. Включення українських земель до складу Литви і Польщі.

2. Люблінська і Берестейська унії та їх вплив на ситуацію в Україні.
3. Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток українських земель в 70-ті роки XVI - поч. XVII ст.

Тема 3. ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

План

1. Причини виникнення та джерела формування українського козацтва. Реєстрове козацьке військо.
2. Запорізька Січ. Її адміністративно-територіальний та соціально-політичний устрій.
3. Військове мистецтво запорожців. Боротьба козацтва проти турецько-козацької експансії та польського гноблення.

Тема 4. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (1648-1657 рр.)

План

1. Причини, характер, завдання, рушійні сили та періодизація Української національної революції.
2. Повалення польської влади в Україні.
3. Переяславська Рада. «Березневі статті» Б. Хмельницького.

Тема 5. Б.ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ - ВИДАТНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ

План

1. Історична роль Б.Хмельницького як керівника національно-визвольної боротьби українського народу.
2. Формування Української козацької гетьманської держави під проводом Хмельницького, її суспільний лад та особливості державної організації.

Тема 6. ОБМЕЖЕННЯ І ЛІКВІДАЦІЯ ГЕТЬМАНЩИНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XVII - XVIII ст.)

План

1. Наступ російського царизму на політичну автономію України (друга пол. XVII ст.).
2. Гетьманування І. Мазепи. Північна війна та її наслідки для України.
3. Занепад автономії України. Остаточне скасування української державності у XVIII ст.

Тема 7. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА
АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЙ

План

1. Соціально-економічний розвиток українських земель наприкінці XVIII-XIX ст.
2. Соціальне протистояння та соціальні конфлікти в Україні в XIX ст.
3. Суспільно-політичні рухи в Україні в XIX ст.

Тема 8. УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ
(КІНЕЦЬ XVIII - XIX ст.)

План

1. Причини, суть та основні етапи українського національного відродження.
2. Український національний рух у першій половині XIX ст.
3. Національне і суспільно-політичне життя в Україні в другій половині XIX ст.

Тема 9. УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ XX ст.

План

1. Соціально-економічне та політичне становище українських земель у складі Російської імперії. Утворення політичних партій.
2. Суспільно-політичне та економічне життя українців Австро-Угорщини.

3. Революційна боротьба в Україні 1905-1907 рр.

Тема 10. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921 рр.

План

1. Соціально-політичне становище в Україні після перемоги Лютневої революції.
2. Створення Української Центральної Ради. Проголошення автономії України.
3. Проголошення Української Народної республіки. Війна Радянської Росії проти УНР.
4. Причини поразки Української Центральної Ради.

Тема 11. УКРАЇНА В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ ТА НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1918-ЛИСТОПАД 1921 рр.)

План

1. Українська держава гетьмана П. Скоропадського.
2. УНР доби Директорії. Акт Злуки УНР і ЗУНР.
3. Боротьба за владу в Україні у 1919 – 1921 рр.
4. Причини поразки та історичне значення Української революції 1917 – 1921 рр.

Тема 12. УКРАЇНА В УМОВАХ НЕПУ

План

1. Соціально-економічне і політичне становище України після закінчення громадянської війни.
2. Перехід від політики «воєнного комунізму» до непу. Відновлення економіки України на засадах непу.

Тема 13. ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

План

1. Причини індустріалізації.
2. Індустріалізація в Україні: методи, труднощі, соціально-економічні наслідки.

Тема 14. КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

План

1. Здійснення сталінської програми колективізації в Україні.
2. Голодомор-геноцид 1932-1933 рр.
3. Соціально-політичні наслідки колективізації.

Тема 15. УКРАЇНА В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

План

1. Українське питання в міжнародних відносинах напередодні та на початку Другої світової війни.
2. Входження західноукраїнських земель до складу СРСР та УРСР.
3. Напад фашистської Німеччини на СРСР.
4. Рух опору в українських землях.

Тема 16. ВИГНАННЯ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ З ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ, ПІДСУМКИ ТА УРОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВОЄН

План

1. Визволення України і завершення об'єднання її земель.
2. Основні підсумки та уроки Другої світової та Великої Вітчизняної воєн.
Внесок українського народу у розгром фашизму.

Тема 17. УКРАЇНА В ПОВОЄННІ РОКИ (1945-1955 рр.)

План

1. Україна у міжнародних відносинах в перші післявоєнні роки.
2. Відродження і відбудова народного господарства.

3. Суперечливі тенденції суспільно-політичного життя.

Тема 18. УКРАЇНА В УМОВАХ НАРОСТАННЯ КРИЗИ ТОТАЛІТАРНОГО
РЕЖИМУ (1956-1985 рр.) ТА ПЕРЕБУДОВЧИХ ПРОЦЕСІВ
(1985 – 1991 рр.)

План

1. Характер суспільно-політичного життя в Україні (1956-1985 рр.).
2. Соціально-економічне життя в Україні (1956-1985 рр.).
3. Перебудова в Україні: причини, суть, наслідки.

Тема 19. РОЗВИТОК НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

План

1. Розбудова незалежної України.
2. Соціально-економічна політика України.
3. Національно-культурне відродження та розвиток міжнаціональних відносин в Україні.
4. Україна в сучасному світі.

КОНТРОЛЬ

Контроль на семінарських заняттях включає в себе декілька категорій оцінок знань та практичних умінь студентів. Кількість балів тут коливається в залежності від виду виконаної роботи: основне повідомлення по одному з питань семінару - до 5 балів; формулювання додаткових питань доповідачу – 1 бал; доповнення – 1 бал; рецензування відповіді – 1 бал; участь у дискусії – 1 бал.

Якщо на семінарі студент тільки слухає (присутній) і не бере участі і в обговоренні питань, то він отримує 1 бал. У випадку, коли на пропозицію викладача відповісти на питання або виконати якийсь інший вид навчальної роботи, студент відмовляється це зробити, він отримує відповідно «нуль балів».

Упродовж семестру студент виконує контрольну роботу, ІНДЗ та реферат. Студент має можливість консультуватися з викладачем. Захист виконаного завдання відбувається відповідно до графіку, який встановлюється викладачем. Завдання оцінюються в балах.

Оцінювання (визначення рейтингу) навчальної діяльності

ЗМ 1			ЗМ 2					ПК	ІНДЗ
T1	T2-3	T4	T5	T6	T7-8	T9-10	T11	30	40
-	10	10	-	-	10	-	-		
Всього: 100 балів									

Шкала оцінювання

90-100 балів – відмінно (A)

83-89 балів – добре (B)

75-82 балів – добре (C)

69-74 бали – задовільно (D)

60-68 балів – задовільно (E)

35-59 балів – незадовільно з можливістю повторного складання (FX)

1-34 бали – незадовільно з обов'язковим повторним курсом (F).

У випадку, якщо студент набрав кількість балів, що не дозволяє йому виставити підсумкову оцінку або бажає підвищити її, він складає екзамен. Успішне складання екзамену дає можливість набрати **15 додаткових балів**.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: опорні конспекти лекцій; інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни (ІКНМЗД); нормативні документи; ілюстративні матеріали.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ «ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ»

1. Антифеодальні та національно-визвольні рухи на українських землях у XVIII ст.
2. Біографія В. Б. Антоновича
3. Біографія В. В. Щербицького.
4. Біографія В. К. Винниченка.
5. Біографія В. М. Чорновола.
6. Біографія гетьмана Б. Хмельницького.
7. Біографія гетьмана І. Мазепи.
8. Біографія гетьмана П. Орлика.
9. Біографія гетьмана П. Сагайдачного.
10. Біографія Є. Петрушевича.
11. Біографія князя Володимира Великого.
12. Біографія князя Данила Романовича (Галицького).
13. Біографія князя Дмитра Вишневецького.
14. Біографія князя Ярослава Мудрого.
15. Біографія М. О. Скрипника.
16. Біографія М. П. Драгоманова.
17. Біографія М. С. Грушевського.
18. Біографія Н. І. Махна.
19. Біографія О. Я. Шумського.
20. Біографія С. В. Петлюри.
21. Визволення українських земель від військ гітлерівської Німеччини та її союзників.
22. Виникнення українського козацтва: теорії, передумови, територія.
23. Встановлення радянської влади в Україні: політичний та соціально-економічний аспект.
24. Галицько-Волинське князівство в системі міжнародних відносин (XII – перша половина XIV ст.).
25. Громадівський рух.
26. Директорія УНР.
27. Діяльність «Руської трійці».
28. Експансія монголів на руські землі.
29. Експансія Польщі на українські землі. Кревська унія та її наслідки для українських земель.
30. Запорозька Січ – козацька християнська республіка.
31. Західноукраїнські землі під владою Австрійської (Австро-Угорської) імперії наприкінці XVIII – початку XX ст.
32. Західноукраїнські землі у 20–30-х роках XX століття.
33. Києво-Могилянський колегіум (академія).
34. Київська Русь в системі міжнародних відносин (IX–XII століття).

35. Кирило-Мефодіївське братство.
36. Козацтво в другій половині XVI століття.
37. Козацтво в першій половині XVII століття (до 1648 року).
38. Колективізація сільського господарства в УСРР: причини, хід та методи, наслідки.
39. Культурна спадщина Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.
40. Ліквідація Запорозької Січі та подальша доля українського козацтва.
41. Національна символіка України: історія і сучасність.
42. Німецький окупаційний режим в Україні.
43. Організація українських націоналістів (ОУН).
44. Особливості розвитку української культури другої половини XX століття.
45. Остаточна ліквідація української козацької державності (1708–1783).
46. Острозька академія.
47. Первіснообщинний лад на території сучасної України.
48. Передумови утворення Давньоруської держави.
49. Перші державні утворення на території сучасної України.
50. Підсумки та уроки української революції 1917–1920/21 рр.
51. Події національно-визвольної революції (1648–1657).
52. Події національно-визвольної революції (1657–1676).
53. Політичний і соціально-економічний розвиток України на сучасному етапі (від 1991 року).
54. Початок українського національного відродження (перша половина XIX ст.).
55. Правобережне козацтво в останній чверті XVII – початку XVIII ст.
56. Проголошення ЗУНР. Акт злуки УНР і ЗУНР.
57. Розвиток культури на українських землях у складі Речі Посполитої (друга половина XVI – перша половина XVII ст.).
58. Розквіт Київської Русі (друга половина X–XI ст.): соціально-економічний та політичний аспект.
59. Російські та польські революційні рухи на українських землях у XIX столітті.
60. Рух Опору на українських землях у роки Другої світової війни.
61. Соціально-економічне та політичне становище українських земель в складі Речі Посполитої (друга половина XVI – перша половина XVII ст.).
62. Соціально-економічний розвиток українських земель в другій половині XVII–XVIII ст.
63. Соціально-економічний розвиток українських земель напередодні Першої світової війни.
64. Соціально-економічні перетворення в УСРР у 20–30-х роках XX ст.
65. Суспільно-політичне та культурне життя в радянській Україні (20–30-ті рр. XX ст.).
66. Східні слов'яни: теорії походження, прабатьківщина, розселення.
67. Товариство українських поступовців (ТУП).
68. Україна в системі міжнародних відносин у добу революції (1917–1920).

69. Україна в системі міжнародних відносин у другій половині ХХ ст.
70. Україна і створення СРСР.
71. Українізація, її суть та наслідки.
72. Українська козацька держава середини ХVІІ – початку ХVІІІ ст.: територія, державний лад, внутрішня та зовнішня політика.
73. Українська Гельсинська (Хельсинськ1) Спілка (Груп1).
74. Українська державність в умовах австро-німецької окупації: гетьманська держава Павла Скоропадського.
75. Українська діаспора: причини еміграції, особливості розселення і соціально-економічного, культурно-духовного життя українців за кордоном.
76. Українська культура на зламі ХІХ–ХХ ст.
77. Українська національно-визвольна революція ХVІІ ст.: причини, періодизація, характер, результати.
78. Українська парламентська громада в російських Державних Думах.
79. Українська Центральна Рада: другий етап (листопад 1917 – квітень 1918 рр.).
80. Українська Центральна Рада: перший етап (березень – листопад 1917 року).
81. Українське питання у Другій світовій війні. Оборонні бої на Україні (1941–1942).
82. Український рух в умовах лібералізації російського суспільно-політичного та економічного життя (друга половина ХІХ століття).
83. Українські землі в добу російської революції 1905–1907 років.
84. Українські землі в роки Першої світової війни.
85. Українські землі у складі Великого князівства Литовського (Литовсько-Руської держави): політичне, соціально-економічне та культурне становище.
86. Українські Січові Стрільці.
87. Умови розвитку культури на українських землях у другій половині ХVІІ–ХVІІІ ст.
88. УРСР у 60–80-х роках ХХ століття: суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток.
89. Утворення українських політичних партій наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.
90. Характер Переяславської угоди 1654 р. «Березневі статті»: умови та правове значення.

I. ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ «ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ»

1. Акт проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР // Газети від 28 серпня 1991 р.
2. Антонович В. Коротка історія козаччини. – К., 1991.
3. Апанович О. Українсько-російський договір 1654р. Міфи і реальність. – К., 1994.
4. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К., 1993.
5. Бакіров Н. За право на самовизначення: Проблема права націй на самовизначення в контексті минулого і сучасного кримських татар // Політика і час. – 1995. – №5. – С.66–72.
6. Баран В. Давні слов'яни. – К., 1998.
7. Баран В. Україна 1950-1960 рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів, 1996.
8. Баран В. Україна після Сталіна: Нарис історії 1959–1985 рр. – Львів, 1992.
9. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.)– К., 1999.
10. Безотосний М. Опір сталінізму в Україні (1920-1930-ті рр.) // УІЖ. - 1993. - №2-3. - С. 97-104.
11. Бойко О. Україна 1991–1995 рр.: Тіні минулого чи контури майбутнього? Нариси з новітньої історії. – К., 1996.
12. Бойко О. Історія України. Посібник. 2–ге вид., доп. – К., 2001.
13. Бойко О. Україна в 1985–1991 рр. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку. – К., 2002.
14. Бойко О. Д. Історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 1999. – С.380–542.
15. Борисенко В. Курс української історії. З найдавніших часів до ХХ ст. – К., 1999.
16. Борисов В. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921-1932 рр. // УІЖ. – 1999. - №2. – С. 76-80.
17. Борисьонко О. Обговорення проблем українізації вищим партійним керівництвом у 1922-1923 рр. // УІЖ. - 2000. - №4. - С. 90-99.
18. Брайчевський М. Походження Русі. – К., 1968.
19. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. – К., 1988.
20. Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навч. посібник. – К., 1997.
21. Веселова О. Висвітлення голоду 1932-1933 рр. у збірниках документів та матеріалів // УІЖ. – 2003. - №5. – С. 101-125.

22. Веселова О. Увічнення пам'яті жертв голоду-геноциду 1932-1933 рр. в Україні // УІЖ. – 2004. - №2. – С. 50-68.
23. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К., 1994.
24. Головченко В. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал–демократії початку ХХ ст. – Харків, 1996.
25. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. - К., 1990. – 606 с.
26. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990.
27. Горелов М., Моця О., Рафальський О. Цивілізаційна історія України. – К., 2005.
28. Горобець В. Від Союзу до інкорпорації: українсько–російські відносини другої половини ХVІІ – першої чверті ХVІІІ ст. – К., 1995.
29. Грабовський С., Ставроянні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. - К., 1995. – С. 346-376.
30. Гриневич Л. Сталінська «революція згори» та голод 1933 р. як фактори політизації української спільноти // УІЖ. – 2003. - №5. – С. 50-65.
31. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст.: Навч. посібник. – К., 1996.
32. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1990.
33. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К., 1993.
34. Гуржій О., Чухліб Т. Гетьманська Україна. – К., 1999.
35. Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20 – 30–ті роки. – К., 1991.
36. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. – К., 1991.
37. Джамільов М. Петро Григоренко та кримсько-татарський національний рух // Політична думка. – 1994. – №4. – С.251–266.
38. Єфіменко Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932-1938) // УІЖ. - 2000. -№2. - С.82-93; №4. - С. 37-47.
39. Єфіменко Г. Радянська модернізація 1920-1930-х рр. // УІЖ. – 2002. - № 5. – С. 3-24.
40. Журба М. Селянська кооперація радянської України і Міжнародний кооперативний альянс (20-ті роки ХХ ст.) // УІЖ. - 2001. - №2. - С. 61-74.
41. Зайцев Ю.Д. Дисиденти: опозиційний рух 60–80-х рр. // Сторінки історії України. – К., 1992. – С.195–236.
42. История политических партий России. Учебное пособие. – М., 1994.

43. Історична наука: термінологія і понятійний довідник. Навч. посібник / В. Литвин, В. Гусєв, А. Слюсаренко та ін. – К., 2002.
44. Історія України в особах: литовсько-польська доба. – К., 1997.
45. Історія України: нове бачення. У 2 т./ Під ред. В. Смолія. – К., 1995–1996.
46. Історія України: навчальний посібник / В.Ф. Панібудьласка, В.П. Макогон, А.В. Тороп та ін. – 2-е вид. – К.: КНУБА, 2010.
47. Історія української культури: навчально-методичний посібник / Н. В. Аксьонова, А. М. Домановський, Т. О. Чугуй. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 196 с.
48. Історія української культури / І. Крип'якевич [та ін.]; під заг. ред. І. Крип'якевича. – К.: Либідь, 2002. – 656 с.; [Електр. ресурс]. Режим доступу: <http://elib.nplu.org/object.html?id=124>
49. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920–30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.
50. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х рр. – К., 1995.
51. Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки). - К., 1991. - 96с.
52. Катренко А. Український національний рух ХІХ ст. Ч. 1. Перша половина ХІХ ст. Навч. посібник. – К., 1998.
53. Катренко А. Український національний рух ХІХ ст. Ч. 2. 60–90-ті роки ХІХ ст. Навч. посібник. – К., 1999.
54. Кентій А. Нариси боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.). – К., 1999.
55. Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів (1929-рр.). – К., 1998.
56. Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів (1941-рр.). – К., 1999.
57. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. – К., 1999.
58. Ковалюк В.Р. Західна Україна на початку Другої світової війни // УІЖ. – 1991. – №9. – С.30–42.
59. Коваль В. М. 1941-й рік. Проблема історичної пам'яті // УІЖ. – 2001. – №3. – С.69–91.
60. Коваль В.С. Невідомий варіант плану «Барбароса» // УІЖ. – 1996. – №3. – С.41–53.
61. Коваль М. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах: 1939–1945 рр. Спроба сучасного концептуального бачення. – К., 1994.
62. Коваль М. Україна: 1939–1945: Маловідомі і непрочитані сторінки

історії. – К., 1995.

63. Коваль М.В. Друга світова війна та історична пам'ять // УІЖ. – 2000. – №3. – С.3–21; №4. – С.3–19.

64. Коваль М.В. ОУН-УПА: між «третім рейхом» і сталінським тоталітаризмом // УІЖ. – 1994. – №2–3. – С.94–130.

65. Коваль М.В. Український народ у Великій Вітчизняній війні (1941–1945) // УІЖ. – 1990. – №3. – С.88–95.

66. Кожухало І.П., Шаповал Ю.І. М.С.Хрущов на Україні: сторінки історії // Про минуле заради майбутнього. – К., 1989. – С.356–370.

67. Козацькі Січі. Нариси з історії українського козацтва (XVI–XIX ст.). – Київ, Запоріжжя, 1998.

68. Колективізація і голод на Україні: 1929-1933. Збірник документів і матеріалів. - К., 1993. - 739 с.

69. Колесник В., Рафальський О. Український рух в Австро–Угорщині (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1998.

70. Колесник В., Рафальський О., Тимошенко О. Шляхом національного відродження: Національне питання в програмах діяльності українських партій Наддніпрянщини 1900-1907 рр. – К., 1998.

71. Конституція України. – К., 1996.

72. Косик В. Україна і Німеччина в другій світовій війні: – Париж, Нью–Йорк, Львів, 1993.

73. Котляр М. Галицько-Волинська Русь. – К., 1998.

74. Котляр М. Данило Галицький. – К., 2001.

75. Котляр М. Історія України в особах: Давньоруська держава. – К., 1999.

76. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: довідник з історії України. - К., 1993. - С. 185-197, 204, 208, 217-225.

77. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.). – К., 1996.

78. Кульчицький С. Голод 1932 р. у затінку голодомору 33 // УІЖ. – 2006. - №6. – С. 77-98.

79. Кульчицький С. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид. – К., 2005.

80. Кульчицький С. Закономірності еволюції радянської влади // УІЖ. – 2007. - №6. – С. 181-218.

81. Кульчицький С. Між двома війнами (1921-1941) // УІЖ. - 1991. - №9. - С. 3-9.

82. Кульчицький С. Опір селянства суцільній колективізації // УІЖ. – 2004. - №2. – С. 31-50.

83. Кульчицький С. Помаранчева революція. – К., 2005.

84. Кульчицький С. Україна і Росія: переваги і небезпеки «особливих

відносин». Роздуми історика. – К., 2004.

85. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К., 1999.
86. Кульчицький С., Максудов С. Втрати населення України від голоду 1933 р. // УІЖ. - 1991. - №2. - С. 3-10.
87. Кучма Л. Європейський вибір. – К., 2002.
88. Лановик Б., Лазарович М. Історія України. Навч. посібник. – К., 2001.
89. Липинський В. Концепція та модель освіти в УРСР у 20-ті рр. // УІЖ.– 1999. - №5. – С. 3-15.
90. Лисенко О. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ ст. // УІЖ. - 2000. - №6. - С. 29-50.
91. Литвин В. Україна: політика, політики, власть: На фоні політичного портрета Л. Кравчука. – К., 1997.
92. Литвин В. Політична арена України. Дійові особи та виконавці. – К., 1994.
93. Литвин В. Українсько–польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998.
94. Литвин В., Мордвінцев В., Слюсаренко А. Історія України: Навч. Посібник. – К., 2002.
95. Литвин В., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995.
96. Литвин В.М. Історія України (у 4-х томах). – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003-2005 рр.
97. Марочко В. Про діяльність Міжнародної комісії для розслідування голоду в Україні 1932-1933 рр. // УІЖ. - 1993. - №10. - С. 47-53.
98. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. // УІЖ. – 2002. – №5. – С. 49-62.
99. Мельник Л. Гетьман Богдан Хмельницький у вітчизняній історіографії: Навч. посібник. – К., 1997.
100. Мельник Л. Гетьманщина першої чверті ХVІІІ століття: Навч. посібник. – К., 1997.
101. Мельник Л. Боротьба за українську державність (ХVІІ ст.). – К., 1995.
102. Нікольський В. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні // УІЖ. - 2001. - №2. - С. 74-89.
103. Новітня історія України (1900–2000): Підручник / А. Слюсаренко, В. Гусєв, В. Литвин та ін.. 2–ге вид., переробл. і доповн. – К., 2002.
104. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А. Слюсаренко, В. Гусєв, В. Дрожжин та ін. -К., 2000.
105. Олійник М. Політика державних і партійних органів України щодо приватних підприємств у період непу // УІЖ. - 2001. - №1. – С. 16-29.
106. Павко А. Історія України (1900 – лютий 1917р.). Навч. посібник. – К., 1997.

107. Павко А. Повчальний досвід вітчизняної історії: Політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. – К., 2002.

108. Пальм Н. Д. Історія української культури: навчальний посібник / Н.Д. Пальм, Т. Є. Гетало. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2013. – 296 с.

109. Панченко П.П. Деформації в розвитку українського села у 80-х – на початку 90-х років // УІЖ. – 1992. – №1. – С.18–29.

110. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х тт. – К., 1992.

111. Проблема ОУН–УПА. Попередня історична довідка / С. Кульчицький (відп. ред.). – К., 2000.

112. Реєнт О. Павло Скоропадський. – К., 2003.

113. Реєнт О. Перечитуючи написане. - К., 2005.

114. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К., 2003.

115. Рибак І. Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодні: Навч. посібник. – К., 2002.

116. Романцов В.О. Деякі актуальні аспекти демографічної ситуації в Україні у 1945–1990 рр. // УІЖ – 1992. – №10–11. – С.34–47.

117. Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998.

118. Русначенко А.М. Український національний фронт – підпільна група 1960-х рр. // УІЖ. – 1997. – №4. – С.81–94.

119. Савельєв В.Л. 50–80-ті: час пошуків і втрачених можливостей // Про минуле заради майбутнього. – К., 1989. – С.164–178.

120. Сарбей В. Національне відродження України. – К., 1999.

121. Світлична В. Історія України: Навч. посібник. – К., 2003.

122. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет. 2-ге вид., доп. і перероб. – К., 1995.

123. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII – XVIII ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К., 1997.

124. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст.: проблеми, пошуки, рішення. – К., 1999.

125. Субтельний О. Україна: історія. - К., 1992.

126. Толочко П. Київська Русь. – К., 1996.

127. Тронько П. Т. В. В. Щербицький (1918–1990) // УІЖ. – 2003. – №1. – С.109–117.

128. Україна в XX столітті (1900-2000): Зб. Документів і матеріалів / Упоряд.: А. Слюсаренко, В. Гусєв, В. Король та ін. - К., 2000.

129. Україна в Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних документів. Т.2 (1941–1942). / Упорядкування Володимира Косика. – Львів, 1998.

130. Україна в Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних

документів. Т.3 (1942–1943). / Упорядкування Володимира Косика. – Львів, 1999.

131. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: Програмові і довідкові матеріали. – К., 1993.

132. Фон Хаген Маркс. Проблеми сталінізму і переосмислення радянського минулого // УІЖ. - 1994. - №1. - С. 88-101.

133. Хрестоматія з історії України / За ред. В.І.Червінського. – К., 1997.

134. Чумак В. Україна і Крим: спільність історичної долі. – К., 1993.

135. Шаповал Ю. Сталінізм і Україна // УІЖ. - 1990. - №12; 1991. - №3-4.

136. Шаповал Ю. У ті трагічні роки (Сталінізм на Україні). - К., 1990.

137. Шаповал Ю. І. В. В. Щербицький: особа політика серед обставин часу // УІЖ. – 2003. – №1. – С.118–129.

138. Шевчук В., Тараненко М. Історія української державності. Курс лекцій. – К., 1999.

139. Шипович М. Радянське керівництво та літературно-мистецька інтелігенція України: 20-30-ті роки // УІЖ. - 2000. - № 1. - С. 95-102.

140. Шитюк М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні // УІЖ. - 2001. - №3. - С. 128-142.

141. Ющенко В. Вірю! Знаю! Можемо! / А.М. Євтушенко та ін., упоряд. Р.І. Чирва та ін. (ред.). – К., 2004.

142. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: У 3–х тт. – К., 1990–1991.

143. Яковлєва Т. Гетьманщина в другій половині 50–х років XVII століття. Причини і початок Руїни. – К., 1998.

144. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – 312 с.

II. ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

В останні роки багато сайтів в Internet дають можливість історику використовувати інформацію з недоступних у звичному режимі джерел.

Пошук потрібної інформації – основне завдання користувача у WWW. Для його ефективного виконання у Web-просторі існують спеціальні засоби – так звані пошукові системи. Наведемо адреси найбільш популярних пошукових систем:

<http://online.com.ua>;

<http://www.ukrpost.net>;

<http://www.ukr.net>;

<http://www.google.com.ua>;

<http://mail.bigmir.net>;

Найголовніший український академічний історичний сайт <http://www.history.org.ua> – це сайт Інституту історії України Національної академії наук України та його профільного часопису «Український історичний журнал». На сайті можна переглянути архів «УІЖ». Сайт постійно оновлюється.

Окремі книги (М. Грушевського, І. Борщака, О. Субтельного, Н. Полонської-Василенко) та статті з історії України можна переглянути на сайті www.ukrhistory.narod.ru. Важливу бібліографічну інформацію про наукові видання та автореферати можна знайти на сайті Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України – www.nbuv.gov.ua.

На сайті www.sloynyk.org.ua (або на www.franko.lviv.ua) можна прочитати книги Н. Яковенко «Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.», виданої у 1997 р. та Я. Грицака «Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.», що побачила світ у 1996 році.

Портал www.litopys.org.ua забезпечить студента первинною інформацією з історії України IX–XIX ст., адже тут він знайде тексти давньоруських та козацьких літописів, а також багатотомну історію України-Русі М. Грушевського, монографій З. Когути, Д. Бовуа та інших авторів.

Сучасну бібліографію та бази даних з історії України розміщено на сайті <http://myslenedrevo.com.ua>.

На сайті <http://archeos.org.ua/> Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України дізнається про історичні джерела української історії.

Актуальні статті, історичні дослідження висвітлюються на сторінках «Української правди» та у її блозі «Історична правда» <http://www.istpravda.com.ua/>

ІСТОРИЧНІ ПЕРСОНАЛІЇ¹

Іван Котляревський – у 1812 р. під час російсько-французької війни сформував український казацький полк. У 1817 – 1821 рр. директор Полтавського театру. Із 1818 р. брав участь у діяльності полтавської масонської ложі «Любов до істини». 1798 р. виходить перша частина «Енеїди» Котляревського (перший твір нової української літератури). Створив п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-Чарівник».

Микола Костомаров – ад'юнкт-професор (вчене звання у дореволюційній Росії і Західній Європі) кафедри російської історії Київського університету. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства (1846 р.) та автор його програмних документів, зокрема «Книги буття українського народу».

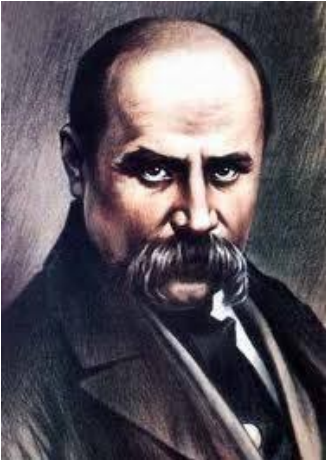

Пантелеймон Куліш – один із засновників Кирило-Мефодіївського братства (1846 р.), за участь у діяльності якого був заарештований. У 1858-1863 рр. у Петербурзі редагував український журнал «Основа». Автор першого історичного роману «Чорна рада».

Микола Гулак – один із засновників Кирило-Мефодіївського братства (1846 р.), за участь у діяльності якого був заарештований і ув'язнений в Шліссельбурзькій фортеці, згодом засланий у Перм. Після закінчення строку заслання займався педагогічною й науковою роботою в Ставрополі (нині місто в Російській Федерації), Кутаїсі й Тифлісі (нині м. Тбілісі; обидва в Грузії).

¹ За матеріалами «Більчук М. Історія України. Підготовка до ЗНО. Пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва, обов'язкові для розпізнавання абітурієнтами. Портрети історичних персоналій /Більчук М., Давидова О., Давидова Г. – Тернопіль: «Підручники і посібники», 2016. – 112 с.

Тарас Шевченко – один найвидатніших письменників і майстрів українського образотворчого мистецтва ХІХ ст. 1840 р. у Петербурзі вийшла перша збірка його поезій «Кобзар». У 1844 р. побачив світ альбом його офортів «Живописна Україна», де представлені роботи художника на історичну тематику («Дари в Чигирині», «Смерть Б. Хмельницького»).

Маркіян Шашкевич вважається речником західноукраїнського національного відродження. Навчався в духовній семінарії та університеті у Львові. У студентські роки був організатором і лідером «Руської трійці» (1832 р.), співавтор альманаху «Русалка Дністровая» (1837 р.), один із перших перекладав «Слова о полку Ігоревім».

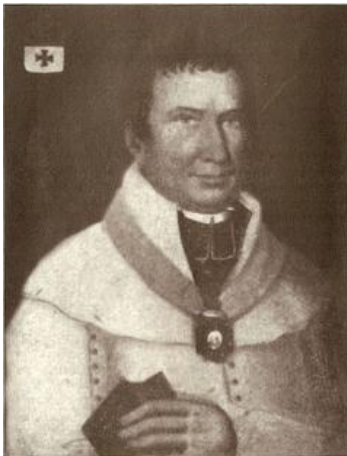
Іван Вагилевич – один із організаторів «Руської трійці», співавтор альманаху «Русалка Дністровая». Під час революційних подій 1848 р. перейшов на полонофільські позиції та увійшов до складу «Руського собору».

Яків Головацький належав до «Руської трійці», за його сприяння в Будапешті 1837 р. вийшов альманах «Русалка Дністровая». У 1848 – 1867 рр. очолював кафедру української мови та літератури, що відкрилась внаслідок революційних подій «весни народів» у Львівському університеті. У 50-х роках став прихильником поглядів москвофілів, згодом переїхав до Російської імперії.

Лук'ян Кобилиця в 1849-1844 рр. очолював повстання селян на Буковині. Під час революції 1848-1849 рр. обраний депутатом Австрійського парламенту, виступав за надання Буковині автономії і приєднання її до Галичини. Після розпуску парламенту очолив селянське повстання 1848 – 1849 рр., був заарештований і помер у в'язниці 1850 р.

Іван Могильницький – засновник і керівник першого в Галичині Перемишльського освітнього товариства священників (1816 р.). Разом із М. Левицьким домагався викладання українською мовою у школах Галичини.

Петро Гулак-Артемівський уславився як байкар. У байці «Пан та собака» (1818 р.) зобразив життя українських селян-кріпаків. Це була, по суті, перша українська літературна віршова байка, написана із свідомою орієнтацією поета на фольклор, на живу розмовну мову. Із 1841 по 1849 р. був ректором Харківського університету.

Григорій Квітка-Основ'яненко – один із засновників Харківського професійного театру (1812 р. – директор театру). Автор соціально-побутових комедій «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик» (1835 р.), писав сентиментально-реалістичні повісті («Маруся», «Козир-дівка»).

Михайло Максимович – перший ректор Київського університету Святого Володимира (1834 р.). Автор праць з археології, історії Київської Русі, козаччини, гетьманського руху. Автор фольклорних збірок «Малоросійські пісні», «Українські народні пісні». Праці «Основи ботаніки» і «Роздуми про природу» дозволяють вважати його основоположником української ботаніки.

Михайло Остроградський – математик, член Петербурзької (1830 р. у віці 29 років), Римської, Туринської академії наук. Викладав у Харківському університеті. Відкрив формулу перетворення інтеграла по об'єму в інтеграл по поверхні, названу його іменем (опубліковану в 1831 р.).

Василь Каразін – з його ініціативи відкрито Харківський університет (1805 р.). Автор наукових праць з агрономії, метеорології, гірничої справи. Винахідник парового опалення, сушильних апаратів.

Володимир Антонович – представник руху «хлопоманів» (на сторінках журналу «Основа» (1861-1862 рр.) опублікував статтю під заголовком «Моя сповідь», у якій закликав поляків, повернутись до українського народу, якого колись зріклися їхні предки). Голова Історичного товариства Нестора Літописця (1881 р.). Автор історичних праць. Один з ініціаторів угоди галицьких народовців з польсько-австрійськими політичними колами, що дістало назву «Нова ера» (1892 р.).

Михайло Драгоманов – один із активних діячів південно-Західного відділу Російського географічного товариства і Київської (Старої) громади. У 1875 р. емігрував до Швейцарії, де в Женеві видавав перший український політичний журнал «Громада» (1878 р.). Поширював ідеї соціалізму, який мав громадівський характер: об'єднання громадян, як вільні й самостійні утворення, будуватимуть між собою відносини на федеративних засадах з низу до верху – аж до всесвітньої федерації, як наступниці держави. В останні роки життя обіймав посаду професора історії в Софійському університеті (Болгарія).

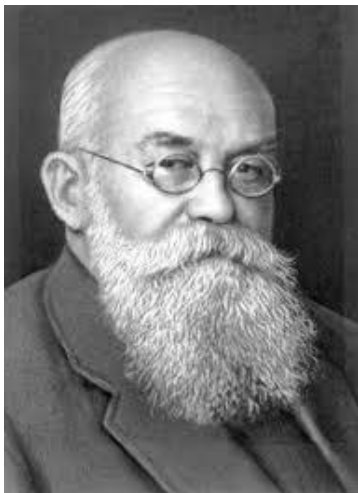
Павло Чубинський працював у журналі «Основа» та Київській громаді. 1863 р. опублікував вірш «Ще не вмерла Україна», який згодом стане гімном України. У 1873 р. Чубинський був управителем справами Південно-Західного відділу географічного Російського товариства, після закриття якого (Емський указ 1876 р.) його заарештовано і вислано з України.

Борис Грінченко – один із засновників Братства тарасівців (1892 р.) та активних діячів Київської громади (редагував «Словар української мови» в 4т.). На поч. ХХ ст. став одним з лідерів новоствореної Української демократичної партії. Виступав за послідовне проведення національно-культурницької роботи серед українського суспільства. Свої політичні погляди виклав у написаній ним програмі Української демократично-радикальної партії (УДРП) та у «Листах з Наддніпрянської України».

Юліан Бачинський – представник радикального руху в Галичині «молоді радикали», один із теоретиків Русько-української радикальної партії (РУРП). Автор книги «Україна irredenta» («Україна уярмлена», 1895 р.), у якій обґрунтував неминучість самостійної України, саме цей пункт був включений до програми партії РУРП.

Михайло Грушевський – народився в м. Холм. У 1894 р. очолив кафедру історії України у Львівському університеті. Очоловав історико-філософську секцію Наукового товариства ім. Шевченка. Автор фундаментальної праці «Історія України-Руси». Один із засновників Української національно-демократичної партії (1899 р.) У роки Першої світової війни був висланий з України. У 1917 р. очолював Українську Центральну Раду. Після гетьманського перевороту П. Скоропадського емігрував за кордон. 1924 р. повернувся в радянську Україну, був обраним членом Української академії наук, а з 1929 р. академік академії наук СРСР. У 30-х роках звинувачений у причетності до діяльності антирадянського «Українського національного центру». Помер 1934 р. в Москві.

Євген Левицький – один із організаторів та співавтор програми першої української партії РУРП (Русько-української радикальної партії) У 1892 р. він був обраний головою II з'їзду слов'янської молоді у Відні та членом міжнародного Центрального комітету слов'янської молоді. Разом з І. Франком, Ю. Романчуком та М. Грушевським, стояв біля витоків Національно-демократичної партії. У 1907 р. обраний послом до австрійського парламенту. У бурхливому 1918 р. він став членом Національної ради Західної Української Народної Республіки.

Михайло Павлик – популяризатор соціалізму в Галичині (допомагав М. Драгоманову видавати журнал «Громада» у Женеві). Один із засновників прогресивної селянської Русько-української радикальної партії, яка відіграла важливу роль у суспільно-політичному русі на західноукраїнських землях. Перший бібліотекар Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ (1805 – 1905 рр.)

Іван Франко – один із найвідоміших українських письменників. Літературну творчість розпочав у 70-х роках. Був одним із засновників Русько-української радикальної партії (РУРП), згодом відмовився від соціалістичних поглядів і став членом Української національно-демократичної партії (УНДП). Очолював у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка філологічну секцію. У 1892 р. брав участь у селянському віче в Снятині.

Ілля Мечников – вчений Новоросійського університету, біолог. Відкрив явище фагоцитозу (поглинання клітинами організму мікробів). 1886 р. в Одесі разом з М. Гамалією створив першу в Російській імперії бактеріологічну станцію. Завідувач лабораторії в Інституті Пастера в Парижі (з 1905 р. - заступник директора інституту). Лауреат Нобелівської премії з медицини та фізіології 1908 р. «За вивчення імунної системи». І. Мечникову належать глибокі дослідження сифілісу, туберкульозу, холери. Вчений довів заразність крові хворих на зворотній тиф та холеру на собі.

Дмитро Заболотний – президент Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) 1928-1929 рр. Зробив великий внесок у боротьбу з чумою («чорна смерть»). 1920 року відкрив першу в світі кафедру епідеміології при Одеському медичному інституті.

Дмитро Яворницький – історик, у центрі наукового інтересу якого було запорозьке козацтво, він присвятив йому більшість своїх праць, найвідомішою є тритомна «Історія запорозьких козаків» (1897 р.). На запрошення наукового товариства міста Катеринослава Яворницький працював на посаді директора крайового історичного музею ім. О. Поля до 1932 р. Для музею він придбав цінні рукописи, портрети історичних діячів, мистецькі картини, одяг запорожців, нумізматичні колекції й ін. На картині І. Рєпіна «Козаки пишуть листа турецькому султану» в образі писаря зображено дослідника козацтва Д. Яворницького.

Агатангел Кримський – один із найвизначніших світових дослідників сходу, письменник. Збірка його поезій «Пальмове гілля» містить оригінальні вірші дослідника та переклади арабських поезій українською мовою (знав близько 60 мов). Із 1918 року Агатангел Кримський працював секретарем Всеукраїнської Академії Наук. Залишив по собі унікальні мовознавчі дослідження: «Українська грамати́ка», «Нариси з історії української мови». У 1941 році постановою Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) Кримського оголосили «ворогом народу». В ув'язненні вчений помер.

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка) поетеса, драматург, прозаїк, перекладач, публіцист. Брала активну участь в українському національному русі. Відомі твори: «Лісова пісня» (1911 р.), «Бояриня» (1913 р.). Дочка письменниці Ольги Петрівни Драгоманової-Косач, яка творила під псевдонімом Олена Пчілка. Дядько Лесі (так її називали у сім'ї і це ім'я стало літературним псевдонімом) — Михайло Драгоманов, був відомим ученим, громадським діячем.

Іван Карпенко-Карий (Іван Карпович Тобілевич) – драматург, театральний діяч. Із 1883 р. починає видавати літературні твори. Найвідоміші – «Наймичка», «Сто тисяч», «Хазяїн». Завдяки психологічній переконливості образів та гострій злободенності проблематики п'єси І. Карпенка-Карогоось уже понад сто років з успіхом ідуть на сценах вітчизняних театрів.

Марко Кропивницький – драматург. Із 1882 р. з його ініціативи в Єлисаветграді (м. Кропивницький) почала працювати перша українська професійна трупа Товариства українських акторів. У 1875 р. працював режисером професійного театру у Львові. Твори М. Кропивницького: «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Дай серцю волю, заведе в неволю» тощо.

Микола Садовський (Тобілевич) – один із засновників українського професійного театру. У 1898-1900 рр. три видатні українські театральні трупи Саксаганського, Кропивницького та Садовського об'єдналися в трупу корифеїв українського театру. На запрошення галичан у 1905 р. Садовський очолив у Львові театр «Руська бесіда». 1907 р. створив у Києві перший стаціонарний професійний український театр.

Микола Лисенко заклав основи національного музичного мистецтва. Пройшов школи Лейпцизької (1869 р.) та Петербурзької (1875 р.) консерваторій. Автор перших опер для дітей «Коза-Дереза» (1880 р.), «Пан Коцький» (1891 р.); опер «Різдвяна ніч», «Тарас Бульба».

Семен Гулак-Артемовський – оперний співак, композитор, племінник Петра Гулака-Артемовського. Навчався за кордоном, виступав на сценах Петербурга та Москви. Автор твору «Запорожець за Дунаєм» (1862 р.), який започаткував українську оперу.

Микола Пимоненко – художник, один із перших в українському малярстві зумів поєднати побутовий жанр з поетичним національним пейзажем. Із 1899 року і до кінця свого життя — дійсний член Товариства пересувних художніх виставок. Найвідоміші картини: «Сінокіс», «Ворожіння», «Українська ніч». У творчості свідомо уникав трагічних сюжетів.

Сергій Васильківський – живописець. Типовий сюжет художника – це озброєний козак-вершник в степу або група козаків на сторожі, в кінному поході чи на відпочинку. Найвідоміші роботи: «Козачий пікет», «Сторожа Запорозьких Вольностей» («Козаки в степу»), близько 1890 р.

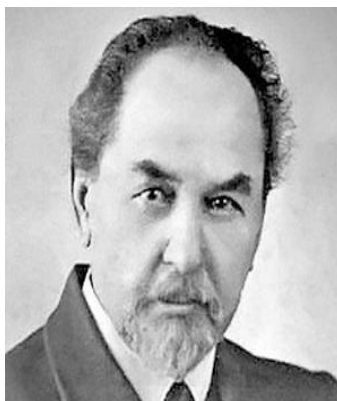
Микола Леонтович – композитор, автор широковідомих українських народних пісень для хору «Щедрик», «Дударик», «Козака несуть». Його обробка «Щедрика» (вперше виконана хором Київського університету в 1916 р.) відома у всьому світі як різдвяна колядка «Carol of the Bells».

Соломія Крушельницька – українська всесвітньо відома оперна співачка з Галичини. У 1893 р. дебютувала на сцені Львівської опери. Навчалася в майстрів оперного співу Італії. Із 1895 р. виступала в усіх великих операх Європи та Америки. Партнерами Крушельницької на сцені були Енріко Карузо, Тітто Руффо, Федір Шаляпін. Італійський композитор Джакомо Пуччіні подарував співачці свій портрет з написом «Найпрекраснішій і найчарівнішій Батерфляй».

Марія Заньковецька (Адасовська) – драматична актриса, творчий шлях якої розпочався під орудою М. Кропивницького у міському театрі Єлисаветграда (1882 р.). Вперше на професійній сцені вона зіграла роль Наталки («Наталка Полтавка») Івана Котляревського. Марія Заньковецька брала участь у створенні першого українського стаціонарного театру в Києві, Народного театру (нині Український драматичний театр ім. М. Заньковецької у Львові). У 1923 р. зіграла роль матері у фільмі «Остап Бандура».

Євген Чикаленко – меценат, один із засновників Товариства українських поступовців. Фінансував видання газет «Громадянська думка», «Рада», творів українських письменників (С. Васильченка, В. Винниченка, М. Коцюбинського). Йому належить вислів: *«Любити Україну треба не тільки до глибини душі, а й до глибини кишені»*. Член Української Центральної Ради. Виїхав до Відня, з 1920 р. до Чехословаччини, очолив Термінологічну комісію при Українській господарській академії в Подебрадах.

Сергій Єфремов – один із лідерів ТУП (Товариства українських поступовців), пізніше – голова Української партії соціалістів-федералістів, заступник голови Центральної Ради, ідеолог і теоретик національного руху. Під час діяльності Директорії, працював в Українській академії наук. У радянські часи був обраний академіком, а згодом віце-президентом Всеукраїнської академії наук. Засуджений 1930 р. у справі «Спілки визволення України (СВУ)» (як один з керівників) до 10 років ув'язнення.

Симон Петлюра у 1900 р. був активним членом революційної української партії (РУП). У 1904 р. редагував у Львові орган РУПу «Селянин», згодом переїхав до Москви, де редагував журнал «Украинская жизнь». Навесні 1917 р. Петлюра був призначений головою Українського Військового комітету, згодом – Генеральним секретарем військових справ при Центральній Раді. Брав участь в антигетьманському повстанні. Увійшов до складу Директорії і очолив Армію УНР як її Головний Отаман. Після виїзду В. Винниченка за кордон став Головою Директорії. Очолював збройну боротьбу Армії УНР проти більшовиків і денікінців. Був ініціатором підписання Варшавської угоди, у результаті якої поляки разом із військами Армії УНР боролися проти більшовиків. Після Ризького договору розпочинається емігрантський період життя С. Петлюри. 1926 р. вбитий в Парижі.

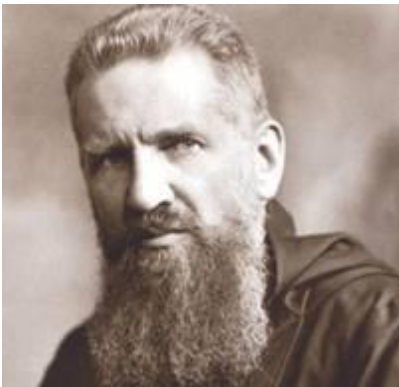
Микола Міхновський – один із засновників Братства Тарасівців, 1900 р. став один з ініціаторів утворення Революційної української партії (РУП) та опублікував брошуру «Самостійна Україна». У 1902 р. утворив Українську народну партію в Харкові, що стояла на чітко виражених самостійницьких позиціях. Із березня 1917 р. був ініціатором формування Українського військового клубу ім. гетьмана Полуботка і початку організації українського війська. Один з організаторів виступу самостійників, щодо рішення II Універсалу.

Володимир Винниченко – член Революційної української партії (РУП), з 1904 р. ініціатор створення Української соціал-демократичної партії (УСДП). У червні 1917 р. став головою першого українського уряду Генерального секретаріату Української Центральної Ради і одночасно виконував обов'язки генерального секретаря внутрішніх справ. Співатор усіх чотирьох Універсалів Центральної Ради. У час гетьманського режиму перебував в опозиції, очолив Український національний союз, згодом став головою Директорії. Через суперечності з Петлюрою пішов у відставку і виїхав за кордон. На початку 1920-х років повернувся в УСРР, однак, зрозумівши, що його запрошують до співпраці з тактичних міркувань, знову виїхав за кордон. Останні 25 років проживав у французькому місті Мужен поблизу Канн, займаючись літературою та живописом.

Кирило Трильовський – один із засновників Русько-української радикальної партії (РУРП). У 1900 р. заснував перше спортивно-пожежне товариство «Січ». Члени організації не тільки займались спортом та готувалися до військової служби, а й освітньо-культурною діяльністю. 1907-1918 рр. був послом до австрійського парламенту. У роки Першої світової війни – Голова Бойової управи Українських Січових Стрільців (УСС) і член Загальної української ради.

Андрей Шептицький – митрополит української греко-католицької церкви. Брав активну участь у громадському житті західноукраїнського краю. Був депутатом віденського парламенту і Галицького сейму, але в стінах цих закладів з'явився лише двічі до 1914 р., обидва рази виступав не з політичними, а з освітніми темами. Заснував Український національний музей та Земельний банк у Львові (1910 р.). У роки окупації Галичини російськими військами (Перша світова війна) був вивезений з України в Росію. Після повернення заснував Львівську богословську академію, яка в 1928 р. була єдиним українським вищим навчальним закладом на українських землях у складі Польщі. У роки Другої світової війни підтримував наміри українців в час проголошення «Акту відновлення української державності». У багатьох пастирських посланнях виступав проти нацизму. Двічі звертався з протестом щодо нищення єврейського населення в Галичині до рейхсфюрера С.С. Гімmlера. За згодою митрополита значна кількість євреїв переховувалась в греко-католицьких монастирях і, безпосередньо, у митрополичій резиденції. Шептицький причетний до формування дивізії «Галичина». Помер у листопаді 1944 р.

Іван Боберський – з 1908-1914 рр. голова товариства «Сокіл-Батько», фундатор вітчизняної системи фізичного виховання, педагог. З його ініціативи видано перший посібник для українського «Пласту» О. Тисовського. В роки Першої світової війни – член Головної української ради, з 1920 р. як представник Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) виконує дипломатичні доручення в США.

Августин Волошин – один із засновників товариства «Просвіта» в Закарпатті; Педагогічного товариства, Учительської громади. Обирався до чехословацького парламенту від Народно-християнської партії, яку заснував і очолював. У жовтні 1938 р. став прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, а після проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України – її президентом.

Кость Левицький – один із засновників, а згодом – голова Української націонал-демократичної партії, посол до Австрійського парламенту і Польського сейму. Президент Головної української ради і Віденської загальної української ради. У листопаді 1918 р. очолював перший уряд Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) – Державний секретаріат.

Дмитро Дорошенко входив до складу Товариства українських поступовців (ТУП), пізніше – Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ). Під час Першої світової війни був уповноваженим Союзу міст Галичини й Буковини. Член Української Центральної Ради. У 1918 р. – міністр закордонних справ Української Держави.

Георгій Бобринський під час окупації російськими військами Галичини й Буковини (1914-1915 рр.) очолював Галицько-Буковинське генерал-губернаторство. Його діяльність на посту генерал-губернатора російський політик П. Мілюков, виступаючи в Державній Думі, розцінив як «європейський скандал» (проводилась відверта антиукраїнська політика).

Юрій Коцюбинський – син відомого письменника Михайла Коцюбинського. У 1917 р. входив до складу радянського уряду в Харкові, де виконував обов'язки народного секретаря військових справ. Був призначений головнокомандувачем українських радянських військ, які штурмували столицю України – Київ.

Володимир Антонов-Овсієнко брав участь у розробці плану воєнних дій проти Української Народної Республіки. Призначений головнокомандуючим радянськими військами, що розпочали наступ на Україну (1917 р.). Входив до складу радянського уряду на Україні – Народного секретаріату.

Павло Скоропадський навчався в Петербурзькому пажеському корпусі, брав участь у російсько-японській війні, нагороджений Георгіївською зброєю і багатьма орденами за особисту мужність і героїзм. У роки Першої світової війни отримав звання генерал-лейтенанта. У час національно-революційного руху 1917 р. був наказним отаманом Вільного козацтва. 29 квітня 1918 р. при підтримці німців та австрійців став Гетьманом Української Держави. Доклався до створення незалежної української держави. Після евакуації військ Німеччини з України, а також внаслідок антигетьманського повстання, очоленого Українським Національним Союзом, зрікся влади і залишив Україну.

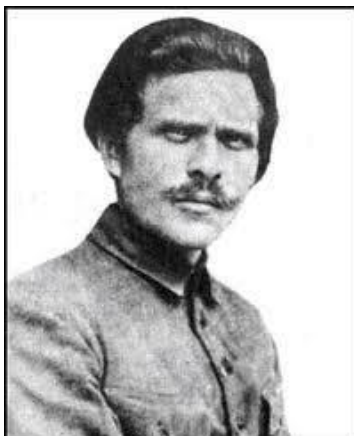
Дмитро Вітовський – командир куреня Українських січових стрільців, учасник кровопролитних боїв проти російських військ у Карпатах, на Маківці, над Стріпою. Після розвалу Австро-Угорської імперії очолив військовий комітет у Львові. На історичному засіданні Української Національної Ради 31 жовтня 1918 р. обґрунтував план негайного повстання з метою проголошення незалежності Східної Галичини.¹ листопада 1918 р. задум було блискуче реалізовано. Перебуваючи на посаді державного секретаря військових справ ЗУНР, здійснив організацію Української галицької армії (УГА).

Євген Петрушевич – активний член Української національно-демократичної партії, посол до Австрійського парламенту (1907 р.) та Галицького сейму(1913-1914 рр.). Очолював Українську Народну Раду, яка в листопаді 1918р. проголосила ЗУНР. Президент Західноукраїнської Народної республіки (ЗУНР). 22 січня 1919 р уклав із Директорією УНР Акт Злуки. Влітку 1919 р. отримав диктаторські повноваження, які означали суміщення обов'язків президента і голови уряду. Попри суперечності з С. Петлюрою, приєднав Галицьку армію до армії Української Народної Республіки (УНР) для спільної боротьби проти більшовиків.

Християн Раковський (Кристю Станчев) – голова Тимчасового робітничо-селянського уряду України. Один з організаторів радянської влади в Україні. Із березня 1919 р. по липень 1923 р. – голова Ради Народних Комісарів і нарком закордонних справ України. Після зняття з посади голови Ради Народного Комісаріату (РНК) – повноважний представник радянського уряду у Великій Британії.

Нестор Махно – один із лідерів анархістського руху. Очолював бригаду в першій Задніпровській дивізії, до якої входила частина військ отамана Григор'єва. Протягом вересня-жовтня 1919 р. утворена Махном Революційно-повстанська армія України (махновська) в боротьбі з денікінцями зайняла Катеринослав, Гуляйполе, Олександрівськ, Маріуполь. У жовтня 1920 р., об'єднавшись з більшовицькими військами, Махно воював проти армії генерала Врангеля, після розгрому якого радянське командування, порушивши умови угоди, повернуло свої війська проти махновців. До 1921 р. вів боротьбу проти радянських військ. Перебував в еміграції у Франції.

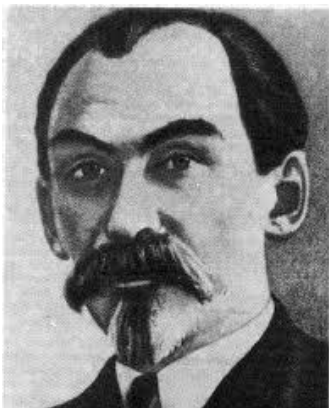
Юрій Тютюнник – один з організаторів повстання проти гетьмана П. Скоропадського. 1919 р. разом з отаманом Григор'євим воював проти більшовицької Росії. Осінню 1921 р. підготував план Другого «Зимового походу» на територію України, з метою підняти антибільшовицьке повстання. Другий «Зимовий похід» розпочався в листопаді 1921 р., однак українські війська зазнали поразки від більшовиків.

Лазар Каганович – один з найближчих прибічників Й. Сталіна. Підтримував ідею суцільної колективізації, наполегливо добивався її реалізації шляхом застосування репресивних заходів щодо селянства. У 1932 р. виступив проти пропозиції українських комуністів зменшити норми хлібозаготівель в Україні, що стало однією з причин голодомору 1932-1933 рр.

Олександр Шумський після розколу української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) був одним з провідників боротьбистів (комуністів). Після розпуску Української комуністичної партії боротьбистів (УКП (б)) вступив до складу Комуністичної партії більшовиків України (КП(б)У), входив до складу Центрального Комітету партії. У 1924-1927 рр. був наркомом освіти УСРР. Активно втілював у життя політику «українізації». У 1927 р. звинувачений у «націоналістичному ухильництві» (так званий «шумськізм») і направлений на другорядну роботу в Центральний Комітет Всесоюзної Комуністичної Партії більшовиків (ЦК ВКП(б)). Під тиском розгорнутої проти нього політичної кампанії визнав «помилковість» своєї позиції.

Микола Скрипник з 1927-1933 рр. керував роботою народного комісаріату освіти УСРР, активно сприяв проведенню політики українізації. У 1933 р. був несправедливо обвинувачений у націоналізмі, що призвело до самогубства.

Микола Волобуєв у 1928 р. в журналі «Більшовик України» надрукував статтю «До проблем української економіки». У статті, спираючись на конкретні факти, він доводив, що за радянської влади, як і в умовах царату, Україна залишається економічною колонією Росії, а промислове будівництво на її території ведеться в інтересах російського центру й не враховує потреб республіки. Волобуєв стверджував, що українська економіка може вижити за рахунок власних можливостей та ресурсів і навіть стати частиною світової економіки. Його погляди були кваліфіковані як економічна платформа «націоналухильництва».

Микола Хвильовий (Фітільов) –член-засновник багатьох літературних організацій, зокрема, у 1925 р. Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ). Під час літературної дискусії 1925-1928 рр. висунув гасло «Геть від Москви! Дайош Європу!», тобто закликав українських літераторів почати орієнтуватися на європейську літературу, а не на Москву. На знак протесту проти голодомору та арешту свого приятеля М. Ялового покінчив життя самогубством.

Гнат Юра – працював разом з Лесем Курбасом у Львові в театрі «Руська бесіда». У 1920 р. став одним із засновників українського драматичного театру ім. І. Франка у Вінниці (з 1923 р. працював у Харкові, з 1926 р.– у Київському академічному українському драматичному театрі ім. І. Франка).

Лесь Курбас – організатор студії молодих акторів, з якої виріс згодом Молодий театр (1917 р.), засновник філософського театру в Україні. У виставах театру «Березіль» як режисер малює всесвіт, де головним стає особлива довіра до життя людини у всіх його суперечностях. Репресований в 30-х роках.

Михайло Бойчук – член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) з 1912 р. У 1917 р. бере участь у заснуванні Української академії мистецтв, стає професором майстерні монументального живопису. Заклав основи українського монументального мистецтва. Лідер групи «бойчукістів».

Олександр Довженко – з 1926 р. режисер-постановник на кіностудіях Одеси, Києва, Москви. Серйозний успіх мав його фільм «Звенигора» (1929 р.). Окремі його роботи були прийняті з успіхом у європейських країнах. Автор кіноповісті «Україна в огні», за яку був підданий критиці. У роки «відлиги» написав статтю «Мистецтво живопису і сучасність», у якій закликав «розширити творчі межі соціалістичного реалізму».

Олексій Стаханов у 1935 р. на шахті «Центральна-Ірміне» в Кадіївці на Донбасі встановив світовий рекорд з видобутку вугілля, перевиконавши добову норму на 1350%, виробив 102 тони вугілля за одну зміну. Був оголошений «зачинателем масового руху новаторів виробництва». Його іменем названо «стахановський рух», метою якого була боротьба за підвищення норми виробництва кожного працівника.

Павло Постишев у 1933 р., у розпал голодомору, був особистим представником Й. Сталіна з необмеженими повноваженнями (офіційно займаючи пост другого секретаря ЦК КП(б)У (Центральний Комітет Комуністичної партії більшовиків України). Прихильник насильницьких методів у здійсненні колективізації. Очолював кампанію цькування М. Скрипника. Репресований в 30-х роках.

Станіслав Косіор у 1928-1938 рр. – перший секретар ЦК КП(б)У (Центральний Комітет Комуністичної партії більшовиків України), один з головних організаторів і виконавців ліквідації «українізації» й проведення політики русифікації, штучного Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, фабрикування численних політичних процесів та масового винищення національної інтелігенції. Репресований в 30-х роках.

Йосиф Сталін (Джугашвілі) – Генеральний секретар Центрального Комітету Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) із 1922 р., голова радянського уряду (Голова Ради Народних Комісарів із 1941 р., Голова Ради Міністрів СРСР з 1946 р., Генералісимус Радянського Союзу з 1945 р.), автор плану «автономізації», заперечного В. Леніним. У 1927 р. Сталін вийшов переможцем у боротьбі за владу, що точилась після смерті Леніна. Один з фундаторів тоталітарної системи в країні («сталінізм»). XX з'їзд КПРС (Комуністична партія Радянського Союзу) розвінчав «культ особи Сталіна» (1956 р.) У 1961 р. тіло Сталіна було винесене з мавзолею і захоронено біля Кремлівської стіни.

Євген Коновалець під час бою на горі Маківці потрапив до російського полону. Організував Галицько-Буковинський курінь Січових стрільців. У листопаді 1918 р. підтримав Директорію УНР у повстанні проти гетьмана П. Скоропадського і в Мотовилівському бою розбив гетьманські частини. Полковник армії УНР. Один з організаторів і керівників Української військової організації (УВО), із 1929 р. був головою Організації Українських Націоналістів (ОУН). 1938 р. загинув в Роттердамі.

Дмитро Донцов – перший голова Союзу визволення України (під час Першої світової війни 1914 р.), один з керівників Української хліборобсько-демократичної партії. Основоположник українського інтегрального націоналізму, який вибудований з усвідомлення високого призначення нації й на одній із євангельських ідей про героїчну особистість та обрану меншість, яка йде не за натовпом, а – попереду.

Степан Бандера – член Української військової організації, один із керівників Організації українських націоналістів. У 1934 р. засуджений польським судом до смертної кари, заміненої на довічне ув'язнення. У лютому 1940 р. створив Революційний провід Організації Українських Націоналістів (ОУН(б) – бандерівці, на протигагу ОУН(м) – мельникіцям). У 1941 р. на II Великому зборі Проводу ОУН став його головою, ініціював проголошення Акту відновлення української державності. У роки Другої світової війни ув'язнений в концтаборі Заксенхаузен. Керував боротьбою націоналістичного підпілля проти радянської влади. Вбитий у 1956 р. в Мюнхені.

Андрій Мельник – полковник армії УНР, один із найближчих співробітників Євгена Коновальця. Один з організаторів УВО (Української Військової Організації). Із 1938 р. став головою Проводу ОУН, проте не зміг зберегти єдність організації. У 1940 р. очолив ОУН (М) (Організація Українських Націоналістів - мельниківців). На початку Другої світової війни виступав за співпрацю з нацистською Німеччиною. Ініціатор «похідних груп». В'язень німецьких концтаборів. У 1957 р. висунув ідею створення світового конгресу українців.

В'ячеслав Липинський – ідеолог українського монархізму, ініціював та очолював консервативно-монархічну політичну організацію «Український союз хліборобів-державників». Протягом 1920-1925 рр. за кордоном видавав збірники «Хліборобська Україна», де друкував свій історіософський трактат «Листи до братів хліборобів». Обстоював необхідність формування української політичної нації, основу якої творить народ, а долю визначає аристократія, еліта, створена інтелігенцією і поєднана з народом.

Семен Тимошенко – у вересні 1939 р. командував Українським фронтом Червоної Армії під час «визвольного походу» на західноукраїнські землі. У роки фінської війни його війська прорвали «лінію Марнгейма». У роки Другої світової війни командував Західним, а потім Південно-Західним фронтом, зокрема під час Харківської катастрофи 1942 р.

Михайло Кирпонос – командувач Київського особливого військового округу. Із перших днів Великої Вітчизняної війни командував Південно-Західним фронтом. Війська фронту на чолі з Кирпоносом, попри невдачі і вимушений відступ, виснажили противника, що вплинуло на результат битви під Москвою. Київ їм довелося залишити (вересень 1941 р.), зазнавши важких втрат, після 71-денної оборони. У круговій обороні, де в оточення потрапила найбільша кількість військових за весь період Другої світової війни, генерал-полковник Кирпонос загинув.

Сидір Ковпак на початку Великої Вітчизняної війни в тилу ворога у лісах Сумщини створив партизанське з'єднання. У 1943 р. здійснив рейд «Від Путивля до Карпат». Бійці партизанського з'єднання активно проводили операцію «рейкова війна» (пускали під укіс ешелони, підривали мости).

Олексій Федоров у роки Великої Вітчизняної війни очолював партизанський рух на Чернігівщині. У 1943 р. прийшов на територію Волині, де створив підпільний обком Комуністичної партії більшовиків України. Партизанське з'єднання вело бої проти УПА (Українська Повстанська Армія), а пізніше допомагало Червоній Армії здобути Ковель.

Роман Шухевич (Тарас Чупринка) – член Організації українських націоналістів, політичний в'язень концтабору в Березі-Картузькій. Брав активну участь у створенні революційного проводу ОУН (Організація Українських Націоналістів), який очолював Степан Бандера. У серпні 1943 р. був обраний головнокомандувачем УПА (Українська Повстанська Армія), із липня 1944 р. – голова Генерального секретаріату Української головної визвольної ради (УГВР). Загинув у сутичці зі спецгрупою МДБ (Міністерства Державної Безпеки) в 1950 р. біля с. Білогорща, поблизу Львова.

Олена Теліга – українська поетеса, член Організації українських націоналістів, головний редактор тижневика «Литаври», в окупованому нацистами Києві організує Спілку українських письменників. Розстріляна в 1942 р. в Бабиному Яру.

Дмитро Мануїльський – з 1918 р. член Всеукраєвкому, 1921-1923 рр. – перший секретар ЦК КП(б)У (Центральний комітет Комуністичної партії більшовиків України). Із 1944 р. очолює народний комісаріат закордонних справ УРСР. У 1945 р. очолює делегацію УРСР (Українська Радянська Соціалістична республіка) на міжнародній конференції в Сан-Франциско, де було оформлено створення ООН (Організація Об'єднаних Націй).

Олесь Гончар – український прозаїк, найвідоміші твори «Прапороносці», «Тронка», «Людина і зброя». У 1968 р. виходить його роман «Собор», за цей твір письменник був підданий критиці, а твір вилучений з літературного процесу на два десятиліття. Після розпаду Радянського Союзу, став активістом у створенні Товариства української мови і Народного Руху України.

Йосиф Сліпий після смерті А. Шептицького, у листопаді 1944 р. став главою греко-католицької церкви. У 1946 р. звинувачений у «ворожій діяльності проти УРСР, співпраці з німецько-фашистськими окупантами», засуджений до ув'язнення. Після вісімнадцяти років каторги звільнений у 1963 р. (завдяки тиску президента США Джона Кенеді та Папи Павла І). Виїхав до Риму, де розпочав відбудову української церкви. Став фундатором Українського католицького університету.

Алла Горська – художниця, одна з лідерів «шістдесятників», одна з організаторів Клубу творчої молоді «Сучасник» (1959 р.). На процесі В. Чорновола 1967 р. у Львові заявила протест проти незаконного ведення суду. У 1968 р. підписала «Лист-протест 139» на ім'я КПРС з вимогою припинити незаконні процеси. Загинула при нез'ясованих обставинах у 1970 р.

Іван Дзюба – автор книги «Інтернаціоналізм чи русифікація» (1965 р.). За відкриті виступи на захист української інтелігенції, самвидавські матеріали був ув'язнений у 1972 р. Брав участь у створенні Народного Руху України за перебудову (1989 р.).

Левко Лук'яненко навчався на юридичному факультеті Московського державного університету, один з організаторів Української робітничої селянської спілки (1959 р.). Засуджений до смертної кари, згодом замінені на ув'язнення. Голова Української Гельсінської спілки (1988 р.), голова Української республіканської партії. Співавтор Декларації про державний суверенітет, автор Акта проголошення незалежності України.

Євген Сверстюк – активний учасник київського Клубу творчої молоді (1960 р.), шістдесятник. У самвидаві розповсюджувались його відомі есе «Іван Котляревський сміється», «На мамине свято». Сучасний український публіцист і літературознавець. Один із засновників у Львові в 1987 р. Української асоціації незалежної творчої інтелігенції (УАНТІ)

Іван Світличний – один із засновників Клубу творчої молоді в Києві. Один із перших установив контакт з українською діаспорою на Заході та поширював самвидав. У 1965 р. його вперше арештовують, вдруге у 1972. На початку 80-х років 7 сенаторів і 96 конгресменів США направили лист до Л. Брежнєва із закликом звільнити І. Світличного. Лише у 1983 р. він повернувся до Києва.

Василь Симоненко – поет-шістдесятник, дебютував збіркою «Тиша і грім» (1962 р.), згодом в Мюнхені вийшла його друга збірка «Земне тяжіння» (1965 р.). Помер у Черкасах на 29 році життя. Його творчість порівнювали за глибиною страждання та широті з поезією Т. Шевченка.

Валерій Марченко – український журналіст-дисидент, обдарований перекладач зі східних та європейських мов. У 1973 р. за кілька своїх неопублікованих есе на захист рідної мови, отримав вирок: 5 років таборів та 2 роки заслання. Після відбування терміну проживав у Києві. Тут він провадив активне листування із закордоном, писав заяви-протести і публікації для іноземних радіостанцій (Голос Америки, Радіо Свобода), звертався до різноманітних правозахисних і релігійних організацій. 1984 р. засуджений вдруге. В ув'язненні В. Марченко помер (хворів на рак нирок).

Сергій Параджанов – вірменський та український кінорежисер. Один із засновників українського поетичного кіно. Екранізація п'єси М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» (1964 р.), принесла йому всесвітню славу і визнання. Фільми, що були далекі від проголошеного «соціалістичного реалізму» і нелюбов до радянської влади призвели до арешту і ув'язнення режисера терміном на 15 років.

Василь Романюк (патріарх Володимир) – член ОУН (Організація Українських Націоналістів) та Української Гельсінської групи. Патріарх Української православної церкви Київського Патріархату. Яскравий представник релігійного дисидентства 70-х років. Співавтор документа «Спроба узагальнення» (1978 р.), у якому наголошувалось про принцип громадського і міжнаціонального співіснування із Загальною декларацією прав людини, пактами і документами ООН про незалежність і суверенітет націй і народів.

Микола Руденко – поет, засновник Української Гельсінської групи (1976 р.), автор численних збірок поезій і повістей (поема «Хрест» про голод 1933 р.). Засуджений у 1977 р., під тиском громадськості звільнений у 1988 р. Перебував в еміграції. У 1992 р. повернувся в Україну.

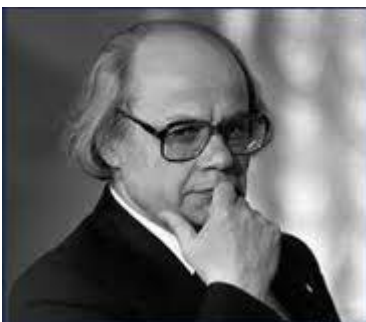
Василь Стус – один з активних учасників акції протесту у вересні 1965 р. в кінотеатрі «Україна» в Києві, за що був виключений з аспірантури Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР. У 1970 р. за кордоном вийшла його збірка поезій «Зимові дерева», через два роки був засуджений за «антирадянську агітацію». У 1980 р. отримав новий термін, помер в ув'язненні.

В'ячеслав Чорновіл у 1967 р. підготував збірку «Лихо з розуму», яку відзначено премією міжнародної журналістики. За це був заарештований і засуджений до 3-х років суворого режиму. У 1970 р. розпочинає видання самвидавського журналу «Український вісник». У 1980 р. знову засуджений за «антирадянську агітацію». За часів незалежної України – лідер Народного Руху, згодом голова партії Народний Рух України. Загинув в автокатастрофі у березні 1999 р.

Петро Шелест в роки «відлиги» очолював ЦК КПУ (1963 р.), перебуваючи на посаді неодноразово дискутував про співвідношення національного та інтернаціонального, вступаючи у суперечки з Л. Брежнєвим (часи «застою»). У 1972 р. був звільнений із посади першого секретаря ЦК КПУ (Центральний Комітет Комуністичної партії України). У 1970 р. опублікував книгу «Україна наша радянська», за що його було звинувачено у неправильному висвітленні минулого України, в ідеалізації періоду козаччини.

Іван Драч – активний діяч Клубу творчої молоді «Супутник». Як поет-«шістдесятник» дебютував 1961 р., коли київська «Літературна газета» опублікувала його поему-трагедію «Ніж у сонці». Автор сценарію до фільму Ю. Іллєнка «Криниця для спраглих». У 1989 р. – голова створеної громадської організації Народний рух України за перебудову.

ПЕРЕЛІК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК² АРХІТЕКТУРИ ТА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗКВІТ РУСИ-УКРАЇНИ

Софійський собор у Києві

(перша половина XI ст.)

Собор святої Софії (Софія Київська, Софійський Собор) — християнський собор у центрі Києва, пам'ятка української архітектури і монументального живопису XI-XVIII ст., одна з небагатьох уцілілих споруд часів Руси-

України. Одна з найголовніших християнських святинь Східної Європи, історичний центр Київської митрополії. Розташований на території Софійського монастиря і є складовою Національного заповідника «Софія Київська».

Мозаїка Богоматері Оранти із Софійського собору в Києві

Найвідоміша мозаїка Софійського собору — Богоматір Оранта («заступниця»), покровителька Києва, що уособлює Софію, Премудрість Божу. Її ще називають «Богородиця Непорушна стіна». За повір'ям, поки стоїть Оранта, стоїть і Київ. Мозаїка має 6 м заввишки. Її унікальність у тому, що вона виконана на внутрішній поверхні куполу, і з різних точок Оранта ніби зображена в різних позах — стоячи, схилившись у молитві чи на колінах.

² За матеріалами «Більчук М. Історія України. Підготовка до ЗНО. Пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва, обов'язкові для розпізнавання абітурієнтами. Портрети історичних персоналій /Більчук М., Давидова О., Давидова Г. – Тернопіль: «Підручники і посібники», 2016. – 112 с.

Мозаїка Христа Вседержителя із Софійського собору в Києві

У зеніті центрального куполу Софійського собору зображений Христос Вседержитель, який царює над усім простором.

Гігантська напівпостать Христа здіймається над усім простором храму. Правою рукою Христос благословляє, а лівою — тримає закрите Євангеліє, яке, згідно з апокаліпсичним віщуванням, буде відкрите в

день Страшного суду. Образ Вседержителя у середні віки трактувався як образ глави «церкви небесної», Бога-творця. Тому йому й відведене центральне місце в загальній системі декорації храму. З висоти куполу

Христос начебто оглядає всю землю.

Спасо-Преображенський собору Чернігові (1036)

Найстаріший християнський храм, який зберігся в Україні, і єдиний на Лівобережжі України пам'ятник монументальної кам'яної архітектури періоду розквіту Русі-України. Був закладений в 1033— 1034 рр. чернігівським князем Мстиславом (брат Ярослава Мудрого) на місці дерев'яної

церкви, яка, у свою чергу, була зведена на місці язичницького капища.

Родина князя Святослава Ярославича. Мініатюра з Ізборника (1073)

Унікальною пам'яткою давньоукраїнської портретної графіки є так звана вихідна мініатюра — малюнок на другому аркуші Ізборника 73 р., що зображує замовника книги Святослава Ярославича з родиною. Ця мініатюра, виконана у кращих традиціях тодішнього іконопису – подає портретні зображення відповідно до канонів писання святих.

РУСЬ-УКРАЇНА ЗА ЧАСІВ РОЗДРОБЛЕНOSTI.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА

Холмська ікона Богородиці (візантійська традиція) (XI ст.)

Чудотворна ікона Божої Матері зберігається в Музеї Волинської ікони в місті Луцьку. Перша письмова згадка про Холмську Богородицю міститься в Галицько-Волинському літописі при описі подій за 1259 рік. Ікону Божої Матері, яку пізніше було названо Холмською, князь Данило Галицький привіз орієнтовно в 1223-1237 рр. з Києва в засноване ним місто Холм (нині Хелм у Польщі).

Вишгородська ікона Богородиці (візантійська традиція)

(перша половина XII ст.)

Володимирська ікона Божої Матері, знана теж як Вишгородська, — відома чудодійна православна ікона. Вона виконана у візантійському стилі. Зараз ікона зберігається в Третьяковській галереї (Москва).

Дорогобузька ікона Богородиці (XII-

XIII ст.)

Один із шедеврів волинського іконопису років монгольського нашестя — ікона Богородиці-Одигітрії (Провідниці) з села Дорогобужа теперішньої Рівненської області.

П'ятницька церква в Чернігові (XII-XIII ст.)

П'ятницька (св. Параскеви) церква в Чернігові — православний храм (УПЦ КП: Чернігівська єпархія), розташований в обласному місті Чернігові. Церква побудована наприкінці XII — на початку XIII ст. на чернігівському посаді біля торгу; чотиристовпна, однобанна, у загальній масі квадратна.

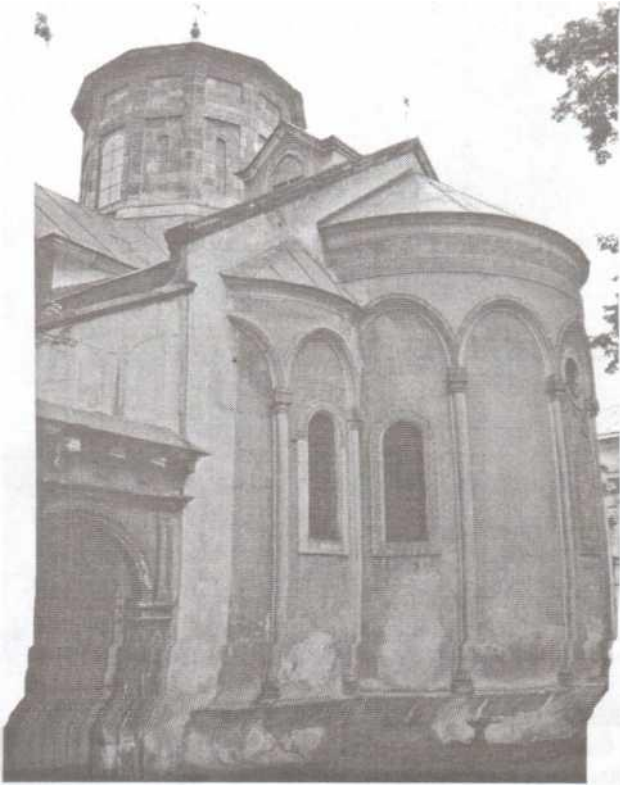
Церква святого Пантелеймона в Галичі (1194)

Єдина вціліла споруда давнього Галича XII століття, типовий приклад галицької архітектурної школи X-XIV століть, перший відомий взірець «галицького бароко». Це найдавніша споруда княжого Галича, яка зберегла свої стіни, і найстаріший мурований храм у Галичині. Храм святого Пантелеймона на Виноградній горі в селі Шевченкове — єдина білокам'яна церква княжої доби в Україні.

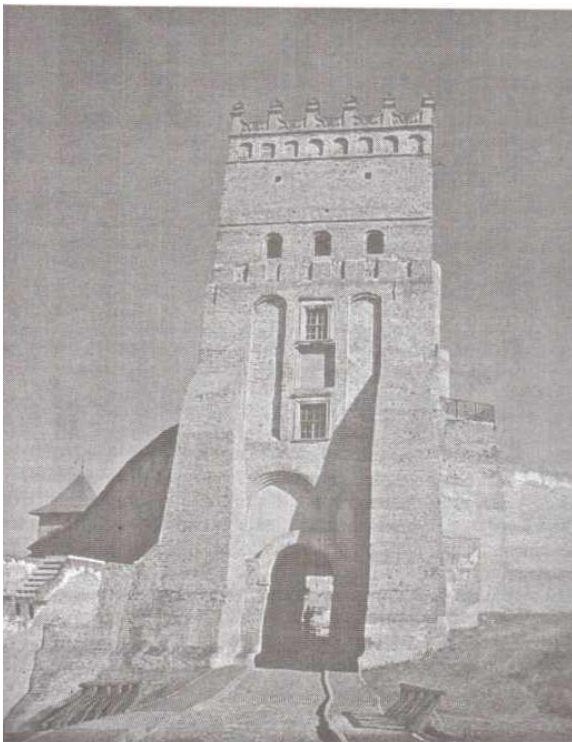
**УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА
ІНШИХ ДЕРЖАВ (У II ПОЛОВИНІ XIV – I ПОЛОВИНІ XVI СТ.)**

Вірменський собор у Львові (1363)

Унікальна пам'ятка східної культури на європейських теренах XIV-XV ст. Досконале поєднання архітектури вірменських святинь, романсько-готичного стилю Західної Європи і староукраїнського галицького зодчества.

***Верхній замок у Луцьку (друга пол.
XIV ст.)***

Центральна споруда Луцького державного історико-культурного заповідника «Старе місто». Зведений останнім великим князем Галицько-Волинського князівства Дмитром Любартом у 1340-1383 рр., замок слугував його резиденцією. З часом він став улюбленим місцем перебування великого князя Литви Вітовта.

Кам'янець-Подільська фортеця

Першопочатки Кам'янець-Подільської фортеці сучасні вчені датують XI-XII ст. Дерев'яні укріплення фортеці були замінені на кам'яні після пожежі на межі XII—XIII ст.

А вже в 1240 р. орди Батия, розбивши стіни, увірвалися в місто і знищили його жителів, після чого більш ніж на сторіччя Кам'янець перейшов під владу монголів. Після їх поразки поблизу Синіх Вод у 1362 р. від війська великого князя Литовського Ольгерда фортеця перейшла у володіння племінників князя. За правління литовських князів (1363-1430) вона пережила відродження і почала набувати свого неповторного вигляду.

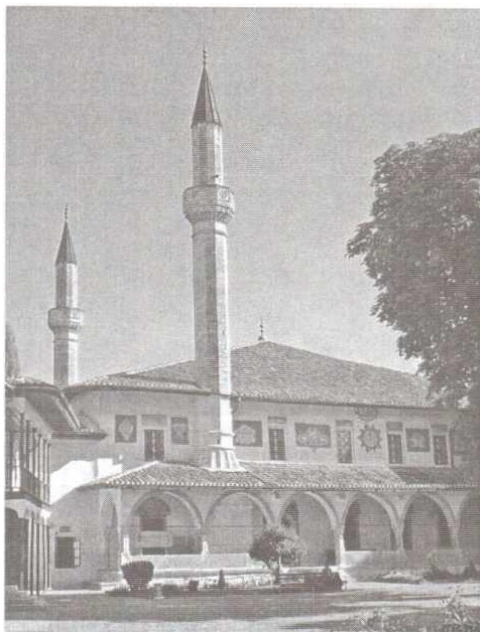
Через чвари між спадкоємцями після смерті Вітовта Кам'янець на тривалий час переходить у володіння Речі Посполитої (1434— 1793). У період польського панування замок набуває свого завершеного вигляду завдяки численним реконструкціям, головною з яких була перебудова замку в 1621 р. під керівництвом інженера Теофіла Шомберга для пристосування його до артилерійської оборони.

Нині Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець-Подільський» занесено до Списку пам'яток світової культури спадщини ЮНЕСКО.

Хотинська фортеця (XIII-XVIII ст.)

Хотинська фортеця (Чернівецька обл.) — одне із семи чудес України. Веде свій початок від Хотинського форту, створеного в X ст. князем Володимиром Святославичем як одне з порубіжних укріплень південного заходу Русі, у зв'язку з приєднанням до неї буковинських земель. Наприкінці XI ст. Хотин належав до Тербовлянського князівства. У 1140-х рр. він перейшов до Галицького, а з 1199 р. — Галицько-Волинського князівств. У 1250-1264 рр. князь Данило Галицький і його син Лев перебудовували фортецю. Навколо неї з'явилися семиметрова кам'яна стіна та рови завширшки до 6 м. У північній частині фортеці звели нові невеликі укріплення. У другій половині XIII ст. її перебудовували генуезці. У 1340-х рр. Хотин увійшов до складу Угорського королівства, а з 1375 р. вже перебував у складі Молдавського князівства. Молдавський володар воєвода Стефан III Великий особисто керував реконструкцією, після якої Хотинська фортеця практично повністю набула свого сьогоденішнього вигляду.

Ханський палац у Бахчисараї

Родова резиденція династії Гераїв — правителів Кримського ханства у 1532-1783 рр. Центр політичного, духовного й культурного життя кримських татар. Пам'ятка історії та культури всесвітнього значення, єдиний у світі зразок кримськотатарської палацової архітектури. Головна архітектурна ідея — втілення мусульманського уявлення про райський сад

на землі («Бахчисарай» перекладається з кримськотатарської мови як «палац-рай»)

Ікона Богородиці з пророками з церкви у Підгородцях

До важливих здобутків української середньовічної культури належить розроблення тематики прославлення Богородиці. Рання його стадія пов'язана з темою Покрову Богородиці. Вона впливала з ідеї заступництва Богородиці, яка набрала значного поширення в духовній культурі українських земель княжої доби.

Оскільки прославлення Богородиці як заступниці є центральною ідеєю покровської іконографії, вона співіснувала з іншою іконографічною формулою уславлення Богородиці — в іконі Богородиці Одигітрії з пророками, Іоакимом та Анною. Найбільш ранньою такою пам'яткою є ікона XV ст. з церкви св. Дмитрія в Підгородцях.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.

Ікона Успіння Богородиці перемишльського маляра Олексія Горошковича (1547)

Перша ікона з авторським підписом, що дійшла до нас із середини XVI ст., - це ікона Успіння Богородиці перемишльського маляра Олексія Горошковича 1547 р.

Мініатюри Пересопницького Євангелія (між 1556-1561)

Пересопницьке Євангеліє – визначна рукописна пам'ятка XVI століття. Один із символів української нації. Особливо високим художнім рівнем відзначаються чотири мініатюри із зображенням євангелістів, обрамлених пишним рослинним орнаментом, що займає три чверті площі зображень. На золотому тлі

малюнки гармонійно поєднуються із соковитими зеленими, синіми та червоними кольорами.

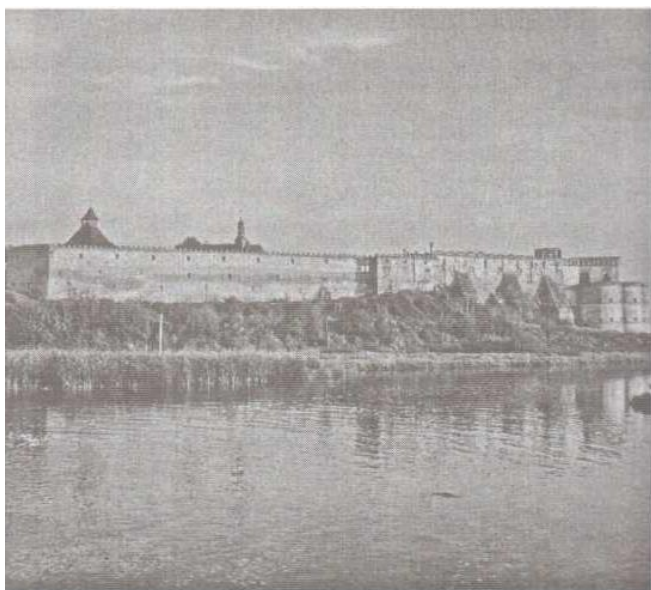

Будинок Корнякта у Львові (1580)

Пам'ятка ренесансної архітектури. Нині – центральний корпус Львівського історичного музею.

У середині XVII ст. палац Корнякта перейшов до родини польського короля Яна III Собеського і відтоді почав називатися Королівською кам'яницею. 1686 року саме тут було підписано «Вічний мир» між Росією і Польщею.

Окрасою будівлі є Італійське (або Венеційське) подвір'я, напрочуд схоже з

двориками Флоренції та Рима.

Меджибізький замок (XVI ст.)

Пам'ятка ренесансної фортифікаційної архітектури XVI століття розташована в селищі Меджибіж Хмельницької області, у верхів'я) Південного Бугу, у 30 кілометрах на схід від Хмельницького. Одна з наймогутніших фортифікаційних

споруд свого часу в Україні та чудовий зразок поєднання ренесансного стилю з бастионними укріпленнями.

У XV-XVI ст. замок постійно переживав напади татар. Під час польсько-турецьких війн його займали козаки, поляки, турки. Причому в одних руках він утримувався не більше одного року. Так фортеця переходила з рук у руки протягом 30 років. У XIX столітті Меджибізький замок називали «Білим лебедем» через його зовнішній вигляд (стіни будівель і фортечні мур

покрили вапном), що, мов білий птах, відображався у водах Південного Бугу.

Острозький замок

Острозький замок розташований на вершині 20-метрового пагорба над долиною ріки Вілії, в районному центрі Острог Рівненської області. Він був побудований на місці дерев'яного укріплення, зруйнованого монголами в 1241 р. Спочатку це була башта-донжон, яка тепер носить назву «Вежа Мурована».

Замок був резиденцією князів Острозьких. Зараз на території Острозького замку розташований Острозький краєзнавчий музей.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В І ПОЛОВИНІ XVII ст.

Замок у Підгірцях (Львівщина) (1630-1640-ті)

Пам'ятка архітектури доби Ренесансу в селі Підгірці Бродівського району

Львівської області. Є одним із найкращих у Європі зразків поєднання ренесансного палацу з бастіонними укріпленнями.

Замок у Підгірцях було споруджено протягом 1635-1640 рр. під керівництвом архітекторів

Андреа дель Акви та Гійома Левассера де Боплана, за вказівкою тодішнього власника Бродів Конєцпольського. Про призначення замку сповіщав латиномовний напис на мармуровій таблиці при вході до нього: «Вінець ратних трудів — перемога, перемога — тріумф, тріумф — відпочинок». Інтер'єри Підгорецького замку вражали сучасників своєю красою і пишнотою. Тематичні зали мали назви Китайська, Золота, Лицарська, Зелена, Дзеркальна та Мозаїчна.

У 2008 р. Підгорецький замок потрапив у Перелік 100 пам'яток світу, що потребують негайної реставрації.

**Троїцький Межиріцький
монастир-фортеця поблизу
Острога**

Шедевр української оборонної архітектури ХУ-ХУІІ ст. Троїцький Межиріцький монастир-фортеця протягом

кількох століть був важливим політичним і культурним центром Волині. Будівництво стін і башт монастиря пов'язане з ім'ям останнього представника роду князів Острозьких — Януша Острозького. За його ініціативи старий княжий замок у Межирічі був перебудований на монастир францисканців. Трапецієподібний у плані монастирський двір був у 1606 – 1609 рр. обнесений кам'яними стінами заввишки 8-12 м з чотирма шестигранними баштами в кутах.

У 1866 р. францисканський монастир закрили, а його приміщення передали православної церкві. Свято-Троїцький Межиріцький монастир вважається одним із наймальовничіших оборонних монастирів України. В архітектурі Свято-Троїцького храму давньоруські традиції поєднуються з готикою і Ренесансом.

**Портрет Петра Конашевича-Сагайдачного з
книги «Вірші на жалісний погреб шляхетного
рицаря Петра Конашевича-Сагайдачного»
(1622)**

Єдиний портрет гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, виконаний його сучасником, гравюра з книги Касіяна Саковича «Вірші на

жалісний погреб шляхетного рицаря Петра Конашевича – Сагайдачного».

Гетьман зображений із сагайдаком за спиною, що вказує на його прізвисько, отримане за майстерну стрільбу з лука.

ПОЧАТОК НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Портрет Богдана Хмельницького.

Гравюра В. Гондіуса (середина XVII ст.)

Більшість відомих портретів Б. Хмельницького написано з гравюри Вільгельма (Гійома) Гондіуса, голландського художника, який працював у Гданську. У правиці гетьмана — булава, у лівій руці він тримає шаблю. Привертає увагу впевнене обличчя, основними прикметами якого є довгий ніс, спущені донизу козацькі вуса і вольове підборіддя. Щоки запали, на переніссі й лобі позначились суворі зморшки. Відчувається, що перед нами сильна, але стомлена людина. Портрет виконано у кращих традиціях західноєвропейського мистецтва.

Ікона Покрову Богородиці із зображенням

Богдана Хмельницького

(перша половина XVIII ст.)

Зображення Богдана Хмельницького на іконі «Покрова Богордиці» — цікаве мистецьке явище. На іконі Богородиця, розвівши руки над персонажами, накрила їх плащем. Праворуч під захисні плащем, дивлячись на Богородицю, молиться єпископ Лазар Баранович, а за ним — монахи. Ліворуч зображений російський цар Олексій Михайлович у золотій короні, а за ним —

Богдан Хмельницький. В на відміну від інших персонажів, дивиться прямо на споглядальник.

Іллінська церква в Суботіві.

Реконструкція (1656)

Церква в селі Суботів Чигиринського району Черкаської області збудована у 1653 (за іншими даними – у 1656) році за наказом гетьмана Богдана Хмельницького як родова церква-усипальниця.

Історія Іллінської церкви, як і всього Суботова, нерозривно пов'язана з гетьманом Богданом Хмельницьким. Суботів був родовим маєтком Хмельницьких. Тут гетьман провів значну частину свого життя. Коли у 1657 році Хмельницький помер, його поховали в Іллінській церкві праворуч від вівтаря.

Церква збудована в стилі раннього українського бароко, має оборонні риси (товщина стін – до 2 м, бійниці). Є пам'яткою архітектури національного значення. Її зображення вміщено на 5-гривневій купюрі. Після II світової війни в церкві відкрили музей Богдана Хмельницького. З 1990 р. храм повернуто

релігійній громаді.

**УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НАПРИКІНЦІ 50-80-
х рр. XVII ст.**

*Троїцький собор Троїцько-Іллінського
монастиря в Чернігові (1679-1695)*

Кафедральний собор Чернігівської єпархії Української Православної Церкви (Московського Патріархату), головний собор Троїцького монастиря. Закладений у 1679 р.

Лазарем Барановичем за проектом архітектора Іоанна Баптиста. Збудований за кошти Івана Мазепи. Є изначною пам'яткою архітектури українського бароко.

Покровський собор у Харкові (1689)

Парафіяльний православний храм у Харкові, споруджений в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці. Сьогодні входить до складу Покровського монастиря. Є єдиним фрагментом забудови Харківської фортеці XVII ст., який дійшов до наших часів.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

НАПРИКІНЦІ XVII - У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.

Ікона «Архангел Михаїл» Івана Рутковича (1689)

Представник українського бароко кінця XVII - поч. XVIII ст. Іван Руткович уславився майстерно виконаними образами іконостасів у селах Волиця-Деревлянська, Воля-Висоцька (фрагментом якого є дня конські двері із зображенням архангела Михаїла), Потелич (Львівська область) та іконостаса церкви Різдва Христового в м. Жовква.

Гравюра «І. Мазепа серед своїх добрих справ» І. Мигури (1706)

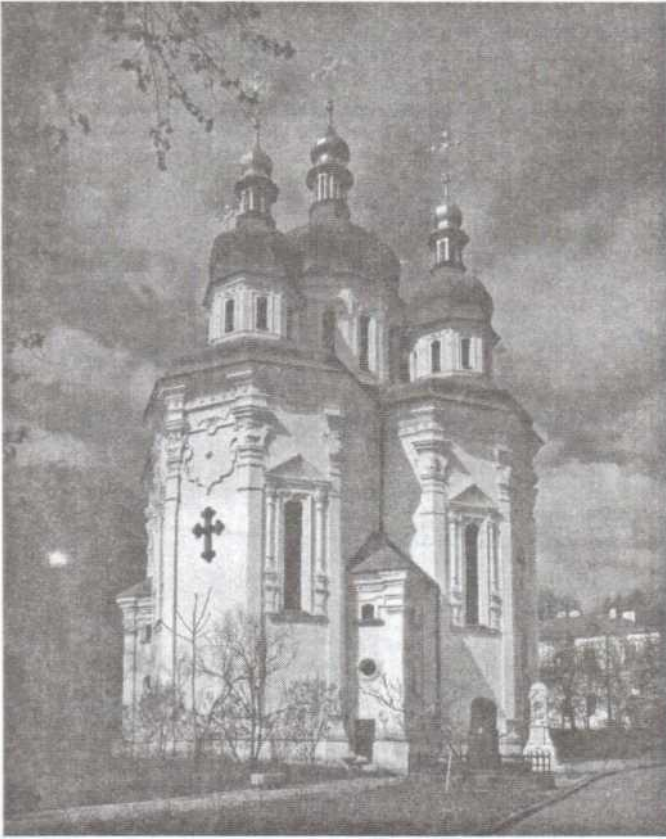

Гравюра І. Мигури (1706) представляє гетьмана в образі покровителя та благодійника православної церкви. Традиційно її називають «Іван Мазепа серед своїх добрих справ», оскільки гетьмана зображено в оточенні персоніфікованих фігур Надії, Віри, Любові, Покою, Справедливості та Науки, а над ним розміщено зображення православних святинь, якими опікувався гетьман.

Ікона «Вознесіння Богородиці» Йова Кондзелевича

«Український Рафаель» Йов Кондзелевич (1667 – після 1740), захоплювався західноєвропейськими живописними традиціями і наполегливо шукав нових виражальних засобів, відмовляючись від зовнішньої декоративності та віддаючи перевагу розкриттю внутрішнього світу людини. Такими, зокрема, є його ікони з Богородчанського іконостаса Манявського скиту.

Георгіївська церква Видубицького монастиря в Києві (1696-1701)

Центральна споруда в архітектурному ансамблі Видубицького монастиря в Києві. Один із найбільших шедеврів українського бароко, пам'ятка архітектури. Храм зведено на честь Георгія Побідоносця коштом полковника Михайла Миклашевського.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

Троїцька соборна церква в Самарській слободі (Новомосковську) (1773-1779)

Унікальна пам'ятка вітчизняної архітектури. Це єдиний в українському дерев'яному зодчестві приклад хрещатого, дев'ятикаменого, дев'ятиглавого храму. Пірамідальність загальної композиції: силуету споруди, вертикально-центрична система –

це основні характерні риси Софії Київської, надбрамної церкви Всіх Святих у Києво-Печерській Лаврі і дерев'яної церкви в Новомосковську.

Покровська церква в Києві (1766)

Православна церква в Києві на Подолі, пам'ятка архітектури XVIII ст. за композицією належить до українських триверхих тризрубних храмів. Споруджена у 1766-1772 рр. в стилі українського бароко відомим архітектором Іваном Григоровичем-Барським.

Успенська соборна церква Почаївської лаври (1777-1783)

Свято-Успенська Почаївська лавра — православний чоловічі монастир у Почаєві (Тернопільська область) зі статусом лаври. Найбільша православна святиня Волині й друга, після Києво-Печерської лаври, в Україні. З вершини гори піднімається хрестоподібний Успенський собор. Над центральним входом — ікона Успіння Божої Матері.

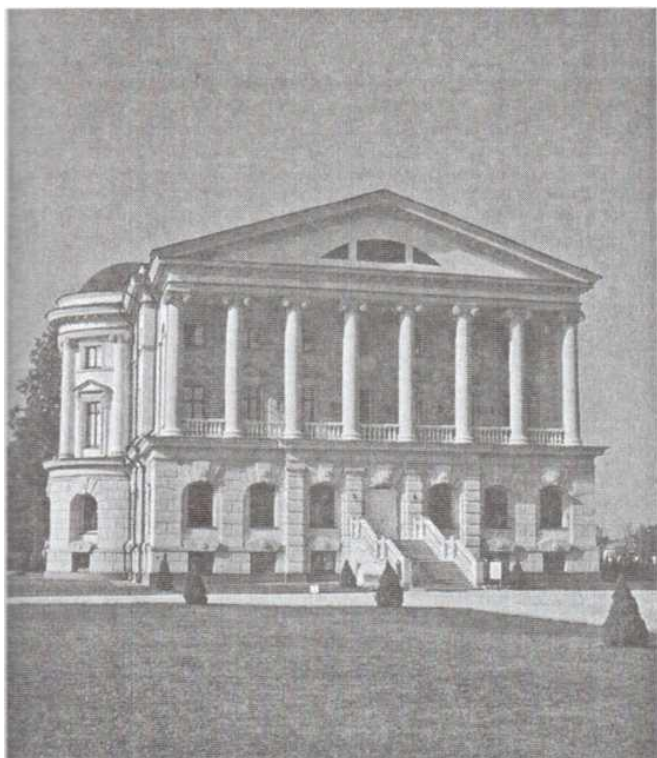
Собор Святого Юра у Львові (1744-1762)

Архікатедральний собор Святого Юра у Львові — греко-католицький собор Галицької митрополії, до 1817 при монастирі Чину св. Василя Великого,

бароково-рококовий монументальний архітектурний ансамбль з виразними національними рисами (1744-1762). Вважається головною святинею українських греко-католиків. На дзвіниці собору — найстаріший в Україні дзвін (1341 р.).

Палац Кирила Розумовського в Батурині (1799-1803)

Пам'ятка архітектури, частина Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» на Чернігівщині. Побудований у класичному стилі.

Андріївська церква в Києві (1754)

Барокова церква Св. Андрія в Києві. Збудована в середині XVIII ст. за проектом Бартоломео Растреллі (крім цієї роботи, в Україні є ще одна споруда авторства Б. Растреллі — Маріїнський палац) на Андріївській горі в пам'ять відвідин Києва імператрицею Єлизаветою Петрівною, на місці Хрестовоздвиженської церкви. Входить до складу Національного заповідника

«Софія Київська».

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

«Автопортрет» Т. Шевченка (1840)

Найбільш ранній із нині відомих автопортретів Т. Шевченка є зображенням романтично піднесеного образу молодого художника-поета. У манері виконання — у витонченому малюнку, в колориті — виразно відчувається вплив Карла Брюллова. Твір не завершено.

«Катерина» Т. Шевченка (1842)

Картина Т. Шевченка на тему його однойменної поеми. Має риси традиційної народної картини, з її оповідністю, драматичним змістом, повчальним висновком. З особливою любов'ю написана постать Катерини – вродливої селянки, простої і довірливої. На її обличчі — вираз глибокого жалю, терплячості, затамованих сліз.

Смерть Богдана Хмельницького. 1836–1837

**Офорти з «Живописної України»
на історичну тематику**

**Дари в Чигирині 1649 року.
1844 р.**

Картина «Дівчина з Поділля»

В. Тропініна (1804-1807)

Одна з кращих ранніх робіт російського художника Василя Тропініна - «Дівчина з Поділля». Образ дівчини відзначений особливою чистотою і святковістю, яку створює любовно переданий національний костюм.

Будівля Київського університету. 1837—1843

Червоний корпус Київського національного університету імені Тараса

Шевченка – головний і найстаріший корпус університету, розташований в центрі Києва. Збудований у 1837-1843 рр. у формах класицизму (т.зв. російського) за проектом архітектора Вікентія Івановича Беретті. Пам'ятка архітектури національного значення і символ вітчизняної фундаментальної університетської освіти.

Додаток А

Титул реферату, ІНДЗ, контрольної роботи

(зразок)

**УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

Кафедра історії України

ПРОГОЛОШЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Реферат з історії України

Виконав(ла):
студент факультету початкової освіти
заочного відділення
I курсу 2 групи Петренко І. А.

Перевірила:
доцент кафедри історії України
Лісовська О.В.

Умань – 2019

Навчальне видання

Т. В. Кузнець
О. В. Лісовська
О. В. Скус
О. І. Джагунова

І С Т О Р І Я Т А К У Л Ь Т У Р А У К Р А Ї Н И

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 09.09.2019 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 10,46
Тираж 100 прим. Замовлення № 2246

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19, вул. Садова, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, 3-51-33, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com
vizavisadova@gmail.com